

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'IN EHL-İ KİTABIN İNANÇ PROBLEMLERİNE
BAKIŞI

Ayhan Tayfur GÜRBÜZER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Yusuf Işıcık

Konya-2018

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayhan Tayfur GÜRBÜZER
	Numarası	118106021008
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Yusuf IŞICIK
	Tezin Adı	“KUR'AN'IN EHL-İ KİTABIN İNANÇ PROBLEMLERİNE BAKIŞI”

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Kur’an’ın Ehl-i Kitabın İnanç Problemlerine Bakışı” başlıklı bu çalışma 16/01/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Yusuf IŞICIK	
2	Doç. Dr.	Harun ÖĞMÜŞ	
3	Yrd. Doç. Dr.	Duran Ali YILIDIRIM	

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayhan Tayfur GÜRBÜZER		
	Numarası	118106021008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	*	
		Doktora		
Tezin Adı	"KUR'AN'IN EHL-İ KİTABIN İNANÇ PROBLEMLERİNE BAKIŞI"			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ayhan Tayfur GÜRBÜZER

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayhan Tayfur GÜRBÜZER		
	Numarası	118106021008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	*	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Yusuf IŞICIK		
Tezin Adı	“KUR'AN'IN EHL-İ KİTABIN İNANÇ PROBLEMLERİNE BAKIŞI”			

“Ehl-i kitap” lafzı bir isim tamlaması olarak, Kur’an’ın nüzul sürecinde kavramsallaştırarak özel bir anlamda kullandığı Kur’an lafızlarından. Kur’an ayetlerinde “kitap” kelimesinin geçtiği ayetlerden hareketle “ehl-i kitap” tamlaması kendisine ilahi vahiy verilmiş tüm toplulukları kapsayabilecek bir niteliğe sahip olmakla birlikte, bu kelime özellikle Tevrat ve İncil adlı kutsal kitabı sahiplenen iki gurubu tanımlamak için kullanılır. Bu iki kitabı sahiplenen toplulukların kendilerine bu kitapların vahyedilmesine vesile olan peygamberlerinin getirdiği tevhid yolundan uzaklaşma süreçlerine dair Kur’an’ın bize verdiği bilgilerde yer alan meselelere baktığımızda karşımıza bazı inanç problemleri çıkar. Bu inanç problemlerine temas eden ayetleri Kur’an hem İsrâiloğullarının tarihindeki bazı tikel olaylara atıfla, hem de nüzul sürecinde yaşanmış bazı olaylar üzerinden ele alır. Bu tezimizde Yahudilik ve Hristiyanlık kelimelerini Kur’an’ın Tevrat ve İncil adlı kutsal kitapların tevhide dayanan orijinal halini muhafaza edenler din mensupları için değil, tespit ettiğimiz inanç problemlerinin yerleşik bir hal aldığı topluluklar için özellikle kullandığımız belirledik. Bundan ötürü tezimizde “ehl-i kitap” kavramının itikadî bir terim olarak Kur’an ayetleri referans alınarak kullanılması noktasında, Kur’an’ın ortaya koyduğu kavramsal çerçevenin dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz. Yine bu tezde ulaşılan sonuca göre Yahudilik ve Hristiyanlık kelimeleri de “ehl-i kitap” la ilgili olumlu hususların işaret edildiği ayetlerde anlatılan meselelerde kullanılmamalıdır. Kur’an’ın bu kelimeler için tercih ettiği üzere bu iki kelimenin Müslümanların tasavvurlarında Tevrat ve İncil’e varis olanların inanç açısından olumsuz bir konumda olanlarına yönelik bir özel isimlendirme olduğunu vurguluyoruz.

Anahtar Kelimeler : “Ehl-i kitap”, “Tevrat”, “İncil”, “İsrâiloğulları”, “Yahudilik”, “Hristiyanlık”.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ayhan Tayfur GÜRBÜZER		
	Student Number	118106021008		
	Department	Temel İslam Bilimleri / Tefsir		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	*	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Yusuf İŞİCİK		
Title of the Thesis/Dissertation	"The View of Quran to belief problems of the Ahl al-Kitap (People of the Book)"			

The utterance of "ahl al-kitap" (people of book) as a noun clause, one of the words that Quran made it a term and use for a special meaning. When we analyse the verses that contains "book" at Quran, we can see the noun clause "ahl al-kitap" (people of book) is suitable to be name for all society has a scripture from Allah; but Quran especially use this noun clause as the name of especially two society : The owns of Torah and the owns of Bible. When we analyse the informations that Quranic verses give us about duration of going away of the owns of two book's from affirming the unity of God -the right way that Prophets thought them-; we can meet some of belief problems. In those verses Quran deals with these problems sometimes in particular events in history of sons of İsrail, and generally in the events that lived at the time in Quran revealed. In this thesis we established that Quran uses two words Judaism and Christianity (al-Yahud ve an-Nasara) not for persons that believes affirming to unity of God and saves the original scripture of Torah and Bible and saves the right way of Prophets; but especially uses for only the societies that those beliefs problems have completely located in. So we think it must be considered the conceptual framework in Quran If we use the utterance "ahl al-kitap" as a term of Quran. According the outcomes of this thesis it must not be used "Judaism and Chirsitianity" words for describing the peoples that the verses of Quran speak about "ahl al-kitap" in possitive context. We emphasize; in Muslim's conception "Judaism and Christianity" (al-Yahud ve an-Nasara) words are special terming of Quran' for the peoples have negative belief positions against the original Torah and Bible and against the affirming to unity of God, the right way that prophets thought their sincere believers.

Key words: "Ahl al-kitap"(peoplo of book), "Torah", "Bible", "Sons of İsrail", "Judaisme", "Christianity".

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖNSÖZ	iv

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Temel Kaynakları	1
2. Araştırmanın Amacı	1
3. Araştırmanın Yöntemi	2
4. Konuya Dair Yapılmış Akademik Çalışmalar	3

BİRİNCİ BÖLÜM

“EHL-İ KİTAP” KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. “El- Kitap” Lafzının Kur’an’daki Anlam Çerçevesi.....	7
1.2. Kur’an’da “Ehl-i Kitap - اهل الكتاب” Kavramı ve Bununla İlişkili Diğer İfadeler	15
1.3. “Ehl-i Kitap” Kapsamına Giren İnanç Gurupları.....	21
1.3.1. Yahudiler “الذين هادوا”	23
1.3.2. Hristiyanlar “النصارى”	34
1.3.3. Sâbiîler “الصَّابِئُونَ”	39
1.3.4. Mecûsîler “المجوس”	47
1.4. Hz. Peygamber Döneminde Ehl-i Kitap ile Müslümanlar Arasındaki Münasebetler	54
1.5. Ehl-i Kitapla İlgili Ayetlerin Yer Aldığı Sureler	65

İKİNCİ BÖLÜM

İSRÂİLOĞULLARI VE YAHUDİLERİN İNANÇ PROBLEMLERİ

2.1. İsrâiloğullarının Tarihi Süreçteki Sergiledikleri İnanç Problemleri.....	74
2.1.1. Buzağıyı İlah Edinmeleri	74
2.1.2. Allah’ı Gözleriyle Görmeyi İman Etmeye Şart Koşmaları	76
2.1.3. Allah’a Verdikleri Sözü Bozmaları	77
2.1.4. Peygamberleri İnkâr Etmeleri ve Öldürmeleri.....	81
2.1.5. Tahrif Meselesi	87
2.2. Kur’an’a Muhatap Olan Yahudilerin İnanç Problemleri	95

2.2.1.	Kur'an'ı ve Hz. Muhammed (s.a.v)'i İnkâr Etmeleri	96
2.2.2.	Cehennemde Kısa Bir Süre Kalacakları İddiası	100
2.2.3.	Ahret Yurdunu Kendilerine Ait Zannetmeleri.....	101
2.2.4.	Meleklerle Düşmanlık Beslemeleri.....	103
2.2.5.	Allah'a İftira Etmeleri.....	104
2.2.6.	Yahudilerden Münafık Olanlar	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HRİSTİYANLARIN İNANÇ PROBLEMLERİ

3.1.	Hristiyanların Müstakil İnanç Problemleri.....	109
3.1.1.	Allah'a Verdikleri Sözü Bozmaları	109
3.1.2.	Hiz. İsa'yı İlah Edinmeleri.....	110
3.1.3.	Teslis İnanıcı	112
3.2.	Yahudilerin ve Hristiyanların Müşterek İnanç Problemleri.....	117
3.2.1.	Allah'a Çocuk Nispet Etmeleri ve Allah'tan Başka Rabler Edinmeleri 117	
3.2.2.	Kurtuluşu Sadece Kendilerine Tabi Olmakta Görmeleri.....	120
3.2.3.	Birbirlerini Yönelik Suçlamaları	122
3.2.4.	Ellerindeki Hakikat Bilgisine Aykırı Davranmaları	124
SONUÇ		142
KAYNAKÇA		145
ÖZGEÇMİŞ.....		151

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.md.	: adı geçen madde
a.g.mk.	: adı geçen makale
A. mlf.	: Aynı müellif
Bkz.	: Bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
h.	: hicri
haz.	: hazırlayan
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Neşr.	: Neşriyat
ö.	: ölüm tarihi
r.a	: radıyallâhü anh
s.	: sayfa
s.a.v.	: sallallâhü aleyhi ve sellem
terc.	: tercüme eden
thk.	: tahkik eden
vd.	: ve devamı
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Kur'an; vahyedildiği süreçte Hz. Peygamber'e ve ona iman eden ilk Müslüman nesle bir zihin inşası gerçekleştirmiştir. Burada salt entellektüel bir faaliyeti kastetmiyoruz. Aksine bu; Kur'an davetinin çeşitli aşamalarında iman edenler ve onlara karşı çıkanların arasında süregelen mücadelenin seyrinde ortaya çıkan tabii ve reel bir süreçtir. Yaşanan hayatın içerisinde gerçekleşen bu zihin inşasının temel kodlarını Kur'an kavramlarında bulabiliriz.

Kur'an bize kendini tanıttığı üzere Arapça bir kitaptır. (Şura Suresi 42/7) Onun bu niteliği ona ilk muhatap olan insanların onu anlamama, onun hakikatlerinden haberdar olmama türünden bahanelerini ellerinden almakla birlikte, sonradan gelenlere de onu doğru anlama adına nereye müracaat edeceklerinin adresini göstermiştir. Kur'an Arapça bir kitap olarak meramını muhataplarının sahip olduğu dilin imkânları ile anlatırken, bu dile ait bazı kelimeleri veya terkipleri kendi iç bütünlüğü içerisinde kavramsallaştırmıştır. “Salât, Zekât, Hac, Cihat, Tevbe vs.” gibi onlarca örnek verebiliriz. Biz bu çalışmamızda Kur'an'ın kendine özgü kavramlarından birisi olan Ehl-i Kitap kavramını sınırlandırılmış bir incelemeye tâbi tutacağız. Ehl-i Kitap kavramının ilgi alanımıza girmesinin öncelikli sebebi; bu kavramın inanç, sosyal ilişkiler ve devlet – vatandaşlık ilişkisi gibi çok yönlü bir niteliğe sahip olmasıdır. Ehl-i kitap olarak adlandırılan toplulukların Müslümanlarla önceki peygamberler üzerinden bir ilişkileri vardır. Bunun yanında Hz. Peygamber zamanında bile Müslümanlar özellikle Yahudilerle yaşam alanları paylaşmışlardı. Bunların üstüne bir de fetihlerle büyüyen İslam devletinin topraklarında “zimmi” denilen vatandaşlar da ehl-i kitap dediğimiz kişilerden oluşuyordu.

Modern döneme gelince ehl-i kitap meselesi yeniden önem kazanmıştır. Çünkü Müslümanlar ehl-i kitapla olan son 200 yıllık ilişkilerinde, maddi üstünlüklerini kaybettikleri, ülkelerinin sömürgecilerin ellerine geçtiği, hilafet makamını yitirdikleri, Kudüs'ü koruyamadıkları, fikirsel buhranla boğuştukları sancılı süreçler yaşadılar. Bu gün ise iletişim ve ulaşım araçlarının ulaştığı seviyeler farklı kültürlerle ait tüm dünya insanların birbirleriyle olduğu gibi, Müslümanların da onlarla iç içe yaşadığı veya

yakın iletişim kurabildiği bir ortamı üretmiştir. Bu olgular bir taraftan aşağılık kompleksine, diğer taraftan ölçsüz bir nefrete sebep olabilmektedir. Bu iki eğilimin ilmi/akademik çevrelere olan yansımalarını merkezinde ehl-i kitap kavramının olduğu tartışmalarda görmek mümkündür. Biz Kur'an ayetlerinin belli bir anlayışa mesnet kılınmasında belli bir usule ve derinlikli analize dayanmayan yaklaşımları sakıncalı addediyoruz. Bu itibarla Tefsir ilminin bize verdiği imkânlarla merkezinde ehl-i kitap kavramının yer aldığı söylemlere dayanak yapılan ayetlerin doğru anlamının ve meşru yorum sınırlarının tespit edilmesi hususunda gayret sarf etmek kaçınılmaz bir sorumluluktur. Biz bu çalışmamızda "Kur'an'ın Ehl-i Kitabın İnanç Problemlerine Bakışı" nı incelemeyi hedefledik. Böylelikle çok kapsamlı olan ve daha önce çeşitli akademik çalışmalara konu olan bu kavramı "İnanç Problemleri" ile sınırlandırmış olduk.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, kavramsal çerçeveyi oluşturmak için ehl-i kitap terkihi bununla ilişkili diğer Kur'an lafızlarından başlamak suretiyle ehl-i kitap kavramı ile doğrudan alakalı kavramların içerisinde geçtiği ayetler üzerinden incelemesine ayrılmıştır. Yine bu bölümde nüzul sürecinde Müslümanlarla ehl-i kitap arasındaki münasebetleri kısaca aktardık. Tezimizde incelemeye tabi tutacağımız ayetlerin yer aldığı sureler hakkında genel bilgileri de bu bölümde verdik. İkinci bölümde Kur'an ayetlerinde İsrâiloğulları ve Yahudiler üzerinden bize anlatıldığını tespit ettiğimiz ayetler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Kur'an ayetlerinde Hristiyanlar üzerinden anlatıldığını tespit ettiğimiz ayetleri ele aldık.

Kuran'ın manasıyla bizleri buluşturan ve tefsir ilmini sevdiren tüm hocalarıma ve büyüklerime Rabbimden dünya ve ahiret hayırlarını vermesini ve son nefese kadar istikamet üzere yaşatmasını temenni ediyorum. Lisans öğrenciliğim döneminde tefsir alanına ilgi duymama vesile olan ve ufkumu açan akademik danışmanım Prof. Dr. Yusuf Işıcık hocama; bu teze başladığım günlerde fakültemizin dekanlığını yapmakta olan ve akademik geleceğime dair kıymetli tavsiyelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Halit Çalış hocama,, tezin tamamlanması sürecinde değerli katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. Harun Öğmüş ve Yrd. Doç. Dr. Duran Ali Yıldıırım hocalarıma ve süreç

içerisinde değerli fikirlerinden istifade ettiğim mesai arkadaşlarıma ve son olarak aileme özel bir teşekkürü borç bilirim.

Rabbimden bu çalışmayı benim hakkımda faydalı bir ilim kılmasını niyaz ederim.

Ayhan Tayfur GÜRBÜZER

Konya-2018

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Temel Kaynakları

Ehl-i Kitap terkibi Kur'an kavramlarından birisidir. Kur'an kavramlarının içerisinde geçtiği ayetlerin incelenmesi üzerine yapılan çalışmalara genel olarak konulu tefsir adı verilmektedir "Kur'an-ın Ehl-i Kitabın İnanç Problemlerine Bakışı" adlı tezimizi bu Kur'an kavramı üzerine daraltılmış bir konulu tefsir çalışması olarak icra ettik. Konulu tefsirlerde modern bir kavramın Kur'an ayetleri üzerinden incelenmesi şeklinde yaklaşımlar da vardır. Bizim burada konu meselesine yaklaşımımız ise nüzul sürecinde Kur'an'ın kendine konu ettiği olguları incelemek şeklinde olmuştur. Bu sebeple tezimizde özellikle Taberî, İbn Ebû Hâtim, İbnu'l Münzir, İbn Atıyye, Begavî, Mâverdî, Sa'lebî, Vâhidî gibi rivayet ağırlıklı eser veren müelliflerden çokça istifade ettik. Bunlardan ilk ikisi senetli rivayetler barındırdığı için daha çok ön plana çıktı. Bununla birlikte başta Mâtürîdî, Zemahşerî, Râzî, Kurtubî, Ebû Hayyân'ın eserleri olmak üzere yeri geldikçe dirayet tefsirlerinden de yararlanmayı ihmal etmedik. Birinci bölümde lafız incelemelerini hem Mu'cemu'l Müfehres'ten hem dijital kaynaklardan karşılıklı kontrol ederek icra ettik. Ayrıca başta Nîsâburî ve Dâmegânî'nin Kur'an lafızlarının delalet ettiği manaların çeşitliliği üzerine yazılmış Vücûh ve Nezâir türü eserleri de ayrıntılı inceleme fırsatı bulduk. Tezde İslam tarihi bilgilerine temas etmesi gereken yerlerde özellikle İbn İshak, İbn Hişam ve İbn Sa'd gibi senetli rivayetleri barındıran temel kaynaklardan referans vermeye gayret ettik. Bununla birlikte başta Prof. Dr. Muhammed Hamîdullah'ın eseri olmak üzere modern dönemde yazılmış siyer kaynaklarından yorum içeren meselelerde yardım aldık. Ayet meallerini verirken Mehmet Akif Ersoy'a nispet edilen ve dokuz sureyi içeren meal ile başta Prof. Dr. Yusuf Işıcık'ın hazırladığı meal olmak üzere Türkçe ifadelere en uygun karşılığı veren meallerden karma bir şekilde faydalandık.

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada amacımız ehl-i kitapla ilişkili ayetleri sadece inanç meseleleri itibariyle ve Bakara, Âli İmran, Nisa ve Maide Surelerini merkeze alarak incelenmesi

ve bu ayetlerin ilk muhataplarına yönelik anlamının ve buna dayalı meşru yorum sınırlarının ortaya konulmasıdır. Bununla da ehl-i kitapla ilgili ayetlerin, çeşitli düşüncelere anlayışlara mesnet kılınırken ortaya çıkabilecek aşırılıklardan yüzeyselliklerden arındırılmasını hedefledik. Kur'an da ehl-i kitap sadece inanç meseleleriyle değil, ameli ve ahlaki meselelerle veya Müslümanlarla olan siyasi ilişkileri itibariyle de anılmaktadır. Biz bu çalışmada ehl-i kitap ile ilgili inanç meselelerinin saydığımız diğer hususlarla olan münasebetinin tespit edilmesine de katkı sunmayı amaçladık. Daha önce yapılmış akademik çalışmalarda yeterince irdelenmiş meselelerde özgün bir şey söylemeyeceksek uzun tahlillere girişmedik. Belirlediğimiz sınırların içerisinde kalmaya gayret ettik.

3. Araştırmanın Yöntemi

Yöntem olarak giriş bölümünde Kur'an ayetlerinde yer alan ehl-i kitap kavramı ile ilgili lafızların belirlenmesi ve bunlar üzerinden bir kavramsal çerçeve oluşturmayı tercih ettik. Bu noktada hem ayetleri tek tek inceleme hem de Vücûh ve Nezâir literatüründe bu lafızlara dair yapılan analizlerle karşılaştırma yolunu seçtik.

İkinci ve üçüncü bölümlerde yöntemimiz öncelikle konunun geçtiği ayetlerin tasnifi şeklinde olmuştur. Daha sonrasında bu tasnifte ilgili ayetlerin altına yerleştirildiği başlıkta yer almasının gerekçelerini ortaya koymak üzere aynı başlıkta yer alan diğer ayetlerle münasebetine Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri perspektifinden açıklamalar yaptık. Ayetlerde yer alan lafızlarla kastedilen özel anlamları tespit edebilmek için öncelikle rivayet tefsirlerine müracaat ettik. Rivayetler arasındaki tercih sebeplerine veya tercihini isabetli bulduğumuz müfessirin yaklaşımına da yeri geldikçe dipnotlarda işaret etmeye çalıştık. Bu nedenle ayetlerin incelenmesinde rivayet tefsirleri kaynak olarak daha fazla ön plana çıktı. Bunun yanında rivayet asrından sonra yazılmış tefsirlere konunun nasıl yansındığını ve bu müfessirlerin tercihlerine kaynaklık eden rivayetlerin buradaki etkisini ortaya koymak gerektiği zamanlar da oldu. Dirayet tefsirlerinde bazı meselelere dair yapılan çok yönlü izahlara da böylelikle yeri gelince temas ettik.

4. Konuya Dair Yapılmış Akademik Çalışmalar

Konu ile ilgili çoğunluğu tefsir sahasında olmak üzere daha önceden yapılmış akademik çalışmalardan da kısaca bahsetmek istiyoruz.

- Muhammed Fatih Kesler tarafından 1991 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Kur’an’da Eh-i Kitap*” adıyla bir doktora tezi yapılmıştır. Bu tez “Kur’an-ı Kerim’de Yahudiler ve Hristiyanlar” adıyla TDV Yayınları tarafından kitap olarak basılmıştır.
- Remzi Kaya tarafından 1993 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitap*” adlı bir doktora tezi yapılmıştır. Bu tez “*Kur’an’a Göre Ehl-i Kitap ve İslam*” adıyla Yağmur Yayınları tarafından kitap olarak basılmıştır.
- Eyüp Yaka tarafından 1994 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Kur’an’da Ehl-i Kitabın Kendi Dinlerine Karşı Tutumu*” adlı yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.
- Osman Güner tarafından 1995 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Hz. Peygamber’in Ehl-i Kitap’la İlişkileri*” adlı bir doktora tezi yapılmıştır. Bu tez ayrıca Fecr Yayınları tarafından “*Resulullah’ın Ehl-i Kitapla Münasebetleri*” adıyla basılmıştır.
- Veli Ulutürk tarafından 1996 yılında “*Kur’an’da Ehl-i Kitap*” adıyla hazırlanmış bir kitap İnsan Yayınları tarafından basılmıştır.
- Ahmet Vanlıoğlu tarafından 1997 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Kur’an-ı Kerim’e göre Ehl-i Kitaba Vahyolunan İman Esasları*” adlı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.
- Osman Güngör tarafından 2000 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Kur’an-ı Kerim’de Yahudi Karakteriyle Verilmek İstenen Mesaj*” adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.
- Mehmet Tüzel tarafından 2001 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Bazı Tefsirlerde Ehl-i Kitabın İnanç Yönünden Değerlendirilmesi*” adlı yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

- Osman Kaya tarafından 2004 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Kur’an’ın Nüzulü Sürecinde Müslümanlarla Diğer Dinî Gruplar Arasındaki İlişkilerin Kur’an’a Yansıması*” adıyla bir doktora tezi hazırlanmıştır.
- 12-13 Kasım 2005 tarihlerinde İstanbul’da “*Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitap*” adıyla gerçekleştirilen tartışmalı ilmi toplantının bildiri ve müzakereleri Ensar Neşriyat tarafından 2007 yılında kitap halinde basılmıştır.
- Ayçe Özevin tarafından 2006 yılında Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Süleyman Ateş’in “YÜCE KUR’AN’IN ÇAĞDAŞ TEFSİRİ” Adlı Eserinde Ehl-i- Kitap ve Yorumu*” adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.
- Atilla Buğdaycı tarafından 2007 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Kur’an-ı Kerim’e Göre Üç Semavi Din (Yahudilik - Hristiyanlık - İslamiyet)*” adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.
- Mustafa Bodur tarafından 2007 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Hz. Muhammed’e İman Bağlamında Ehl-i Kitabın Sorumluluğu*” adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.
- Mustafa Delebe tarafından 2008 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Cumhuriyet Dönemi Müfessirlerine Göre Ehl-i Kitabın Ahiretteki Durumu*” adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.
- Hatice İslamoğlu tarafından 2008 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü “*Elmalılı Tefsirinde Yahudi ve Hristiyanlara Bakış*” adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.
- Veli Çayır tarafından 2010; Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Ehl-i Kitâbın Kur’an’a İtiraz Nedenleri*” adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.
- Sami Kılınçlı tarafından 2012 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Mekki Surelerde Mü’minlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap ile İlişkileri*” adıyla doktora tezi hazırlanmıştır.

- Aziz Çınar tarafından 2013 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Cârullah Ez-Zemahşeri’nin El-Keşşâf isimli Tefsirinde Ehl-i Kitap*” adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.
- Kazım Ural tarafından 2015 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Hak Dini Kur’an Dili Işığında Ehl-i Kitap Kavramı*” adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.
- Burcu Dilek tarafından 2015 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Medine Yahudilerinin İnanç Problemlerinin Kur’an-ı Kerim’deki Yansımaları*” adıyla yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.
- Muhammet Altaytaş tarafından “*Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitap – İtikadî Açından Yahudilik ve Hristiyanlık-*” adıyla hazırlanan kitap Büyüyenay Yayınları tarafından 2016 yılında basılmıştır.

Listede yer alan akademik çalışmaların tamamını tezimizin yazım sürecinde elde edip inceleme imkânı elde ettik. Ehl-i kitap konusu tabiatı itibariyle kelâmın, dinler tarihinin ve İslam hukukunun da ilgi alanına girdiği için bu alanlarda da hazırlanmış tezler bulunmaktadır. Bunlardan birisi 2010 yılında Necmettin Öztürk tarafından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Mâtürîdî’nin Kelam Sisteminde Ehl-i Kitap Anlayışı*” adıyla hazırlanan yüksek lisans tezidir. Burada bir liste halinde 2010 yılına kadar ehl-i kitap hakkında tefsirin dışındaki alanlarda yapılmış akademik çalışmalara da yer verilmiştir. Bu listede toplamda 24 tez ve 3 kitaba yer verilir. 2010 yılından önce yapıldığı halde bu listede yer almayan ve 2010 yılından sonra yapılan başka bazı çalışmalarla birlikte bizim tespitimize göre yök veri tabanında “ehl-i kitap” kavramı ile alakalı doğrudan veya dolaylı bir içeriğe sahip 44 tez yer almaktadır.

Yukarıda verdiğimiz çalışmalardan bazıları diğerlerine nazaran daha önemli ve doyurucu bilgiler içermektedir. M. Fatih Kesler, Remzi Kaya, Osman Güner, Osman Kaya Necmettin Öztürk ve Burcu Dilek tarafından hazırlanan tezler ve bunlardan kitap olarak basılanlar özellikle ön plana çıkmaktadır. Tez olarak hazırlanmayan eserlerden de Muhammet Altaytaş’ın kitabı ve 2005 yılında gerçekleştirilen tartışmalı ilmi

toplantının bildirileri de aynı şekilde konuya daha özenli veya ayrıntılı değinen çalışmalardandır.

BİRİNCİ BÖLÜM

“EHL-İ KİTAP” KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. “El- Kitap” Lafzının Kur’an’daki Anlam Çerçevesi

Çalışmamızın temelini oluşturan “ehl-i kitap” / اهل الكتاب” terkibi iki kelimededen müteşekkildir. Burada terkibe anlamını katan esas unsur (muzâfun ileyh olması hasebiyle) الكتاب kelimesidir. Kur’an’da كتاب / الكتاب lafzı 57 farklı surede, 232 farklı ayette, 253 defa geçmektedir.¹ Mushaf tertibine göre ilk olarak Bakara Suresi’nin ikinci ayetinde الكتاب lafzı ile karşılaşırız: ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ “ Bu kitap -ki içerisinde hiçbir şüphe yoktur- takva sahipleri için yol göstericidir.” Ayette çok açık bir şekilde Kur’an’dan bahsedilmektedir. Karşımıza çıkan bu ilk mana الكتاب kelimesinin Kur’an’da yer alan anlam dünyasında en büyük alanı kaplamaktadır. Bakara Suresi’nin ilk ayetinden itibaren bu 232 ayeti incelediğimizde Kur’an ayetlerinde kitap kelimesinin kullanıldığı farklı vecihleri ve bu vecihlerin kaç ayette geçtiğini şöyle sıralayabiliriz.

1. Kur’an: 66 ayet
2. Tevrat, İncil, Zebur: 36 ayet
3. Mutlak Vahiy: 28 ayet
4. Belirlenmiş süre: 5 ayet
5. Yazma eylemi: 2 ayet
6. Yazılı Metin: 2 ayet
7. Farz olan hüküm: 5 ayet

¹ Muhammed Fuad Abdülbâkî, *El-Mûcemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 6.Baskı, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 2008, 793-797.(Kur’an kelimelerini tarayan çeşitli bilgisayar programlarında da birebir aynı sonuç çıktığını gözlemledik.)

8. Levh-i Mahfuz (veya kader) : 20 ayet
9. Amel defteri / Hesap: 15 ayet
10. Mükatebe sözleşmesi: 1 ayet
11. Mektup: 2 ayet²

Bu saydığımız anlamlardan kimisi, *kitap* lafzının sözlük anlamıyla ilişkili iken, kimisi örfi kullanım veya terim anlamı ile bağlantılıdır. Sözlükte *kitap* / كتاب lafzı aslen “yazdı” manasında olduğunu bildiğimiz كَتَب fiilinin mastarıdır.³ Daha sonra “içerisine yazı yazılmış bulunan şey” manasında isimleşmiştir. İçeriğinde yazı bulunan bir sayfa ya da sayfaların adlandırıldığı kelime olmuştur.⁴ Kur’an’da الكتاب lafzının kullanımlarına dair yukarıda tespit ettiğimiz 11 vechi derli toplu bir şekilde anlamak adına 3 gurupta toplamayı uygun gördük.

Birinci guruba dâhil ettiğimiz 5, 6 ve 11. maddelerde geçen “yazma eylemi, yazılı metin ve mektup” şeklindeki 3 kullanım direk bu sözlük anlamı ve mastar oluşuyla ilgilidir. Hatta 10. maddede yer alan “mükatebe sözleşmesi” de bu sözlük anlamının örfi bir kullanımından ibarettir.

İkinci guruba ise, yine كتاب lafzının sözlük anlamıyla birlikte كَتَب fiilinin kök manasıyla ilişkili olarak Allah’a ilişkin bazı hususlara taalluk eden vecihleri aldık. Bunlar 4, 7, 8 ve 9. maddelerde verdiğimiz “belirlenmiş süre, farz olan hüküm, levh-i

² Bu tasnifte sıralamayı yaparken mushaf tertibini gözettik. Yani 1. maddedeki vecih mushaf tertibinde karşımıza çıkan ilk *kitap* / كتاب lafzındaki anlamdır. Bundan farklı bir anlamın karşımıza çıktığını gördüğümüzde onu da ikinci vecih olarak tespit ettik. 11. vecihe kadar sıralama böyle ortaya çıktı. Vücûh ve Nezâir kitaplarında yer alan vecihlere ileride değineceğiz. Özellikle *kitap* / كتاب lafzının müstakil bir madde olarak ilk defa yer aldığı Nîsâburî (ö. 431), *Vücûhu'l-Kur'ân* adlı eserinde yapılan tasnif buna çok yakındır. Bizim sıralamamız bunun yeni bir düzenlemesi sayılabilir. Ayrıca içerisinde *kitap* / كتاب lafzının geçtiği 232 ayetten 182 tanesini bu 11 vecih içerisinde değerlendirdik. Geriye kalan ayetler ise *ehl-i kitap* / اهل الكتاب lafzı ve onun türevleri geçtiği için bunu bir sonraki başlıkta müstakil olarak ele alacağız.

³ Halil b. Ahmed (ö.170), *Kitâbu'l-Ayn*, (Dr. Mehdi el-Mahzûmî ve Dr. İbrahim Samarrâî), Dâru Mektebetü'l-Hilâl, t.y, 5/341

⁴ Râğb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân* (thk. Safvan Adnan ed-Davedi), Dâru'l-Kalem, Dimeşk h.1412, 699

mahfuz⁵ ve amel defteri” anlamlarının yer aldığı vecihlerdir. Allah’ın mutlak ilminde yer alan *bilgi* ve bu bilgiye dayalı *takdir* ve *hüküm*; Allah’ın kulları için uygun gördüğü *emirler* veya Allah’ın belirlediği *ecel* ve kıyamet günü Allah’ın kullarının akıbetlerine dair mesuliyetlerini görevli melekleri eliyle kayıt altına aldığı *amel defteri* gibi hepsi gaybî ve imanî mevzulara ait olan bu kullanımlar arasında da yakın bir ilişki vardır.⁶

Üçüncü guruba gelince burada artık **كتاب** lafzının “vahiy” ile ilişkili olduğu kullanımlar karşımıza çıkıyor. Yukarıdaki 1, 2 ve 3. maddelerde “Kur’an, Tevrat – İncil - Zebur, Mutlak Vahiy” vecihleri bu gurubun içerisinde yer alır. Dikkat edilirse bu üç vecihte yer alan manalar diğerlerine nazaran daha fazla ayette tekrar etmektedir. “Kur’an” 66 ayette, “Tevrat – İncil – Zebur” 36 ayette, “Mutlak Vahiy” ise 28 ayette yer alıyor.⁷ Bu üç vechin arasında şöyle bir kapsamlılık ilişkisi olduğunu gözlemliyoruz. “Mutlak Vahiy” anlamında **كتاب** lafzının kullanıldığı ayetlerde; Kur’an, İncil, Tevrat, Zebur gibi muayyen bir kutsal kitap kastedilmeksizin bütün peygamberlere gelen vahiy mahsulü yazılı metinler, hatta yazılı metni olmayan vahiyler **الكتاب** lafzı ile tesmiye edilmiş olmaktadır. Bizim tespitimize göre bu şekildeki kullanım 28 tanedir. Maksadımızın daha iyi anlaşılması için bu ayetlerden birkaç örneği şöyle sıralayabiliriz.

” كَانِ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ

لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اختلفُوا فِيهِ وَمَا اختلفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا

⁵ Rızık, ilahi takdir, kader gibi açıklamaların tamamını levh-i mahfuz çerçevesinde ele aldık.

⁶ Burada ilgili ayetleri incelerken dikkatimizi çeken bir noktayı ayrıca belirtmeliyiz. **كتاب** lafzının “levh-i mahfuz, kader, Allah’ın mutlak ilmi” anlamında kullanımına dair, “sünnetullah” kavramı çerçevesinde de bir semantik analizinin yapılmasını elzem görüyoruz. Hatta bu analize “amel defteri” anlamındaki kullanım da dâhil edilerek, **كتاب** lafzının Kur’an’da yer alan kullanımlarında kişisel sorumluluk – ilahi kader ilişkisine dair incelikler tespit edilebileceği kanaatindeyiz. Biz çalışmamızda amacımızın ve sınırlarımızın ötesine çıkmamak adına bu konuya değinmemeyi tercih ettik.

⁷ Bu üç kullanımdan hemen sonra 20 ayetle “levh-i mahfuz” vechi, 14 ayette de “amel defteri” vechi gelmektedir ki bu iki kullanıma dair de özel bir durum olabileceğini bir önceki dipnotta belirtmiştik. Diğer bütün vecihlerin her birinin tekrar ettiği ayetlerin sayısı 5 ten azdır.

بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“ İnsanlar (başlangıçta tevhid inancı üzere yaşayan) tek bir ümmet/topluluk idiler. Derken (sapıtıp ayrılığa düşmeleri üzerine) Allah rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere peygamberleri gönderdi. Ayrıca insanlar arasındaki ihtilafları çözüme kavuşturabilmek için peygamberleri aracılığıyla Hak (ve Adaletin ölçüsü olarak) **Kitap** (vahiyler) gönderdi...” Bakara Suresi 2/218

Ayette altı çizili ve kalın punto ile yazdığımız *kitap* lafzı ile kastedilen mana muayyen bir kutsal kitap değil mutlak anlamda *vahiy* olgusudur. Hatta burada ma’rife bir isim olarak **الكتاب** lafzının kapsamına, sayısını bilmediğimiz bütün peygamberlere gelen vahiy dâhildir.

” أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ”

“Göklerde ve yerde Allah’ın her şeyi hizmetinize sunduğunu ve görünen ve görünmeyen onca nimetleri size bolca bahşettiğini görmez misiniz? Buna rağmen kimi insanlar ne bir bilgi, ne bir rehber ne de aydınlatıcı bir **kitaba** (vahiy bilgisine) sahip olmaksızın Allah hakkında ileri geri konuşurlar.” Lokman Suresi 31/20

Bir önceki ayette olduğu gibi burada da altı çizili ve kalın punto ile yazılı kitap lafzı vahiy bilgisini karşılamak üzere kullanılmıştır. O ayetten farklı olarak buradaki **كتاب** lafzı nekre bir isim olması hasebiyle tüm vahiyleri kapsamayıp, herhangi bir vahiy bilgisi manasına gelmektedir. Her iki durumu da “mutlak vahiy” ifadesi bu vecih için isabetli olacaktır.

Kur’an’da adı geçen peygamberlere kitap olarak inen vahiyler içerisinde biz üç tane kitabı özel ismi ile görmekteyiz: Tevrat, İncil ve Zebur. **كتاب** lafzının

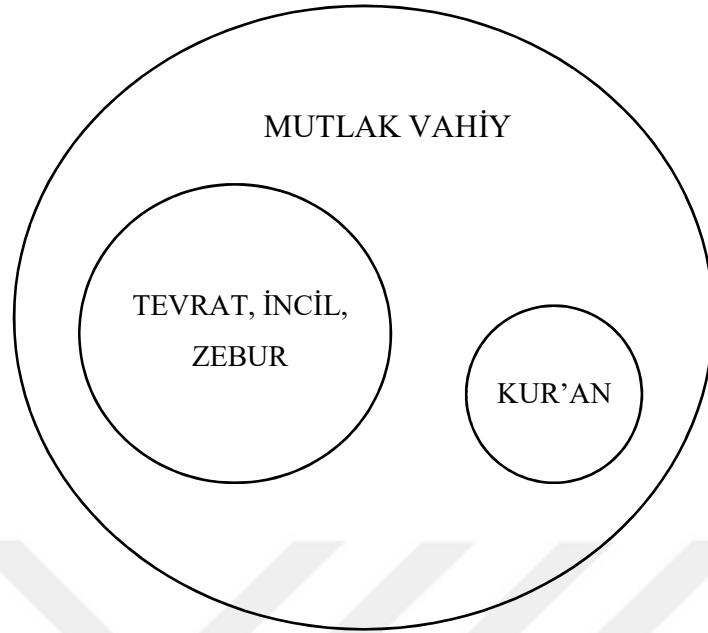
vecihlerinden bir tanesi de; muayyen bir şekilde bu kitaplardan birisini, ikisini veya üçünü kastederek kullanılmasıdır.⁸ Bunların arasında özellikle Tevrat daha fazla öne çıkmaktadır. Bizim bu vechin altında tespit ettiğimiz 36 ayetin içerisinde 25 i doğrudan Tevrat ile ilgilidir.⁹ İncil ve Zebur ise daha çok Tevrat ile beraber **كتاب** lafzı ile karşılanmıştır. Kanaatimizce bu durum öncelikle Tevrat'ın inzal keyfiyeti itibariyle yazılı metin anlamında *kitap* tesmiyesine daha uygun oluşundan kaynaklanmaktadır.¹⁰ Bir diğer açıdan Zebur ve İncil tıpkı Tevrat gibi İsrâiloğullarının peygamberlerine inen kitaplardır ve öncelikle onları muhatap almıştır.¹¹ **كتاب** lafzının daha önce bahsettiğimiz vecihlerinden “mutlak vahyi” en dış halka kabul edersek, Tevrat, İncil ve Zebur'u içerisinde barındıran bu vecih de bu kapsamın içerisinde bir halka olacaktır. Bu çemberin kapsamına üçüncü bir küme olarak da **كتاب** lafzı ile Kur'an'ın kastedildiği vechi koymak gerekir. Bu vecih 66 farklı ayette tekrar ettiğini daha önce belirtmiştik. **كتاب** lafzının vahiy olgusuyla ve yazılı vahiy metinleri ile ilişkisini aynı çatı altında topladığımız bu analizi şöyle bir şekil ile gösterebiliriz.

⁸ Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e*, 701-702.

⁹ Bu ilgiyi kimi zaman bizzat lafızda bulunan yakın bir karineden (11 farklı ayette yer alan **آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ** ifadesinde olduğu gibi), bir kısmı ayetin bağlamından sarahatle, bir kısmı da surenin bağlamından tespit edebiliyoruz.

¹⁰ Bu konuda derinlikli bir analiz için bkz. Murat Sülün, “Kur'an'da Kitap Kavramı ve Kur'an Vahiylerinin Kitaplaşması” *MÜİFD*, sayı 13-14-15, İstanbul 1997, 74-77

¹¹ Öte yandan Zebur zaten başından beri Eski Ahit'in bir bölümü olarak kabul edilmiştir. (Bkz. Saime Leyla Gürkan, “ZEBUR”, *DİA*, İstanbul 2013, 44 / 171-173) Kur'an'da Zebur'u Tevrat'ın bir parçası olarak anlamamızı gerektirecek bir işaret olmamakla birlikte şunu da göz önünde bulundurmalıyız ki; Kur'an'da Tevrat'tan bağımsız olarak hususiyetle Zebur'un zikredildiği sadece 3 ayet bulunur. (Bkz. Nisâ Suresi 4/163; İsrâ Suresi 17/55; Enbiya Suresi 21/105)

Daha önce söz konusu ettiğimiz 11 vechin özellikle bu 3 tanesini biraz daha ayrıntılı tahlil etmemizin temel nedeni tezimize konu olan **اهل الكتاب** terkindeki **الكتاب** lafzındaki mananın bu vecihlerle olan ilişkisidir. Bu konuyu tamamlamadan önce Kur'an ilimlerinden Vücûh ve Nezâir literatüründe **الكتاب** lafzına dair yer alan bilgilere de temas edeceğiz. Bu konuda **الكتاب** lafzı müstakil bir madde olarak ilk defa Nîsâbü'rî 'nin (ö. 431) *Vücûhu'l-Kur'ân* adlı eserinde karşımıza çıkıyor.¹² Nîsâbü'rî söz konusu kitabında **الكتاب** lafzı için 14 vech saymaktadır. Bunlar;

¹² Nîsâbü'rî 'den (ö. 431) önceki dönemlerde yazılmış el-Vücûh ve'n-Nezâir türü eserlerde **الكتاب** lafzı müstakil bir madde olarak ele alınmamıştır. Fakat **الكتاب** lafzının kendisinden türediği **كُتِبَ** fiili veya **كُتِبَ** mastarının vecihleri bu eserlerde bir madde olarak yer almaktadır. Bu madde altında istisnasız tüm klasik kaynaklarda dört vech ele alınmaktadır. Bu vecihler bizim ikinci grupta topladığımız, “*rızık, ecel, kader, levh-i mahfuz, farz olan hüküm*” anlamlarıyla bağlantılıdır. Bkz. Mukâtil b. Süleyman (ö.150), *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l Kur'âni'l-Kerîm*, Merkezi Cumuatu'l-Mâcid es-Sekâfe ve't-Turâs (thk. Hatem Sâlih ed-Dâmin) 1. Baskı, Bağdat 2006, 62-63; Hârûn b. Mûsâ(ö.291) , *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l Kur'âni'l-Kerîm*, Vizâretu's-Sekâfe ve'l-A'lâm – Dâiratu'l-Âsâr ve't-Turâs, (thk. Hatem Sâlih ed-Dâmin), Bağdat 1988, 72-73; Yahyâ b. Sellâm (ö.200), *et-Tesârif li Tefsîri'l-Kur'ân mimme'stebehet Esmâuh ve Tesarrafet Meânih*, Muessetü Âli Beyt, (thk. Hind Şelebi) Amman 2007, 237; Hakîm et-Tirmizî (ö.320), *Tahsîlu Nezâiri'l-Kur'ân*, (thk. Hüseyin Nasr Zeydan) Kahire 1969, 77;

1. Kur'an
2. Tevrat
3. Suhuf
4. İddet (evlilik birliği sona eren kadınların bekleme süresi)
5. Levh-i Mahfuz
6. Tüm kutsal kitaplar
7. Yazma eylemi
8. Zebur
9. Farz
10. Kaza (ilahi takdir)
11. Amel defteri
12. Mektup
13. İncil
14. Mükatebe¹³

Bu 14 madde bizim yaptığımız sıralamaya en yakın tasniftir. Hatırlanacağı üzere biz الكتاب lafzının vecihlerini 11 madde de toplamıştık. Esasında aradaki en temel fark İncil ve Zebur'u biz müstakil bir vecih olarak değil Tevrat ile beraber aynı başlıkta değerlendirmemizdir. Bunun gerekçesini de yukarıda izah ettik.¹⁴ Bunun dışında Nisâbûrî 'nin (ö. 431) tasnifinde 5. sırada bulunan Levh-i Mahfuz ile 10. sırada bulunan kaza vecihlerini de biz aynı başlık altında birleştirmeyi tercih etmiştik. Bu

Abdülmelik b. Muhammed es-Seâlibî (ö.429), *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Elfâzi'l-Kur'âniyye*, Âlemu'l Kütüb, (thk. Muhammed el-Mısırî) 1. Baskı, Beyrut 1984, 235-236

¹³ Ebû Abdurrahman İsmâil b. Ahmed en-Nisâburî (ö. 431), *Vücûhu'l-Kur'ân*, Mecme'u'l-Buhûsu'l-İslâmiyye (thk. Necef Arşi), Meşhed h.1422, 479-480.

¹⁴ Zaten Nisâburî 'nin (ö. 431) ayrı bir madde olarak ele aldığı Zebur vechine örnek olarak verdiği Nisa Suresi 4/54 ayeti bu vecihe örnek olmaya elverişli değildir. *أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا* “Yoksa onlar (Yahudiler) Allah'ın Peygamber'e ve müminlere lütfedip verdiği (vahiy, nübüvvet, yardım, zafer gibi) nimetleri kıskanıyorlar mı?! Hâlbuki biz, daha önce İbrahim soyuna da **Kitap** (vahiy) ve Hikmet (nübüvvet) ve yanı sıra büyük bir hükümlerlik vermiştik.” Burada *kitap* lafzı ile kastedileni genel manada Hz. İbrahim'in soyundan gelen peygamberlere verilen vahiy olarak anlamak daha isabetlidir. Ancak الكتاب lafzı ile beraber الحكمة hikmet lafzının gelmesi ve peşi sırada مُلْكًا عَظِيمًا “büyük bir hükümlerlik” ifadesinin gelişinden ötürü ayet hem peygamber hem de kral olan Davud ve Süleyman (a.s.)'a mahsus gibi düşünülerek; الكتاب lafzı Hz. Davud'a verilen Zebur'a hamledilmiştir. Bize göre bu uzak bir tevildir. Çünkü İsrâiloğulları Hz. Davud ve Süleyman'dan sonra da kral peygamberler tarafından idare edilmiştir.

arada Nîsâbûrî'nin (ö. 431) tasnifinde 3. madde de yer alan “suhuf” ve 6. madde de yer alan “tüm kutsal kitaplar” vecihleri birbirinin aynısıdır. Bunları farklı maddeler olarak tespit etmek bize göre hatalıdır. Bu durumda bizim verdiğimiz sıralama ile Nîsâbûrî'nin (ö. 431) tasnifi örtüşmüş olmaktadır. Sadece كتاب lafzının sözlükteki ilk anlamı olan “yazılı metin” vechini, Nîsâbûrî'de (ö. 431) göremiyoruz. Bunu bir hata olarak değil, bilinçli bir tercih olarak algıladık. Çünkü Vücûh ve Nezâir türü eserlerde kelimenin sözlükteki ilk anlamı maruf varsayılarak bunun dışında kalan kullanımları maddelemek şeklinde bir eğilim vardır.¹⁵ Zannımızca müellif bunu gözeterek sözlükteki temel anlamın haricindeki kullanımları 14 madde olarak tespit etmiştir.

Nîsâbûrî'den (ö. 431) sonra Dâmegânî'nin (ö.478) *Islâhu'l Vücûh ve'n-Nezâir* ve İbnü'l Cevzî'nin (ö.597) *Nüzhetu'l-A'yuni'n- Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir* adlı eserlerinde de كتاب lafzı müstakil bir madde olarak gelmiştir. Dâmegânî (ö.478) lafzının vecihlerini 10 madde olarak tespit etmiştir.¹⁶ İbnü'l Cevzî (ö.597) ise Dâmegânî'nin tasnifini olduğu gibi alıp sadece bir madde eklemiştir.¹⁷ İncelediğimiz eserler arasında en kapsamlı tespit yukarıda maddelerini verdiğimiz Nîsâbûrî'ye (ö. 431) aittir.

¹⁵Bu kanaate ulaşmamızın sebebi şudur: *kitap* lafzını veya bu lafzın mazi kökünü/mastarını incelediğimiz 8 kitabın hiçbirisinde birincil sözlük anlamını vecihler arasında görmedik hatta Hakîm et-Tirmizî (ö.320) Seâlibî (ö.429) gibi bazı müellifler vecihleri saymadan önce başta sözlük anlamını vermişler fakat onlar da sözlük anlamına örnek oluşturacak bir ayet getirmemişlerdir.

¹⁶Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî (ö.478), *Islâhu'l Vücûh ve'n-Nezâir / Kâmûsu'l Kur'ân* (thk. Abdülaziz Seyyidu'l Ehl), Dâru'l İlm li'l-Melâyîn 4. Baskı, Beyrut 1983, 400-401. Dâmegânî'nin (ö.478) tasnifinde bize göre tek problem bizim tespitimizde yer alan ve Dâmegânî'den önce yaşamış Nîsâbûrî'nin (ö. 431) de saydığı *mektup ve mükatebe* vecihlerine yer vermemesidir. Kanaatimizce bu iki vechî الكتاب lafzının sözlük anlamı çerçevesinde ele aldığı için özellikle zikretmemiştir. Bir önceki dipnotta ve o dipnotu verdiğimiz paragrafta buna dair açıklama yapmıştık.

¹⁷İbnü'l Cevzî (ö.597), *Nüzhetu'l-A'yuni'n- Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir* (thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râdî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984, 525-527. İbnü'l Cevzî'de yer alan “ilim” ve “süre” vecihleri Dâmegânî'de (ö.478) yer almaz. Dâmegânî'de yer alan “rızk, eccl, takdir” vechi de İbnü'l Cevzî'de yer almaz. 9 vechin ise sıralaması bile tamamen aynıdır.

1.2. Kur'an'da “Ehl-i Kitap - اهل الكتاب” Kavramı ve Bununla

İlişkili Diğer İfadeler

Ehl-i Kitap - اهل الكتاب terkininin Kur'an'da geçtiği ayetleri müstakil olarak bu başlık altında ele alacağız. Çünkü Kur'an'da bu terkip bir kavrama karşılık gelmektedir ve aynı zamanda İslami İlimler içerisinde terimleşmiştir. Bir önceki başlıkta اهل الكتاب lafzının vecihlerini incelerken; saydığımız 11 madde ve bunların tekrar ettiği ayetlerin sayısına اهل الكتاب terkihi ve benzer ifade kalıplarının geçtiği ayetleri dâhil etmemiştik. Ehl-i kitap - اهل الكتاب kavramına benzer Kur'an' da üç farklı ifade kalıbı daha vardır. Bunlar Kur'an'da 14 farklı surede 57 ayette karşımıza çıkıyor. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. اهل الكتاب : “Kutsal Kitap sahipleri” 31 ayet¹⁸
2. الذين أوتوا الكتاب : “ Kendilerine Kutsal Kitap verilenler” 16 ayet¹⁹
3. الذين آتيناهم الكتاب : “ Kendilerine Kutsal Kitap verdiğimiz kimseler” 7 ayet²⁰

¹⁸ Bkz. Bakara 2/ 105,109; Ali İmran 3/ 64, 65, 69, 70, 71, 72, 75, 98, 99, 110, 113, 199; Nisa 4/ 123, 153, 159, 171; Maide 5/ 15, 19, 59, 65, 68, 77; Ankebüt 29/46; Ahzab 33/26; Hadid 57/29; Haşr 59/2, 11; Beyyine 98/1-6.

¹⁹ Bkz. Bakara 2/ 101, 144, 145; Ali İmran 3/19, 20, 100, 186, 187; Nisa 4/47, 131; Maide 5/ 5, 57; Tevbe 9/29, Hadid 57/ 16; Müddessir 74/ 31; Beyyine 98/ 4.

²⁰ Bkz. Bakara 2/ 121, 146; En'am 6/ 20, 114; Ra'd 13/ 36; Kasas 28/ 52; Ankebüt 29/ 47. Ayrıca En'am Suresi 6/89 ayetinde de اُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ifadesi geçiyor ancak biz onu bu tasnife dâhil etmeyip bir önceki başlıkta ilgili yerde mütalaa ettik. Bunun gerekçesi diğer 7 ayette sıra cümlesindeki اهل الكتاب fiilinin mefulünün اهل الكتاب lafzı ile son bulması ve bu yan cümlenin bu şekliyle اهل الكتاب kavramını karşılayan kalıp ifade haline gelmesidir. Fakat bizim tasnifin dışında bıraktığımız ayette altı çizili bir şekilde verdiğimiz اُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ lafızları اهل الكتاب lafzına atfedilen yeni iki meful makamında olmaktadır ve diğer yedi ayetteki kalıp ifadeden farklılaşmaktadır. Öte yandan burada اهل الكتاب lafzıyla; اهل الكتاب kavramında kastedilen özel anlamın dışında bizim önceki başlıkta saydığımız “mutlak vahiy” vechindeki anlam kastedilmektedir ki zaten söz konusu ayeti biz o başlığa dâhil etmiştik.

4. الذين أوتوا نصيبا من الكتاب : “Kendilerine Kutsal Kitap bilgisinden bir pay verilenler” 3 ayet²¹

Yukarıda sıraladığımız maddelerde **الكتاب** lafzını “kutsal kitap” olarak vermemizin sebebi bir önceki başlıkta açıkladığımız üzere **اهل الكتاب** terkinde yer alan **الكتاب** lafzı ile “Tevrat – İncil’in” kastedilmesidir. Zebur’da esasen Tevrat kapsamı içerisinde buna dâhil edilebilir, Fakat **اهل الكتاب** terkinde topluluğa işaret eden bir kavramdır. Bu bağlamda Tevrat’ı vahiy bilgisi olarak sahiplenen “Yahudiler” ve İncil’i vahiy bilgisi olarak sahiplenen “Hristiyanlar” birer topluluktur. Ama Zebur’u bu şekilde sahiplenen müstakil bir dini toplumsal grup nüzul sürecinde de bu gün de tarihte de yoktur.²²

Kur’an’da geçen herhangi bir terkinde müstakil bir kavram olarak kabul ettiğimizde bunun kapsamını sınırlarını belirlemek gerekir. Bir ayette **اهل الكتاب** ifadesini gördüğümüzde bununla Tevrat ve İncil’i kutsal kitap olarak sahiplenen toplulukların kastedildiğini bilmek tek başına yetmeyecektir. Bunun yanında mesela; “Hz. Musa ile çöl yolculuğunda Tevrat’a ilk muhatap olan İsrâiloğullarının” veya “Medine’de Müslümanlara komşuluk eden Yahudilerin” veya “Hz. İsa’ya ilk iman eden ve ona mücadelesinde destek olan Havarilerin” veya “Müslümanların Mûte ’de, Tebük ’te savaştığı Hristiyanların” özellikle kastedilmesi gibi bir durum varsa bunu da ortaya koymak gerekecektir. Bu tür belirlemeyi ehl-i kitap/ **اهل الكتاب** kavramının lafzen geçtiği bu 57 ayeti tek tek inceleyerek yapabiliriz. Bu 57 ayeti inceleyerek ulaştığımız bazı kanaatleri paylaşmak istiyoruz.

²¹ Bkz. Ali İmran 3/ 23; Nisa 4/ 44, 51.

²² Zebur hakkında Bkz. 10 ve 13 numaralı dipnotlar

Yukarıda **اهل الكتاب** kavramını kastetmek üzere Kur'an'ın kullandığı ifade kalıplarından son sırada yer verdiğimiz “ **الذين أتوا نصيبا من الكتاب** ” ifadesi sadece 3 ayette geçer ve diğerlerine nazaran hususi bir anlam içerir. Bu ifade ile Hz. Peygamber'in zamanında Müslümanların aynı şehri paylaştıkları Yahudi kabilelerinin bazı âlim ve önde gelen şahısları kastedilir.²³ Her üç ayet de burada bahsi geçen bu öncü şahıslar olumsuz bir konumdadırlar.²⁴ Ehl-i kitap için kullanılan bu ifade diğerlerine nazaran en dar çerçeveyi işaret eder.

Ehl-i kitap - **اهل الكتاب** kavramını kastetmek üzere kullanılan “ **الذين آتيناهم** ” ifadesinin geçtiği yedi ayette ise ağırlıklı olarak Ehl-i kitaptan olumlu bir bağlamda bahsedildiğini veya olumlu-olumsuz herhangi bir yargı içermeyen nötr bir durum tespitinin var olduğunu söyleyebiliriz.²⁵ Bir önceki “ **الذين أتوا نصيبا من الكتاب** ”

²³ Söz konusu **الذين أتوا نصيبا من الكتاب** ifadesinin geçtiği üç ayetin tefsirinde kanaatimize gerekçe olan görüşler için Bkz. Ali İmran Suresi 3/23 ayetine dair; Taberî (ö.310), *Câmiu'l Beyân fi Te'vili'l-Kur'ân* (thk. Ahmed Mahmûd Şâkir) 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, 2000, 6/288-291; İbn Ebû Hâtim (ö.327), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, Suud h.1419 2/622; Mâverdî (ö.450), *en-Nüket ve'l-Uyûn* (thk. Es-Seyyid İbn Abdülmaksûd b. Abdürrahîm), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y. 1/382; Zemahşerî (ö.538), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvid) 3.baskı, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut h.1407, 1/348-349; Kurtubî (ö.671), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân* (thk. Ahmed Berdûnî ve İbrahim Atfîş), 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1964, 4/49-51; Râzî (ö.606), *Mefâtihu'l-Gayb - et-Tefsîru'l-Kebîr* -, 3. Baskı, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut h. 1420, 7/179; Nisa Suresi 4/44 ayetine dair: Taberî, *a.g.e.* 8/427-428, İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 3/963-964; Zemahşerî, *a.g.e.* 1/515-516; Râzî, *a.g.e.* 10/91; Kurtubî, *a.g.e.* 5/242; Nisa Suresi 4/51 ayetine dair: Taberî, *a.g.e.* 8/466; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 3/973-974; Zemahşerî, *a.g.e.* 1/521; Kurtubî, *a.g.e.* 5/249.

²⁴ Önceki dipnotta yerlerini gösterdiğimiz bu davranışlar özetle şunlardır: Kutsal Kitap bildikleri Tevrat'ın hükmüne çağrıldıkları halde işlerine gelmediği için bundan kaçınmaları; hidayet yerine sapkınlığı tercih etmeleri; Cibit ve Tağut'a itibar ederek müşriklerin inançlarının Kur'an'a iman eden Müslümanlardan daha doğru olduğu yalanını söylemek suretiyle Mekkeli müşriklerle Hz. Peygamber'in aleyhine işbirliği yapmaları

²⁵ Burada Bakara Suresi 2/146 ve En'am Suresi 6/20 ayetlerinde geçen “ **الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ** ” “ **كندilerine Kitap verdiklerimiz O'nu (Kur'an'ı /Muhammed'i) kendi evlatlarını tanıdıkları gibi tanır...** ” cümlesinde ayetin devamından ve sebebi nüzulünden hareketle Ehl-i kitap âlimlerinden olumsuz bir şekilde bahsedildiği düşünülebilir ve bu yönüyle yukarıda belirttiğimiz yargı için bir istisna kabul edilebilir. Ancak her iki ayetin de başında aynı lafızlarla yer alan bu ifade bize göre nötr bir niteliktedir ve durum tespitinden ibarettir. Olumsuz tablo Bakara Suresi 2/146 ayetinin devamında ikinci bir cümle olarak yer alan “ **وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ** ” “ **Fakat içlerinden bir topluluk bile bu gerçeği gizlemektedir** ” ifadeleriyle ve En'am Suresi 6/20 ayetinde ise yine ikinci bir cümle

” ifadesi ile bunun arasında ortak nokta ise her iki ifadeyle de ehl-i kitabın bir topluluk olarak tamamının değil içlerinden küçük bir kısmın kastedilmesidir. Bu küçük kısım genellikle âlim denilebilecek insanlardır.

Son olarak “الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ” ifadesine gelecek olursak bize göre bu ifade “ehl-i kitap” kavramını en geniş anlamıyla kapsamaktadır. Yani Hz Musa’ya inen Tevrat’a ve Hz. İsa’ya inen İncil’e peygamberlerinin ölümünden sonra mirasçı olan ve bu iki kitabın Kur’an’ın nüzulüne kadar geçen zamanda başına gelenlere bizzat şahit olmuş ve içerisinde fiilen bulunmuş insanları, Kur’an’ın nüzulüne şahit olanları ve Kur’an’ın nüzul asrından sonraki çağlarda Müslümanların muhatap olacağı kimseleri ya da bunların hepsini içine alan örnekler mevcuttur. Mesela Ali İmran Suresi 3/19 ayetine bir göz atalım:

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعِيًّا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (19)

“ Şüphesiz Allah katında tek (gerçek ve makbul) din (insanın kendisini Allah’a teslim etmesi demek olan) İslam’dır. Ne var ki Kitap verilmiş olanlar kendilerine gelen onca vahiy bilgisine rağmen aralarındaki ihtirastan dolayı ayrılığa düştüler. Kim Allah’ın ayetlerini reddederse bilsin ki Allah hesabı pek çabuk görendir.”

Ayette aralarındaki ihtiras ve inatlaşmalar sebebiyle ayrılığa düştüğü belirtilenler Tevrat ve İncil’in tahrif edildiği tarihi süreci yaşayan Yahudi ve Hristiyanlardır. Fakat Kur’an’ın indiği zamanda bu ayette anlatılan ihtilaf durumunu şiddetle yaşayan Yahudi ve Hristiyanlar hala vardı. Daha da ötesi Kur’an’ın

olarak yer alan “الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ” “Kendilerine yazık edenler ise inanmazlar” ifadeleriyle ortaya konulur. Yani nötr bir tablodan olumsuzluğa doğru bir istisna göze çarpmaktadır. Her iki ayetin devamında olumsuz olan fiilin faili olarak “وَإِنَّ فَرِيقًا” “الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ” şeklinde ayrı bir lafız terkipi tercih edilmiştir. Bu durum bile bu iki ayetin diğer beş ayetten biraz farklı olduğunu gösterse de kanaatimizce bu farklılık bunları aynı kategoride ele almamızı engelleyecek düzeyde değildir. Zira ayetlerin baş tarafında geçen *Kendilerine Kitap verdiklerimiz O’nu kendi evlatlarını tanıdıkları gibi tanır...*” ifadesinde “O’nu” lafzı ile Hz. Muhammed’in kastedildiğini düşünen müfessirlerin örnek olarak verdiği rivayette bu “evlatları gibi tanıma” durumu Medine Yahudilerinin âlimlerinden olup, sahip olduğu vahiy bilgisiyle Hz. Muhammed (s.a.v)’e iman eden Abdullah b. Selâm üzerinden örneklendirilir. Örnek olarak Bkz. Kurtubî, a.g.e. 2/163.

nüzulünden sonraki asırlarda da bu durumun devam ettiği göz önüne alınırsa ayette “الذين أوتوا الكتاب” ifadesinin kapsamının genişliği daha iyi anlaşılacaktır. Bakara Suresi 2/145 ayetinde ise şöyle buyurulmaktadır:

وَلَيْنَ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ
بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَيْنَ آتَبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لِمِنَ الظَّالِمِينَ

“ Ant olsun kendilerine kitap verilenlerin önlerine her türlü delili koysan bile onlar senin kıblene yönelmezler. Zaten sen de onların kıblesine yönelecek değilsin. Kaldı ki onlar birbirlerinin kiblelerine de yönelmezler.”

Görülüyor ki bu ayette “الذين أوتوا الكتاب” ifadesiyle öncelikle kible değişimi günlerinde Müslümanların polemiğe girdikleri Medine Yahudileri kastedilmektedir. Fakat ayetin devamında “Kaldı ki onlar birbirlerinin kıblesine de yönelmezler” ifadesi sadece Medine Yahudilerini değil, birbirleriyle din hususunda öteden beri çekişen Yahudi ve Hristiyanları içerisine alır. Ve bu ayrışma ve çekişme Kur’an’ın nüzulünden sonra da devam edegelen bir durumdur.

Bu iki örnekte “الذين أوتوا الكتاب” kalıbı; ehl-i kitaba dair tarihten nüzul asrına kadar gelen ve nüzul asrından sonrasına da uzanan olgulara tekabül etmekteydi. Yine bu kalıp bazı ayetlerde sadece tarihi bir durumu belirtmek üzere; bazı ayetlerde geleceğe dair bir duruma işaret etmek üzere kullanılırken²⁶, başka bir takım ayetlerde

²⁶ Bkz. Ali İmran Suresi 3/186 “الَّذِينَ أُشْرِكُوا أَدَىٰ” “Ant olsun mallarınızla ve canlarınızla muhakkak sınanacaksınız ve bunun yanında sizden önce kitap verilenlerden ve müşriklerden çok incitici şeyler de işiteceksiniz. Bunları sabırla karşılar ve Allah’a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki bunlar (karalılık ve fedakârlık yapmaya degecek) zor işlerdir”. Burada Allah nüzul sürecinde yaşanmakta olan bir konuyu değil; hem Resulünün hem de O’na iman edenlerin davet yolunda ileride mütemadiyen karşılaşacakları bir durumu haber veriyor ki bu yönüyle ayet geleceğe işaret etmiş oluyor. Hemen peşi sıra gelen Ali İmran Suresi 3/187 ayeti bunun aksi bir örnektir. “وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكُونُوهُ فِتْنًا وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ” “Vaktiyle Allah kendilerine Kitap verilenlerden bunu / kitabı (size verilen vahiy bilgisini) İnsanlara mutlaka açıklayacaksınız ve kesinlikle gizlemeyeceksiniz diye emredip bu konuda kesin söz almıştı...”. Bu taahhüt alma hadisesi onların nebilerinden en azından birinin hayatta

de tarihi bir bağlantıya sahip olmaksızın sadece nüzul süreci ile irtibatlı bir duruma tekabül edebilmektedir.

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسَلَّمْتُ وَجْهِي لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَسَلَّمْتُمْ
فَإِنْ أَسَلَّمُوا فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

“ Eğer hala seninle tartışmaya devam ederlerse şöyle söyle: ‘Ben ve bana uyanlar, yüzümüzü Allah’a dönüp; özümüzü O’na teslim ettik.’ Ve (Ey Peygamber) O kendilerine verilenlere ve müşriklere de ki: ‘Peki siz Allah’a teslim olmak için ne bekliyorsunuz?’ Eğer teslim olurlarsa, o zaman doğru yolu bulurlar. Yok, eğer buna yanaşmazlarsa sana düşen ancak gerçeği iletmektir. Allah görür kullarını” Ali İmran Suresi 3/20

Görüldüğü üzere ayette Hz Peygamber’e “ قُل ” denilerek ayetin iniş dönemlerine muhatap olan ehl-i kitaba tebliğ edeceği gerçekler bildiriliyor. Hz. Peygamber’in şahsında bu emir, onun tebliğ görevini üstlenen ümmetine de şamil olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla bu örnekte “الذين أوتوا الكتاب” ifadesinin kapsamı, ehl-i kitabın önceki tarihlerine hiç temas etmeksizin Müslümanların Kur’an nazil olurken dini tebliğ etme noktasında muhatap oldukları ehl-i kitaba işaret etmek suretiyle nüzul sürecinden başlayıp, sonraki asırlara uzanan bir çerçeveye oturur. Hatırlanacağı üzere bundan bir önceki Ali İmran Suresi 3/19 ayetini; hem tarihi, hem nüzul sürecini hem geleceği kapsayan bir örnek olarak vermiştik. Yani aynı ifade peş peşe iki ayette kapsamı birbirinden farklı olacak şekilde yer almıştır.

Ehl-i kitap kavramını ifade etmek üzere “اهل الكتاب” lafzının dışındaki diğer 3 ifade kalıbı ve bunların kapsamlarına dair yaptığımız tespitlerden sonra şimdi de “اهل الكتاب” lafzının kendisinin yer aldığı ayetlerle alakalı da birkaç noktaya temas

olduğu bir geçmişte yaşanmış olmalıdır. (Tarihi bir durumu belirten diğer bir örnek için Bkz. Hadid Suresi 57/16)

edebiliriz. Öncelikle “اهل الكتاب” terkinin geğtiği ayetlerin kapsaminin “الذين أوتوا الكتاب” ifadesi ile pek bir farkinin olmadığını söyleyebiliriz. Ehl-i kitap kavramının “الذين أوتوا الكتاب” ifadesiyle değil de “اهل الكتاب” lafzı ile terimleşmesinin birkaç nedeni olabilir. Birincisi “اهل الكتاب” lafzı bir izafet; “الذين أوتوا الكتاب” ifadesi ise bir sıla cümlesidir. Aynı mefhumu anlatan bir sıla cümlesinin, izafet şeklindeki formu Arap dilinin yapısı gereği daha kolay bir kullanım imkânı vermektedir. Elbette ki izafetle ifade edilebilecek mefhumu sıla cümlesi ile daha uzun yoldan söylemenin belagat açısından yerine göre bir takım incelikleri de olabilir. Ama bir kavramın terimleşmesinde daha az zahmetle aynı mefhumu karşılayan lafız ön plana çıkar. İkincisi “الذين أوتوا الكتاب” ifadesi Kur’an’da 16 ayette yer alırken, “اهل الكتاب” terkibi 31 ayette geçer. Kur’an o iki topluluğu anarken “اهل الكتاب” terkibini bir misli daha fazla tercih etmiştir. Üçüncüsü “اهل الكتاب” lafzının geğtiği 31 ayetin 12 tanesinde “يَا أَهْلَ الْكِتَابِ” şeklinde münâdâ siygasını görüyoruz.²⁷ Münâdâ siygası hitap içindir. Hitap için tercih edilen tabir, terim olmak için daha uygundur.

1.3. “Ehl-i Kitap” Kapsamına Giren İnanç Gurupları

Kur’an’da ehl-i kitap kavramının kullanıldığı ayetlerden hareketle bir önceki başlıkta bu kavramın kendilerini Tevrat’a ve İncil’e nispet eden iki topluluğu işaret ettiğini tespit etmiştik. Bu başlıkta ise bu iki dini topluluğu Kur’an’da anılan isimleriyle “Yahudi ve Hristiyanları” kendi adları ile anıldıkları ayetler üzerinden biraz

²⁷ Bkz. Bakara Suresi 3/64, 65, 70, 71, 98, 99; Nisa Suresi 4/171; Maide Suresi 5/15, 19, 59, 68, 77. Münâdâ siygasının “اهل الكتاب” terkibi dışında diğer ifade kalıplarından “الذين أوتوا الكتاب” ile kullanıldığı sadece bir örnek vardır. Nisa Suresi 4/47 ayeti : “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِنَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدُّهَا عَلَىٰ أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا *“Ey kendilerine kitap verilenler! Bazı yüzleri silip de enseleri gibi dümdüz etmeden ve Cumartesi Ashabını lanetlediğimiz gibi lanetlemeden önce gelin elinizin altındaki Tevrat’ı tasdik etmek üzere indirdiğimiz bu kitaba iman edin. Allah’ın buyruğu mutlaka yerine gelecektir ”*

daha yakından inceleyeceğiz. Öte yandan bu iki topluluğun dışında Sâbiîler ve Mecûsîlerin ehl-i kitap sayılıp sayılamayacağı da tartışma konusu olduğundan dolayı bu iki topluluğa kısaca temas etmeye çalışacağız.

Klasik dönemde müfessirler genellikle Kur'an'ı mushaf tertibine göre ayet ayet tefsir ettikleri için ehl-i kitabın kapsamına giren inanç guruplarına dair ilk açıklamalara, bunların peş peşe sıralandığı Bakara Suresi 2/62 ayetinin tefsirinde çokça rastlıyoruz.

"إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا

فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ"

“Muhakkak ki; İman edenler için ve de Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden Allah'a ve ahiret gününe iman edip de salih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatları olacaktır. Onlar için ne korku vardır ne de onlar hüznüleneceklerdir.”

Bu ayetin çok yakın lafızlarla bir benzeri de Maide Suresi 5/69 ayetidir.

"إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا

فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ"

“ Muhakkak ki (dilleri ile) iman edenler, Yahudiler ve dahi Sâbiîler ve Hristiyanlar; işte bunlardan her kim Allah'a ve ahiret gününe (sahih ve makbul bir şekilde) iman eder ve (bu imana uygun) salih amel işlerse onlar için ne korku vardır ne onlar hüznüleneceklerdir”

Bu iki ayette ehl-i kitap dediğimiz iki topluluğun kendilerine has isimleriyle “وَالَّذِينَ هَادُوا” ve “النَّصَارَى” şeklinde anıldıklarını görüyoruz. Biz de bu iki ayete dair tefsir tarihinde yapılan yorumlar çerçevesinde bu iki dini topluluktan bahsetmeye çalışacağız.²⁸

²⁸ Yakın dönemde bu iki ayet çerçevesinde ülkemizde çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Genel olarak “Necat Meselesi” başlığı altında irdelenen bu konuya dair tarafımızca “*Klasik Dönem Müfessirlerinin*

1.3.1. Yahudiler “الذين هادوا”

Türkçeye “Yahudiler” diye tercüme ettiğimiz bu dini topluluğun adı; başlıkta hareket noktası olarak belirlediğimiz ayetlerde “الذين هادوا” şeklinde geçmektedir. “الذين هادوا” ifadesi “هاد” fiilinin cemi’ formudur. “Yahudiler” i kast etmek üzere bu fiil sıla cümlesi şeklinde Kur’an’da 7 surede 10 ayette geçer.²⁹ Bunun dışında 4 surede 11 farklı ayette “هود / اليهود / يهودي” şeklinde isim olarak geçmektedir.³⁰ Bu ifadelerin hepsi Yahudilik dinine nispet edilenleri kast etmek üzere kullanılır. Yahudiler söz konusu olunca Kur’an’da 16 farklı surede 38 ayette geçen “بنی إِسْرَائِيلَ - بني إِسْرَائِيل” (İsrâiloğulları) terkibinden ayrıca bahsetmek gerekir. “Beni İsrail” (İsrâiloğulları) kelimesi ile bu “هاد” fiili çerçevesinde dönen kullanımın arasında bazı farklar vardır. Bilindiği üzere “İsrail” Hz. Yakup’un lakabı olduğu için³¹, “Beni İsrail” O’nun neslinden gelen kavime ad olmuştur. Kur’an; Yusuf suresinde bu ailenin Hz. Yusuf vesilesiyle Mısır’a yerleştiğini ve diğer birçok surede de aradan geçen asırların akabinde bu kavmin Firavunlar tarafından köleleştirilerek zulüm altında yaşadıklarını ve Hz. Musa’nın mücadelesi ile de Firavundan kurtuluşlarını ve sonraki tarihi süreçlerini bize anlatır. Genel bir tespit olarak şunu söyleyebiliriz ki; “Beni İsrail”

Ehl-i Kitabın İnanç ve İbadetlerinin Geçerliliği Meselesine Yaklaşımı – Bakara Suresi 2/62 ve Maide Suresi 5/69 ayetleri örneği – ” adıyla Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2016 yılında bir yüksek lisans semineri yapılmıştır. Söz konusu çalışmada Hicri 1000 yılına kadar yazılmış ve her bir tefsir ekolüne mensup en az bir müfessir olmak kaydıyla 30 farklı kaynakta bu ayetlerin ele alınış biçimlerini inceleyerek, ortaya çıkan yorumların bir haritasını çıkarmaya çalıştık.

²⁹ Bkz. Bakara Suresi 2/62; Nisa Suresi 4/46-160; Maide Suresi 5/41, 44, 69; En’am Suresi 6/146; Nahl Suresi 16/118; Hacc Suresi 22/17; Cum’a Suresi 62/6.

³⁰ Bkz. “هود”: Bakara Suresi 2/111, 135, 140. “اليهود”: Bakara Suresi 2/ 113, 120, Maide Suresi 5/18, 51, 64, 82; Tevbe Suresi 9/30. “يهودي”: Ali İmran Suresi 3/67. Bütün bunların toplamı 21 ayettir. Bu yirmi ayetin 11 tanesinde Yahudiler, Hristiyanlarla birlikte zikredilmiştir. Gerek bir önceki dipnotta gerekse burada verdiğimiz ayetlerden Nahl Suresi 16/118 ayeti hariç tamamı Medenî ayetlerdir. İki sure dışında ayetlerin içerisinde yer aldığı surelerin hepsi Medine’de nazil olan sureler arasında zikredilmiştir. En’am Suresi Mekkî olmakla birlikte içerisinde istisnai olarak Mekkî ayetler bulundurulur. Buradaki En’am Suresi 6/146 ayeti de bu istisna Medenî ayetlerdendir.

³¹ Kuran-ı Kerim’de Hz. Yakup için “İsrail” isminin kullanıldığı iki ayet vardır. Ali İmran 3/93 ve Meryem 19/58. “İsrail” adının kelime anlamının Arapçadaki “Abdullah” ile aynıdır. Bkz. Taberî, a.g.e, 1/553.

ifadesi; bu topluluğun gerek Hz. Musa zamanında gerekse Hz. Musa'dan sonraki dönemlerde; kötü hallerini anlatırken de, peygamberlerin yolunda iyi hallerini anlatırken de ayetlerde kullanılagelmiştir. Bu ifade hem Mekkî hem de Medenî surelerde çokça karşımıza çıkar.³² Ancak bu başlıkta kendimize hareket noktası olarak belirlediğimiz ayette geçen “الذین هادوا” ifadesi için veya onun isim formu olan diğerleri için aynı şeyi söyleyemeyiz. Türkçeye “Yahudiler” olarak tercüme ettiğimiz bu kelimelerle Tevrat'ı tahrif edip sahih Tevhit çizgisinden saparak yeni bir itikadı benimsemiş ve muharref bir şeriatı kendine din olarak seçmiş topluluk anlaşılır. Bu kelimelerin Kur'an'daki kullanımlarına bir göz attığımızda bu kanaatimizi doğrulamak mümkündür. Mesela Hz. Musa'nın kıssasını ele alalım. Kur'an'da Hz. Musa'nın kıssasının nübüvvetle ilgili kısmı iki aşamalıdır. Birinci aşamada Hz. Musa Allah'a karşı kibirlenen, ilahlık taslayan, halkının bir kısmını köleleştiren ve olmadık zulümleri onlara reva gören Firavun 'la ve onun zulüm sistemi ile mücadele etmektedir. İsrâiloğulları ise bu esnada Hz. Musa'ya iman eden ve onunla beraber bu mücadeleyi veren tevhid ümmetidir. Hz. Musa'nın davet hayatının ikinci aşaması ise Allah Firavun 'u denizde boğarak onları bu zulümden temelli kurtardıktan sonraki çöl serüvenleridir. Burada roller biraz değişmiştir. Daha önce Firavun 'a karşı tevhid mücadelesi veren Hz. Musa artık İsrâiloğulları ile uğraşacaktır. Bu çöl serüveninde; İsrâiloğullarının, maruz kaldıkları uzun kölelik döneminin ürünü ahlaki çöküntü ortaya çıkmış hatta İsrâiloğulları, tevhid inancını özümseyemediklerini gösteren bazı şirk eylemlerini de kolayca işlemişlerdir. Bu iki aşamayı iyi algılayabilmek adına biz Hz. Musa kıssasının anlatıldığı veya bu kıssaya kısaca değinilen sureleri üç grupta analiz ettik.

- Birinci grupta yer alan ayetlerde Hz. Musa'nın nübüvvet hayatının sadece ilk döneminden bahsedilir.
- İkinci grupta yer ayetlerde ilk dönem bahsedilmekle beraber, ayet pasajı Hz. Musa'nın nübüvvet hayatının ikinci aşamasına ve Hz. Musa'dan sonrasına dair küçük bir işaretle tamamlanır.

³² İzzet Derveze 'nin kanaatine göre de Mekkî surelerde İsrâiloğullarının olumlu hallerinin anlatımı daha baskındır. Bkz. İzzet Derveze, *El-Yehûd fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-İslâmî, t.y, s. 3.

- Üçüncü grupta yer alan ayetlerde ise Hz. Musa kıssasının her iki dönemine ait bilgilere yer verilmektedir.

Birinci gruptan başlayarak bu anlatılanları örneklendireceğiz. Kur'an'da Hz. Musa kıssasının nispeten uzunca anlatıldığı yerlerden biri olan Şuara Suresi 26/10-68 ayetlerinde Firavun'un denizde boğulduğu ve İsrâiloğullarının kurtulduğu sahnede kıssa tamamen sona erer. Bir sonraki ayetten itibaren konu değişmekte Hz. İbrahim kıssası başlamaktadır. Kasas Suresi 28/30-42 ayetleri de bunun bir başka örneğidir.³³ Benzer bir durumu kıssanın nispeten daha kısa bir surette geçtiği Sâffât Suresi 37/114-122; Zuhruf Suresi 43/46-56 ve Hud Suresi 11/96-99 ayetleri arasında da görebiliriz. Bunların dışında Hz. Musa kıssasına birkaç cümle ile değinen bazı mufassal surelerde de yine aynı durum göze çarpar. Zâriyât Suresi 51/38-40; Kamer Suresi 54/41-42; Hakka Suresi 69/9-10; Müzzemmil 73/14-16 ayetleri de bunun örneğidir.³⁴ İsrâiloğulları ile alakalı herhangi bir olumsuz bilgi içermeyen bütün bu ayetlerin tamamı Mekke'de nazil olmuştur. Mekke'de müşriklerin ileri gelenleri ve onların şehirdeki kurulu düzenleri, tıpkı Firavun ve onun zulüm sisteminin Hz. Musa'nın ümmeti olan İsrâiloğullarına zulmettiği gibi Hz. Peygamber'e ve iman edenlere türlü eziyetler etmekteydi. Mekke'de Müslümanların direncini artırma, müşrikleri de Firavun ve benzerlerinin akıbetleriyle tehdit etme gibi hikmetlere matuf bu kıssa anlatımları ve kısa değinilerin hiç birinde İsrâiloğulları için "الذین هادوا" veya "اليهود" gibi ifadeler kullanılmaz.

³³ Kasas Suresi başından 30. ayete kadar olan kısımda Şuara Suresi'nden farklı olarak Hz. Musa'nın nübüvvet öncesi hayatına dair epeyce ayrıntılar verir. Fakat 42. Ayetten sonra artık sure Hz. Peygamber'i inkâr eden müşrikleri muhatap alan ayetlerle devam eder. Yani Musa kıssası tıpkı Şuara Suresi'nde bittiği sahnede bitmiştir. Bu iki surenin arasında yer alan Neml Suresi 27/7-14 ayetleri de Hz. Musa kıssasının yer alsa da burada sadece Hz. Musa'nın ilk vahyini aldığı sahne vardır. Konu, Firavun'la mücadeleye değinmeden surede daha ön planda olan Hz. Davud ve Hz. Süleyman'a intikal eder. Bundan dolayı örnekler içerisine almadık. Meryem Suresi 19/51-53 ayetleri de bu noktada Neml Suresi ile aynı kategoriye alınabilir. Çünkü buradaki anlatım da Firavun ve İsrâiloğullarına değinmeksizin sadece Hz. Musa ve Hz. Harun'a vahiy verildiğinin zikredilmesinden ibarettir. Ayrıca Mü'min Suresi 40/23-44 ayetlerinde uzunca anlatılan Hz. Musa kıssası Firavun'un helak edilişi ile son bulur. Fakat bu ayetlerde anlatılanların çok büyük bir kısmı Hz. Musa ve İsrâiloğullarından ziyade -sureye de adını veren- Firavun'un devlet erkânındaki mümin adamın konuşmalarıdır. Bu yüzden bu sureyi de örneklerin dışında bıraktık.

³⁴ Yine bazı mufassal surelerde Hz. Musa'nın adı geçmeksizin bir zalim prototipi olarak Firavun'dan, başka helak edilenlerle aynı sırada tek ayette bahsedildiği de vakidir. Bkz. Kaf Suresi 50/12, Buruc Suresi 85/18, Feccr Suresi 89/10. Ayrıca Mesânî gurubundaki şu surelerdeki değinilerde aynı özelliktedir. Bkz. Hac Suresi 22/44, Furkan Suresi 25/35-36, Sad Suresi 38/12, Ankebût Suresi 29/39.

İkinci gurupta topladığımız sureler, kıssanın içinde bulunduğu pasajın son ayetleriyle birinci guruptan ayrılmaktadır. Yunus Suresi 10/75-92 ayetleri arasında, Firavun 'un denizde boğulup İsrâiloğulları kurtuluşu anlatıldıktan hemen sonra gelen 93. ayete bakalım.

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأً صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْعِلْمُ

إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

“ Andolsun ki biz İsrâiloğullarına güzel ve güvenli bir bölgede yaşama imkânı verdik ve onlara helal ve hoş nimetler bahsettik. Buna rağmen onlar kendilerine ilim (vahiy bilgisi / Tevrat) geldikten sonra ayrılığa düştüler. Şüphesiz Rabbin kıyamet günü ihtilafa düştükleri konularda kesin hükmünü verecektir.”

Görüldüğü üzere bu ayette İsrâiloğulları Firavun 'dan kurtulduktan sonra işlerin biraz değiştiği, bu değişimin kendilerine ilim geldikten sonra ortaya çıktığı haber veriliyor. Bize göre bu ayette altı çizili olarak verdiğimiz “ilim” ve “ihtilaf” kelimeleri İsrâiloğulları kıssasında Hz. Musa'nın nübüvvet hayatındaki ikinci aşamanın ve Hz. Musa'dan sonraki tahrif serüvenlerinin anahtar kavramlarıdır. Yine ayette geçen “ilim” kelimesinin ma'rife bir isim olarak özel bir anlamda kullanılması ve vahiy bilgisi/ Tevrat olarak yorumlanması da isabetlidir.³⁵ Zira Hz. Musa kıssasının kısaca anlatıldığı Mü'minûn Suresi 23/45-49 ayetlerinde de Firavun ve ordusunun helak edilmesinin hemen akabinde şöyle buyrulur:

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ

“ Andolsun ki onlar (İsrâiloğulları) doğru yolu bulabilsinler diye biz Musa 'ya Kitab 'ı (Tevrat'ı) verdik.”

Böylelikle onlara gelen ilmin, Musa'ya gelen kitap (Tevrat) olduğu açığa çıkmış olmaktadır.³⁶ Bir önceki örneğimiz olan Yunus Suresi 10/93 ayetinde anahtar

³⁵ Buna örnek olabilecek bir rivayet için bkz. Taberî, a.g.e. 15/199;

³⁶ Ayrıca Hz. Musa'ya ilahi vahyin verilmesini bu örneklere benzer bir formda ifade eden ama bu vahyin/kitabın “Furkan” ve “Hüdâ” olarak adlandırıldığı örnekler için Bkz. Enbiya Suresi 21/48-49 ve Mü'min Suresi 40/53-54.

kelime olarak tespit ettiğimiz “kitap (Tevrat)” ve “ihtilaf” kavramlarının bir arada geldiği tekil bir örnek te Fussilet Suresi 41/45 ayetidir.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِي

شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ

“ *Andolsun Biz Musa’ya da kitap (vahiy /Tevrat) vermiştik ve onda ihtilaf edilmişti...* ”

Bu noktada son örneğimiz Secde Suresi 32/23 ayetidir.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ (23)

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ (24) إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ

يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

“ *Andolsun Biz Musa’ya kitabı (Tevrat’ı) vermiştik -senin de sakın ona kavuşacağından şüphelen olmasın-³⁷ ve O’ kitabı İsrâiloğulları için bir kılavuz kıldık. Onlar (karşılaştıkları sıkıntılara) sabredip, ayetlerimize yürekten inandıkları zamanlarda içlerinden bizim mesajlarımız doğrultusunda onlara yol gösteren önderler çıkarttık. Şüphesiz Rabbin ayrılığa düştükleri hususlarda aralarındaki kesin hükmü kıyamet günü verecektir.* ”

Bu ayetlerde de önceki örneklerde olduğu gibi Hz. Musa’ya kitabın (Tevrat) verildiği ve sonraları ise kesin hükmün kıyamet gününe kaldığı bazı ihtilafların ortaya çıktığı anlatılmaktadır. Diğerlerinden farklı olarak ihtilafların ortaya çıktığı bu tarihi süreçte her şeye rağmen İsrâiloğulları sabrettikleri ve doğru inancı özümstedikleri için onları doğruya götüren önderler olarak içlerinden bazı kimselerin çıkarıldığını

³⁷ Ayetin metninde “فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ” şeklinde geçen bu ifadeye mana vermek için ihtilaflı görüşler arasında bir tercih yapmak icap ettiğinden dolayı, biz tüm makul ihtimalleri içine alan harfi tercümeyle buraya koyduk ve bu durumun neticesi olan kapalılığı belirtmek adına da ilgili cümleyi kısa çizgi içine aldık. Buradaki işkâl “لِقَائِهِ” deki zamirin merciinden kaynaklanmaktadır. Bizim ayeti burada örnek olarak verdiğimiz konu, zamirin mercii ile ilgili ihtilaflardan etkilenmez.

görmekteyiz.³⁸ İşte bu noktada bu başlığın en başında yaptığımız tespiti tekrar hatırlamakta yarar görüyoruz. “Beni İsrail” ifadesi; “الذین هادوا” ifadesi veya onun isim formu olan “يهودي / اليهود / هود” kelimelerinden farklı olarak Hz. Musa’nın dinine ve Tevrat adlı kutsal kitaba nispet edilen bu topluluğun gerek Hz. Musa zamanında gerekse Hz. Musa’dan sonraki dönemlerde; kötü hallerini anlatırken de, peygamberlerin yolunda iyi hallerini anlatırken de ayetlerde geçmektedir.

Üçüncü gurupta ele alacağımız ayetlerde Hz. Musa’nın nübüvvet hayatının her iki aşamasının da yer aldığını başta belirtmiştik. İsrâiloğulları ile alakalı Kur’an’da yer alan olumsuz tabloların ilk örneklerini buralarda kıssanın ikinci aşamasının yer aldığı pasajlarda görmekteyiz. Bunu ilk örneği Taha Suresi 20/42-79 ayetleridir.³⁹ Firavun’un denizde boğulup İsrâiloğullarının kurtuldukları sahne 79. Ayette son bulur. Hemen peşinden bir hitap ifadesi ile (يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ) İsrâiloğullarına seslenilerek onların Firavundan kurtulduktan sonraki çöl yolculuğunda yaşadıkları olaylardan ikisi hatırlatılmaktadır.⁴⁰ Sonrasında ise surenin 99. Ayetine kadar bu çöl yolculuğunun ilk başlarında yaşanan önemli bir olayın bazı ayrıntıları yer alır. Allah Hz. Musa’ya Tevrat’ı vahiyetmek üzere kendisine risalet görevini ilk verdiği yere Tur dağına çağırmış, ancak o yokken Sâmirî denilen adamın saptırmasıyla kavmi O’nun yaptığı buzağı heykeline ibadet ederek şirke düşmüştür. Hz. Musa’nın kavminin bu hali Allah tarafından O’na haber verilmiş, geri dönünce kavmini tekrar yola getirmeye çabalamış, onları emanet ettiği kardeşi Hz. Harun ile tartışmış ve bu sapkınlığa sebep olan Sâmirî

³⁸ Kanaatimizce Hz. Musa’ya gelen “Kitap” a vurgu yapan tüm bu ayetler bize bir şey daha söylüyor. Hz Musa’ya vahiy ile gelen Kitab’ın Tevrat diye adlandırılması Hz. Musa’nın nübüvvet hayatının ikinci aşaması ile ilgilidir. Zira bu ikinci gurupta topladığımız ayetlerde hep Hz. Musa’nın İsrâiloğulları ile beraber Firavun’dan kurtuluşunun akabinde Hz. Musa’ya verilen bir “Kitap” tan bahsedilmektedir. Bu “Kitap” ın özel adı olan Tevrat ise bu ayetlerde hiç geçmez. Kur’an’da “Tevrat” lafzının geçtiği 13 ayetin tamamı genel olarak ehl-i kitapla ilgili olup, hiçbirisi Hz. Musa kıssasının içerisinde yer almaz. Bkz. Ali İmran Suresi 3/6, 65, 93; Maide Suresi 5/43, 44, 47, 66, 68, 110; A’raf Suresi 7/157; Tevbe Suresi 9/111; Cuma Suresi 62/5.

³⁹ Taha Suresi daha önce kendi yerinde zikrettiğimiz Kasas Suresi gibi Hz. Musa kıssası ile özdeşleşmiş surelerdendir. Sure 9. ayetinden 99. ayetine kadar Hz. Musa’nın gerek nübüvvet hayatına gerek önceki hayatına dair bilgiler verir.

⁴⁰ Onlara hatırlatılan şeyler; Tur’un tepelerine dikilip kendilerinden söz alınması ve hiçbir çaba sarf etmeden “المن والسلوى” diye adlandırılan nimetlerle gıda ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.

'yi kavminden uzaklaştırmıştır. Bu hadise tabiri caizse İsrâiloğullarının itikadî anlamdaki ilk sapmasıdır. İkinci gurupta yer alan ayetlerde Hz. Musa'ya "kitap" verilmesi ve İsrâiloğullarının "ihtilafa" düşmelerinin anahtar kavramlar olduğunu söylemiştik. Bu hadisede Allah Hz. Musa'yı Tur'a Tevrat'ı vahy etmek üzere çağırmişti. Onlar ise daha o kitap kendilerine gelmeden ilk imtihanında kaybettiler. Tevrat kendilerine geldikten sonra da tıpkı ilk sapmanın müsebbibi Sâmirî gibi bazı ezoterik bilgilerle meşgul olan içlerindeki küçük bir azınlığın peşine düşmeleri onların bu şahısların eliyle tahrif edilmiş bozuk bir inanca sapmalarına sebep olacaktır.

Hz. Musa'nın kıssasını anlatan Mekkî sureler arasında A'raf Suresinin ayrı bir yeri vardır. O yüzden üçüncü gurupta son örneğimiz bu sure olacaktır. A'raf Suresi 7/103-140 ayetlerinde Hz. Musa'nın nübüvvet hayatının birinci kısmı yer alır. Sonrasında surenin 160. ayetine kadar olan kısımda Taha Suresi'ndeki gibi İsrâiloğullarının buzağıyı ilah edinme imtihanları, bunun akabinde gerçekleşen tövbeleri ve Allah'a söz vermeleri gibi hususlar daha ayrıntılı geçer. Buraya kadar Hz. Musa'nın kıssasının çeşitli yönlerine örnek olmak üzere zikrettiğimiz bu sure ve ayetlerin tamamı Mekkî'dir.⁴¹ Hz. Musa'nın nübüvvet hayatını incelemek üzere yaptığımız üçlü gruplandırmayı en başta Mekkî sureler üzerinden yaptık. Çünkü Hz. Musa kıssasının anlatıldığı surelerden Medenî olan tek sure Bakara Suresidir. Bakara Suresi'nde ise Hz. Musa'nın Firavun ile olan mücadelesi ve İsrâiloğullarının bu dönemdeki müspet konumlarından hiç bahsedilmez. Bu surede Hz. Musa'nın hayatına dair anlatılanlar doğrudan Firavundan kurtuluş sahnesiyle başlamaktadır. Taha ve A'raf suresinde yer alanların dışında başka itikadî ve ahlaki problemler başka ayrıntılarla Bakara Suresi'nde yer alır.⁴² İsrâiloğulları ile ilgili tüm bu itikadî ve ahlaki problemlere rağmen Allah'ın onların bu çöl serüvenlerinden bahsettiği ayetlerde de

⁴¹ Ancak bu son iki surede anlatılan olumsuz tablolar ile birinci gurupta yer alan surelerde olduğu gibi Mekke'de zulüm gören Müslümanlara İsrâiloğulları'nın Firavun karşısındaki durumlarının örnek verilmesi söz konusu olamaz. Çünkü Müslümanların Hz. Peygamber ile arasında İsrâiloğullarının Musa'yla arasında geçenlere benzer şeyler geçmemiştir. Burada ya farklı bir hikmetten bahsetmeli ya da aslında A'raf Suresi ve Taha Suresi'nin ilgili ayetlerinin surenin genelinden farklı olarak medeni olabileceğine dair bir delil bulmak gerekecektir.

⁴² İsrâiloğullarının tarihi süreçteki itikadî problemlerine dair tezimizde ayrı bir bölüm olduğu için bu konunun ayrıntıları orada gelecektir. Bakara Suresi'nde tezimizin kapsamı dışında kalan ameli-ahlaki problemlerinin yer aldığı ayetler için bkz. Bakara Suresi 2/57-59, 61, 67-74, 83-84. Hz. Musa ve İsrâiloğullarından bahsetmekle birlikte kıssa anlatımı içermeyen diğer bir Medenî sure de Maide Suresi'dir. Aynı şekilde Maide Suresi'nin ayetleri de ilgili bölümde ele alınacaktır.

onlar için “اليهود” “Yahudiler” adını kullanmaz. Çünkü o esnada hala ayetler gelmeye ve Hz. Musa’nın onları ıslah süreci işlemeye devam ediyordu. Bütün kusurlara ve zafiyetlere rağmen içlerinde gözetleyici bir elçinin varlığından ötürü tahriften ve istikrar bulmuş bozuk bir akide sisteminden söz etmek mümkün değildi. A’raf Suresi’nde Hz. Musa kıssasının yer aldığı pasajın sonunda gelen 159. ayet ise bu konuya biraz daha açıklık getirir:

وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ

“ Musa’nın kavminden bir topluluk vardı ki; haktan ayrılmadan insanları doğru yola yöneltirler ve onunla adaleti ayakta tutarlardı”

Yani sadece Hz. Musa’nın çabaları değil İsrâiloğullarından Musa’nın tevhid mücadelesini özümsemiş bir neslin hem Hz. Musa ile hem de daha sonra onlara gönderilen diğer peygamberlerle beraber Allah’ın onlara tevdi ettiği hakkı hâkim kılma görevini yerine getirmede baskın gelişi durumu farklı kılıyordu.⁴³

Netice itibariyle İsrâiloğullarının Hz. Musa’nın vefatından ve bütün bu süreçlerden sonra, içlerindeki bazı sapkın kişilere uyararak tahrif ettikleri Tevrat’a ve âlimlerinin çarpık yorumlarına göre şekillenen yeni dini konumlarının “اليهود” ve diğerleriyle isimlendirilmeleri, ilgili lafızların geçtiği ayetlerin içeriği ve bağlamı açısından daha uygundur. Bu söylediklerimiz tamamen Kur’an’ın onları adlandırmak için tercih ettiği kelimelerle alakalıdır. Kur’an’ın tercih ettiği kelimeler üzerinden yapılacak bir kavramsallaştırma ümmetin zihin inşasının temellerini oluşturur. Aksi takdirde, nüzul sürecinde Medine’de yaşayan üç kabileyi onların komşuluk ettiği Arapların, herhangi bir ayrıma gitmeksizin “اليهود” diye adlandırması farklı bir durumdur. Bu adlandırma Kur’an’ın kavramsallaştırmaya sebep olacak tercihlerinin öncesine dayanan tarihi bir vakadır. Medine Yahudilerinin içinden tahrif edilmiş Tevrat’a ve bozuk yorumlara göre inanmayıp, hakka tabi olup Hz. Peygamber’e ve

⁴³ Daha önce örnek verdiğimiz Secde Suresi 32/23 ayetinde de aynı duruma işaret edilir.

Kur'an'a iman eden Abdullah b. Selam gibi az sayıda kişi de çıkmıştır. Ama onların durumuna işaret eden ayetlerde de “يهودي / اليهود / هود” veya “الذين هادوا” ifadelerini göremeyiz. “İsrâiloğulları” ve “Yahudiler” isimlerinin arasındaki farkı böylece ortaya koyduktan sonra bölüm başında verdiğimiz ayetin tefsiri çerçevesinde müfessirlerimizin “الذين هادوا” ifadesinin semantik analizi açısından yaptıkları yorumlara temas edebiliriz. Müfessirlerimizin bir kısmı “هادوا” fiiline “Yahudilik dinine mensup olanlar” manası vermekle yetinmiş ötesinde bir şey söylememişlerdir.⁴⁴ Bazı müfessirler ise “هاد” fiilinin köken itibarıyla manası üzerinde de durmuşlar ve Yahudilerin bu adla anılmalarının sebeplerini irdelemişlerdir. Bu konuda dört görüş ön plana çıkıyor.

Birinci görüş : “هاد”; “تاب” ”tövbe etti” manasına gelir.⁴⁵ Kuran'ı Kerim'de

İsrâiloğullarından bahseden A'raf 7/156. ayette “إِنَّا هَدْنَا إِلَيْكَ” “Biz sana tövbe ettik”

şeklinde bu manada kullanılmıştır. Bu durum birçok müfessiri “الذين هادوا” ifadesi ile

Yahudilerin tesmiye edilmesinin sebebini bu sözle ilişkilendirmeye sevk etmiştir.⁴⁶ Bu

⁴⁴ Örnek olarak bkz. Zemaşerî, *a.g.e.* 1/46, Mâtürîdî (ö.333), *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* (thk Dr. Mecîd Baslûm) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, 1/484; Nesefî (ö.710), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil* (thk. Yusuf Ali Büdeyvi ve diğer), Dâru'l Kelimü't-Tayyib, Beyrut 1998, 1/94; İcî (ö.905), *Tefsîru İcî Câmîu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, 1/55

⁴⁵ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, 4/76; Cevherî (ö.393), *es-Sihâh Tâcü'l-Lügati ve Sihâhi'l-Arabîyyeti* (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), 4. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987, 2/557; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-Ezherî (ö.370), *Tehzîbü'l-Lügati* (thk. Muhammed İvad Mur'ib), Dâru İhyâi't-Turâsi'l- Arabî, Beyrut 2001, 6/205

⁴⁶ Bu görüşü tercih edenler: Taberî, *a.g.e.*, 2/143; Zeccâc (ö.311), *Meâni'l-Kur'an ve I'râbuh* (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1988, 1/146; Vâhidî (ö.468), *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l Mecîd* (thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvid ve diğerleri), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, 1/149; Ebû Hayyân (ö.745), *el-Bahrü'l-Muhît fî't-Tefsîr* (thk. Sıtkı Muhammed Cemîl), Dâru'l-Fikr, Beyrut h. 1420, 1/385; Begavî (ö.516), *Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an* (thk. Abdürrezzâk el-Mehdî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut h.1420, 1/124; Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö.209), *Mecâzü'l-Kur'an* (thk. M. Fuat Sezgin) Mektebetü Hancî, Kahire h.1381, 1/42. Bazı müfessirlerimiz bu görüşü tercih ettiklerini sarıh ifadelerle belirtmeseler de diğer görüşlerle beraber aktarırken öncelik vermek suretiyle bu görüşe yakın olduklarını ihsas ettirmişlerdir. Mesela bkz. Râzî, *a.g.e.*, 3/536, Tûsî (ö.460), *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an* (haz. Ağabozork et-Tahrani), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut t.y. 1/280; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn* (Dr. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dâru'l-Kalem, Dimeşk t.y. 1/405; İbn Kesîr (ö.774), *Tefsîru'l-*

kanaati destekleyen rivayet de İbn Cüreyc'den gelmektedir.⁴⁷Bu görüşe sahip müfessirlerden biri olan Beğavî; ikinci bir kavil olarak farklı bir görüş nakleder. “هاد” fiilinin bir diğer manasının, “عن” harfi cerri ile kullanıldığında ayrılmak, sapmak anlamına gelen “مال” oluşundan hareketle Yahudilerin bu ismi önce Hz. Musa'nın sonra da Hz. Peygamber'in dininden saptıkları, uzaklaştıkları için aldıklarını söylemiştir. Bu yaklaşımın ilginçliği; Yahudilerin “اليهود” adıyla isimlendirilmelerini “tövbe etmek” şeklinde olumlu bir noktaya bağlamak için delil getirilen A'raf 7/156 ayetinden yola çıkarak, aynı ayetle “Yahudilerin” problemleri arasında bağlantı kurmasından ileri gelmektedir. Benzer şekilde “هاد” fiilini ‘tövbe etti’ manasında değil de farklı ele almanın bir örneğini de İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö.1127) bir nükte olarak getirdiği şu ifadelerde görüyoruz : “هاد” nin bir anlamı “الى” harfi cerri ile ‘işaret etti, gösterdi’ manasındadır. İsrâiloğulları Allah'ın (c.c) onlara gönderdiği bazı peygamberleri krallara ispiyonlayarak öldürtüyorlardı. İşte bundan dolayı bir kötüleme olmak üzere bu adla anılırlar.”⁴⁸

İkinci görüş: Hz. Yakup'un büyük oğlu “يهودا”nın adına nispetle bu ismi aldılar. Araplar yabancı kelimeyi dillerine aktarırken, kelimenin bazı harflerinde

Kur'âni'l-Azîm (thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut h. 1419, 1/183, Seâlibî (ö.875), *el-Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Ali Muavvid- Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut h.1418, 1/252; Ebüssuûd (ö.982), *İrşâdü Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut t.y. 1/108; İbn Atıyye el-Endelûsî (ö.542), *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, 1/157, Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an* (thk. Haşim er-Resul el-Hallâti ve Fadlullah ez-Zeyd Tabatabâî), 2. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1988, 1/258.

⁴⁷ Râzî (ö.606), Bakara 2/62 ayetinin tefsirinde bu konuda “ Bu İbn Abbas'ın görüşüdür” ifadesini kullanıyor. Ancak İbn Abbas'tan bize intikal eden rivayetler arasında Yahudilerin “اليهود” kelimesi ile tesmiye edilişlerinin sebebinin bu ayeti kerime olduğuna dair bir ifade göremiyoruz. Kanımızca Râzî'nin bu cümle ile kastettiği şey İbn Abbas'ın “إِنَّا هَدَيْنَاكَ إِلَيْكَ” ayetindeki “هاد” fiilinin “تاب” manasına geldiği görüşünden ibarettir.

⁴⁸ İsmail Hakkı Bursevî (ö.1127), *Ruhu'l Beyan*, Daru'l Fikr, Beyrut t.y, 1/153

değişiklikler meydana gelebilir. Burada da (ذ) harfi, (د) harfine dönüştürülmüştür.⁴⁹ Her ne kadar birinci görüş müfessirlerimiz arasında daha yaygın olsa da Kurtubî'nin (ö.671) de tercih ettiği bu ikinci görüşün daha isabetli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü “هاد” fiilinden türeyen “اليهود” kelimesinin ve benzerlerinin Kur'an'daki kullanımlarını incelediğimiz önceki sayfalarda, Hz. Musa hayattayken İsrâiloğullarının sergiledikleri yanlış davranışlarının anlatıldığı ayetlerde bile “اليهود” adlandırmasının olmadığını tespit etmiştik. Bu durumda kelime kökenini belirlemek adına, Kur'an'ın bu taifeyi adlandırmak için bu adı tercih etmediği bir dönemden istişhâd etmek yerine, bir topluluğun atalarından birinin adıyla anılması şeklindeki tabii yaklaşımı daha makul karşılıyoruz. Öte yandan bizim tercih etmediğimiz birinci görüşü benimseyenlerin kanaatlerine dayanak olarak zikrettikleri A'raf Suresi 7/156 ayetinde Hz. Musa zamanında meydana gelen bir tövbe hadisesi söz konusudur. Hatta bu cümle her ne kadar çoğul siygada gelse de aslında ifade İsrâiloğullarına ait değildir. Bundan bir önceki A'raf Suresi 7/155 ayetine ve aynı olaya işaret eden Bakara Suresi 2/55-56 ayetlerine bakınca şunu görüyoruz. Hz. Musa'nın yanında bulunan İsrâiloğullarından 70 kişilik heyet o sırada ilahi bir cezalandırma ile sarsılmış yıldırım çarpmasıyla yere yığılıp ölmüşlerdir. Onlar bu halde iken Hz. Musa'nın Allah'a yakarırken onlar adına “إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ” demiştir. Hal böyle iken Yahudilerin bu adla adlandırılmalarının dilsel kökenini Hz. Yakup'un büyük oğlu Yahuda 'ya nispet edilmeleri ile izah etmek, herhangi bir olumlama durumu olmaksızın sadece bir kavmi atalarından birisi ile adlandırma sadedinde tabii uygulamaya da mutabıktır.⁵⁰

Üçüncü görüş: “اليهود” kelimesi; “hareket etti” manasına gelen ve mastarı “الهيد” kelimesi olan “تهود” fiilinden iştikak etmiştir. Zira onlar Tevrat'ı okurken hareket

⁴⁹ Bu görüşü ön plana çıkaranlar: Mâverdî, *a.g.e.* 1/131; Kurtubî, *a.g.e.* 1/432

⁵⁰ Aynı kanaati paylaşan modern dönem müfessirlerden birine örnek olarak bkz. İzzet Derveze, *Et-Tefsîru'l-Hadis, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire h.1383, 6/22.*

ederlerdi.⁵¹ Müfessirlerimiz bu görüşü sadece aktarmakla yetinmişlerdir. Bunu ön plana çıkarıp tercih edene rastlamıyoruz.

Dördüncü görüşe göre de “teskin olmak, karar kılmak” manasına gelen ve mastarı “الهُودَة” olan “هَاد” fiilinden türemiştir. Bu görüşe göre daha önce birinci görüşün sahiplerinin delil getirdiği A’raf 7/156 ayeti kerimesindeki “إِنَّا هَدَيْنَاكَ إِلَيْكَ” ifadesi; “Biz senin emrine kani olduk, hükmünde karar kıldık” anlamına gelir. Bu konudaki en zayıf görüş budur. Müfessirlerimizden bunu tercih eden olmadığı gibi, Semîn el-Halebî (ö.751), Kurtubî (ö.671), İbn Kesîr (ö.774) ve İbn Atıyye (ö.542) den başka bunu aktarana da rastlamadık. Bunlar da bu görüşü tercih etmeyip aktarmakla yetinmişlerdir.

1.3.2. Hristiyanlar “النصارى”

“Hristiyanlar” diye dilimize tercüme ettiğimiz bu kelime Hz. İsa’nın dinine ve İncil’e nispet edilen dini topluluk anlaşılır. Burada “Hristiyanlar” kelimesi ile kastedilen Hz. İsa’yı Allah’ın peygamberi olarak gören tevhid ehl-i değil, Hz. Peygamber’in nübüvvetine gelene kadar ki süreçte Hz İsa’nın tevhid akidesinin tahrif edilmiş haline tabi olanlardır. Bunların kimisi Hz. İsa’yı Allah’ın oğlu (haşa) olarak görür⁵², kimisi teslis inancının farklı şekillerine sahiptir.⁵³ Bu kanaate bu kelimenin - daha önce “اليهود” kelimesinde yaptığımız gibi- “النصارى” kelimesinin Kur’an’daki diğer kullanımlarını kendi bağlamında inceleyerek ulaşıyoruz. “النصارى” kelimesi ve bunun tekili olan “نصراني” kelimesi Kur’an’da 5 farklı surede 14 ayette geçer. Bu kullanımlarının tamamında Hz. İsa hayattayken onun tevhid mücadelesinde ona destek olan gerçek müminler değil, sonradan gelen ve olumsuz bir dini konumda olanlara işaret edilir. Bunlara kısaca değinecek olursak.

⁵¹ Râzî, *a.g.e.*, 3-536,

⁵² Tevbe 9/30

⁵³ Nisa 4/171, Maide 5/73

- Bakara Suresi 2/111 ayetinde “Yahudi ve Hristiyanlardan başkası cennete giremez” iddiası ve buna Kur’an’ın cevabı yer alır.

- Bakara Suresi 2/113 ayetinde Yahudi ve Hristiyanların birbirini temelsiz olmakla suçlaması ve Kur’an’ın onların bu nizalarının anlamsızlığını ortaya koyması yer alır.

- Bakara Suresi 2/120 ayetinde Yahudi ve Hristiyanların kendi bozuk dinlerine tabi olmadığı sürece Peygamberimizden hoşnut olmayacakları gerçeğine değinilir.

- Bakara Suresi 2/135 ayetinde Yahudi ve Hristiyanların doğru yolun ancak kendilerinde olduğu iddiası ve Kur’an’ın buna karşın onları Hz. İbrahim’in hanîf yoluna çağırması anlatılır. Aynı şekilde Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakup ve onun soyundan gelen Beni İsrail peygamberlerinin Yahudi veya Hristiyan olarak adlandırılmasına köklü bir itiraz getiren Bakara Suresi 2/140 ayeti de bunun devamında gelir. Ali İmran Suresi 3/67 ayeti de bunun bir başka örneğidir.

- Maide Suresi 5/14 ayetinde kendilerine “نصاری” diyen topluluktan Allah’ın misak alması ama bu verdikleri sözü unutmaları ve bunun neticesinde aralarında meydana gelen düşmanlıklara temas edilir.

- Maide Suresi 5/18 ayetinde de Yahudi ve Hristiyanların kendilerini Allah’ın evlatları ve en sevgilileri olarak görme iddiaları ve Kur’an’ın buna itirazı yer alır.

- Maide Suresi 5/51 ayetinde Allah, Müslümanlara Yahudi ve Hristiyanları veli edinmeyi yasaklamaktadır.

- Tevbe Suresi 9/30 ayetinde Hristiyanların Hz. İsa’yı Allah’ın oğlu olarak tavsif etmelerine değinilir.

- Hac Suresi 22/17 ayetinde Allah’ın Müslümanları, Yahudileri, Hristiyanları, Sâbiîleri, Mecûsîleri ve Müşrikleri kıyamet gününde toplayıp herkesi hak ettiği sonuca kavuşturacağı anlatılır.

Buralarda görüldüğü üzere Kur'an da “نصارى” isminin kullanımı Hz. İsa'dan sonra gelen dönemde tahrif edilmiş dinin tabileriyle ilişkilidir.⁵⁴

Ayetlerde geçen “نصارى” kelimesi “نصران” kelimesinin cemi formudur.⁵⁵

Müfessirlerin çoğunun kanaati de bu şekildedir.⁵⁶ Bazı dilciler de “نصري” kelimesinin cemisi olduğunu söylemişlerdir.⁵⁷ Kimi müfessirler bu kelimeye “Hristiyanlık dinine mensup olanlar” manasını vermekle yetinirken, birçokları da bu topluluğun neden bu adla isimlendirildiğine dair kanaatler de serdetmişlerdir. Bu konuda da üç görüş karşımıza çıkıyor.

Birinci görüş: “نصارى” kelimesinin iştikak ettiği “النصرة” “destek çıkma” kökeninden hareketle, bu topluluğun birbirlerine destek çıkmalarından dolayı bunlara isim olmuştur (تناصروهم بينهم).⁵⁸ Bunu “Hz. İsa'ya destek çıkanlar” şeklinde ifade edenler de olmuştur (نصروا المسيح).⁵⁹

İkinci görüş: Hz. İsa'nın yaşadığı “Nasıra” kentine nispetle bu ismi almışlardır.⁶⁰ Bu görüşün dayanak noktalarından birisi de İbn Abbas' a isnat edilen bir

⁵⁴ Maide 5/82 ayetindeki kullanım bu genellemeye aykırı gibi gözüktür. İleride “النصارى” kelimesinin kökenini anlatırken bunu orada buna temas ettik.

⁵⁵ Sibeveyh'e (ö.180) göre bu kelimenin aslı bu olmakla birlikte kullanımı daima nispet için gelen (ي) harfi ile dir. Kuran'da Ali İmran 3/67 ayetinde “نصاري” kelimesi bu şekilde tekil olarak geçmektedir. Bu (ي) harfinin mübalağa için olduğu da ifade edilmektedir. Bkz. Sibeveyh (ö.180), *el-Kitâb* (thk. Abdüsselam Muhammed Harûn) 3.baskı, Mektebetü Hancî, Kahire 1988, 3/255.

⁵⁶ Taberî, *a.g.e.* 2/143, Zeccâc, *a.g.e.* 1/14; Mâverdî, *a.g.e.* 1/132

⁵⁷ Bu görüş Halil b. Ahmed'e (ö.170) nispet ediliyor. Ama biz Kitâbu'l Ayn da buna rastlamadık. Az da olsa bunu öne çıkaran müfessirlerimiz de olmuştur. Bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, 1/149.

⁵⁸ Bu kanaate sahip olan müfessirler; Taberî, *a.g.e.* 2/144; Tûsî, *a.g.e.* 1/281;

⁵⁹ Zemaşerî, *a.g.e.* 1/146; Beydâvî (ö.685), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* (thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut h.1418, 1/84; Nesefî, *a.g.e.* 1/95; Begavî, *a.g.e.* 1/124; Ebüssuûd, *a.g.e.* 1/108.

⁶⁰ Bu kanaate sahip olan müfessirler, Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* (thk. Abdullah Mahmud Şahâteh) Dâru-İhyâi't-Turâs, Beyrut h. 1423; 1/493; Vâhidî, *el-Vasît*, 1/149; Mâverdî, *a.g.e.* 1/132; Ebû Hayyân, *a.g.e.* 1/386, Nîsâburî (ö. 850), *Garâibü'l-Kur'ân ve Acâibü'l-Furkân* (thk. Zekeriya Umeyrat), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, 1/303; Süyûtî (ö.911), *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y, 1/182. Bu görüşe öncelik verenler: Râzî, *a.g.e.* 3/536,

rivayettir. Bu konuda Katâde (ö.117) ve İbn Cüreyc 'e (ö.150) isnat edilen muteber rivayetler de vardır.⁶¹

Üçüncü görüş: Hz. İsa'ya havarilerin söylediği “نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ”⁶² cümlesine binaen bu adla anılır oldular. Bu görüşü aktaran müfessirlerden İbn Kesîr (ö.774) bunu ayrı bir görüş olarak zikretmemiş, birinci görüşte aktardığımız çerçevede onu destekleyen bir mahiyette ele almıştır.

Bu söylediklerimizden birinci ve ikinci görüşün her ikisi de kuvvetli delillere sahiptir. Ancak ikinci görüşü bir adım daha önde görüyoruz. Çünkü burada da herhangi bir olumlama ya da yergi durumu olmaksızın bir topluluğun bir şehrin adına nispetle meşhur olması tabii bir durum olarak karşımıza çıkıyor. Birinci görüşte ise özellikle “Hz. İsa'ya destek olmalarından dolayı bu ismi aldılar” şeklinde yapılan yorumlar, Hz. İsa'nın ümmetinden tevhid ehli olan kimseler için doğru olabilirdi. Bu başlığın ilk kısmında belirttiğimiz üzere “نصارى” kelimesinin geçtiği ayetlere rengini veren esas unsur, İncil ehlinin sonradan gelenlerinin bozuk akideleridir. Bunun istisnası sayılabilecek tek kullanım Maide Suresi 5/82 ayetidir.

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ

آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِيَسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ (82)

“ İnsanlar arasında iman edenlere en beter düşmanlık edenler Yahudiler ve müşriklerdir. İman edenlere sevgi gösterme açısından en yakın olanlar da “Biz Nâsârâ ’yız” diyenlerdir...”

Kurtubî, a.g.e, 1/434; Semîn el-Halebî, a.g.e, 1/407; İbn Atıyye el-Endelûsî, a.g.e. 1/157, Tabersî, a.g.e. 1/259,

⁶¹ Taberî (ö.310) İbn Abbas'a nispet edilen senedi çok sıhhatli bulmuyor. İbn Kesîr (ö.774) de bunu “رؤي” ifadesiyle aktarmış.

⁶² Bu olay iki ayrı ayette geçmektedir. Bkz. Ali İmran 3/54, Saff 61/14

Bu ayeti kerimede Kur'an'da “نصارى” kelimesinin kullanıldığı diğer ayetlere nazaran sadece içeriğin olumlu oluşu değil bir diğer fark daha vardır. O da “قَالُوا إِنَّا” “نَصَارَى” “*Biz Nâsârâ' yız diyenler*” ifadesidir. Bu ifade Hz. İsa hayattayken ona destek olan gerçek Müminlerin Hz. İsa'ya söyledikleri “نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ” “*Biz Allah'ın dininin savunucularıyız*” ifadesini çağrıştırıyor. Ayetin devamında geçen “...*bu onların içerisinde âlim keşişler ve rahipler olduğu içindir. Onlar büyüklük de taslamazlar*” ifadesiyle kastedilenler muhtemelen manastırlarda yaşayan bazı kimselerdir. Bunlar arasında İncil'in tahrif edilmemiş haliyle ortaya koyduğu tevhit akidesine bağlı muvahhitlerin var olduğunu Bakara Suresi 2/62 ayetinin nüzul sebebine dair rivayetlerde görmekteyiz.⁶³ Bunun yanında yine manastırlarda yaşayanlar arasında muvahhit olmayanlar, bozuk akideye sahip olanlar var olsa da kendilerini dünyadan dünyalıklardan soyutladıkları ve hakikat pınarına tarihsel olarak daha yakın oldukları için iman edenlere sevgi açısından daha yakın olmaları normaldir. Bu ayetteki “sevgi yakınlığı” ifadesi tek başına onları itikaden temize çıkarmıyor, sadece düşmanlık ve sevgi açısından Yahudiler ve müşriklere kıyasla konumlarını anlatıyor. Ancak Ali İmran 3/67 ayetindeki; “*İbrahim ne Yahudi ne de Hristiyan “نصراني” idi, aksine o hanîf bir Müslümandı...*” ifadesi, “نصراني” isminin sahih bir şeriatı ifade etmek üzere değil “Hanîf” olma vasfının karşıtı olarak “يهودي” ismi ile beraber zemmedildiğini ve İbrahim (a.s.)'a yakıştırılmadığını bize çok net bir şekilde söylüyor. O zaman diğer ayetleri de göz önüne alarak Hz. İsa'nın muvahhit tâbileri için Kur'an'ın bu ismi kullanmadığı tespiti yanlış olmayacaktır. Muhtemeldir ki Araplar “نصارى” kelimesini Kur'an'ın nüzulünden önce ale'l itlak kullanıp tevhid ehli ve diğerleri arasında bir ayırım gözetmiyorlardı. Ama Kur'an cahiliyede kullanılan kelimeleri her zaman

⁶³ Bkz. İbn Ebû Hâtım, *a.g.e.* 1/126.; Taberî *a.g.e.* 2/150-154; Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli 'l-Kur'ân* (thk. İsam b. Abdülmuhsin el-Humeydân) 2. baskı, Dârü'l-İslâh, Demmâm 1992, 1/25.

olduğu hal üzere bırakmamıştır. Birçok kelimeye Kur'an kendisi ayrıca bir renk vermiş, bazen de sınırlarını yeniden çizmiştir. Kur'an ayetlerinde geçen “نصارى” lafzının tevhit ehlini kastetmek için olumlu bir tarzda kullanıldığını düşünmek için yeterince açık işaretler göremediğimizi belirtmek isteriz. Yukarıda vurguladığımız “Biz Nâsârâ' yız diyenler” ifadesi ise kendini tanımlama biçimi olarak hem tevhit ehline hem de diğerlerine şamil olmaya müsaittir. Tevhit ehli Hz. İsa zamanında Havarilerin söylediği meşhur söze binaen bu isimle anılmaktan hoşlanmış olabilirler.

1.3.3. Sâbiiler “الصَّابِئُونَ”

Daha önceki başlıklarda yaptığımız tespitler çerçevesinde “اهل الكتاب” lafzının Kur'an'daki kullanımının sadece Tevrat ve İncil çerçevesi ile sınırlı olduğuna dair kanaatlerimizi serdetmiştik. Fakat kendimize hareket noktası olarak belirlediğimiz ayette Yahudiler ve Hristiyanların peşinden Sâbiiler 'in zikredilmiş olması onların kapsamında olup olmadığına dair rivayet asrından bugüne müfessirlerimizi meşgul ettiği için bu konudaki değerlendirmelerimizi de paylaşacağız. Burada başta belirlediğimiz yönetime sadık kalmak açısından bu ayetleri incelerken araştırmamızı sınırladığımız tefsir eserlerinde Bakara Suresi 2/62 ayeti (ve ona bağlı olarak Maide Suresi 5/69 ayeti) üzerinden yapılan yorumlar ve tercihlerden hareket edeceğiz.⁶⁴ Söz

⁶⁴ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim ve Sâbiiler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1962, cilt: X, s. 103-116. Cerrahoğlu Hoca'nın bu makalesini Sâbiilerin dini kimliğine dair Kur'an ayetlerinde Sâbiilerin geçtiği yerleri merkeze alarak yapılan bir çalışma olması hasebiyle önemli görüyoruz. Bunun dışında “Ehl-i Kitap” kavramına dair yapılmış bazı çalışmalarda Sâbiiler hakkında müstakil başlıklar açılmakla birlikte bunların kahir ekseriyeti, dinler tarihi sahasında yakın dönemde Sâbiilere dair ortaya konulan çalışmaların kısa aktarımlarından ibarettir. Örnekler için bkz. Osman Güner, *Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitap'la İlişkileri*(doktora tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1995, 24-30(Söz konusu tez ayrıca kitap olarak da basılmıştır. Resulullah'ın Ehl-i Kitapla Münasebetleri; Fecr Yayınları, Ankara 1997); Osman Kaya, *Kur'an'ın Nüzûlu Sürecinde Müslümanlarla Diğer Dinî Gruplar Arasındaki İlişkilerin Kur'an'a Yansıması* (basılmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004; Ayçe Özevin, *Süleyman Ateş'in "YÜCE KUR'AN'IN ÇAĞDAŞ TEFSİRİ" Adlı Eserinde Ehl-i- Kitap ve Yorumu* (basılmamış yüksek lisans tezi) , Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2006, 4-9; Mustafa Delebe, *Cumhuriyet Dönemi Müfessirlerine Göre Ehl-i Kitabın Ahiretteki Durumu* (basılmamış yüksek lisans tezi) , Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Urfa 2008, 12-15; Veli Çayır, *Ehl-i Kitâbın Kur'an'a İtiraz Nedenleri* (basılmamış yüksek lisans tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010, 9-11; Kazım Ural, *Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili Işığında Ehl-i Kitap Kavramı* (basılmamış yüksek lisans tezi) , Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum 2015, 5-14. Bütün bu çalışmalarda konuya dair aktarılan bilgiler ağırlıklı olarak Şinasi

konusu ayetlerde “الصابئين” kelimesi, kendisiyle kastedilen topluluğu belirlemek üzere üzerinde en fazla kelimeler edilen mesele olmuştur. Gerek bu kelimenin köken manasından hareketle gerekse bu taifenin kim olduğuna dair farklı rivayetler sebebiyle Müfessirlerimizi epey meşgul etmiştir. Arap dilinde “الصابئون” kelimesinin müfredi olan “صابئ”; “صبأ” fiilinin ismi faili olarak gelir. “صبأت النجوم” “yıldızlar doğdu, ortaya çıktı” demektir. “صبأ نابه” “dişi çıktı” demektir. Lügatlerde bu fiilin köken manasına dair bu ve benzeri örnekler yer alır. “صبأ” fiilini Araplar “bir dinden ayrılıp diğerine geçme” durumunu ifade etmek için kullanmışlardır.⁶⁵ Hz. Peygamber ‘in hayatında Mekke müşrikleri, atalarının dinini terk edip yeni bir dine girdiği gerekçesiyle ve kınamak maksadıyla O’na “Sâbi’” adını da takmışlardır.⁶⁶

Bunun yanı sıra Yahudiler ve Hristiyanlar aksine Mekkeli müşriklerin yakın çevresinde “الصابئون” adıyla anılan müstakil dini bir topluluğun yaşadığını veya Hz. Peygamber ‘in hayatında Müslümanların bunlarla fiili bir temasını bilmiyoruz. Müslümanlar Şam ve Irak’ın fetihleriyle birlikte bu adla anılan toplulukları tanıma imkânı buldular. Bu topluluğun hakkında gelen rivayetlerin çeşitliliğinin sebebi; her bir râvinin öğrenebildiği kadarıyla kendi penceresinden onları bize aktarmasından kaynaklanabilir. Sonraki müfessirler de kendilerine ulaşan bu rivayetleri; hem güvenilirlikleri açısından değerlendirip hem de bu topluluğa dair kendi bilgileri ile harmanlayarak tercih etmiş veya ön plana çıkarmış olabilirler. Sâbi’lerin dini

Gündüz’ün eserlerine dayanıyor. Şinasi Gündüz’ün konu ile alakalı kitapları, makaleleri, bildirimleri olmakla birlikte kanaatimizce Şinasi Gündüz tarafından hazırlanan sadece DİA Sâbi’lik maddesi tüm bu tezlerde yer alan bilgiler için yeterli gelecektir. Bkz. Şinasi Gündüz, “SÂBİİLİK” , *DİA*, İstanbul 2008, c 35 / 341-344.

⁶⁵Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, 7/171; Kâsım b. Sellâm (ö.224), *Garîbü’l-Hadîs*(thk. Muhammed Abdülmuîd Hân), Matbaatü Dâiretü’l-Mearifî’l-Osmâniyye, Haydârabâd 1964, 1/245; Zemahşerî (ö.538), *Esâsü’l-Belâğa* (thk. Muhammed Basil Uyun es-Sud), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998, 1/532; Taberî, *a.g.e.* 2/145; Zeccâc, *a.g.e.* 1/147,

⁶⁶ Taberî, *a.g.e.*, 2/147; İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1/184.

inançlarına dair farklı görüşleri İbn Ebû Hâtim 'in (ö.327) rivayet merkezli tasnifini esas alarak şöyle sıralayabiliriz.

1. Yahudi ve Hristiyanların ortasında bir inanca sahiptirler.(Said b. Cübeyr)⁶⁷
2. Yahudi, Hristiyan ve Mecûsîlerin arasındaki bir kavimdir. Belli bir şeriatları yoktur.(Mücahid ve Ata)⁶⁸
3. Mecûsîlere benzer bir guruptur. (Mutarrif)⁶⁹
4. Yahudiler ve Mecûsîler arası bir topluluktur, belli bir şeriatları yoktur. (Mücahid)⁷⁰
5. “Hristiyan ve Mecûsîler arası bir topluluktur.” (Mücahid)⁷¹.
6. Irak'ın Kusa bölgesinde yaşayan, tüm peygamberlere iman eden, yılda 30 gün oruç tutan, günde beş vakit Yemen tarafına yönelerek ibadet eden bir topluluktur. (İbn Ebi'z-Zenâd)⁷²
7. Kitap ehli bir topluluktur. Zebur okurlar. (İbn Âliye, Dahhâk, Süddî)⁷³
8. Meleklerle ibadet eden, Zebur okuyan, belli bir kibleye yönelerek namaz kılan bir topluluktur. (Hasan Basrî ve Ebû Cafer ve Katâde)⁷⁴

⁶⁷İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/127 ve 4/1175

⁶⁸İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/127 Mücahid 'den (ö.103) gelen başka rivayetlerde de “Ne Yahudi, ne Hristiyan ne de Mecûsî olmayan belli bir dinleri ve şeriatları olmayan bir topluluktur” ifadelerini görüyoruz. Bkz. Taberî, *a.g.e.* 2/146. Bu nedenle Taberî (ö.310) bu rivayetleri aynı sonucu destekler mahiyette ele almış. Bazı müfessirler de bu rivayeti ilk zikretmelerine rağmen açık ifadelerle kanaatlerini belirtmemişlerdir. Bkz. İcî, *a.g.e.* 1/55, Süyûtî, *a.g.e.* 1/182,

⁶⁹ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/128,

⁷⁰ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/128. Ayrıca Taberî buna benzer ifadelerin Hasan-ı Basri ve Katâde ve İbn Necîh kanallarıyla da geldiğini belirtiyor. Bkz. Taberî, *a.g.e.* 2/146

⁷¹ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 4/1175. Müellif hem Bakara 62 ayetinin tefsirinde hem de Maide 69 un tefsirinde Sâbiilere dair görüşleri sıra ile vererek 8 madde sıralamıştır. Ama Bakara 2/62 ayetinin tefsirinde bu rivayet yer almaz bunu sadece Maide 5/69 da getirmiştir. Aynı şekilde yukarıda 2. madde gösterilen rivayeti de Maide 5/69 ayetinde getirmeyip sadece Bakara 2/62 ayetinin tefsirinde zikretmiştir. Sonradan gelen Müfessirlerin bu rivayetteki ifadeyi (Hristiyanlar ve Mecûsîler arasında bir topluluktur) değil de bir önceki rivayeti (Yahudiler ve Mecûsîler arasında bir topluluk) Mücahid'in kavli olarak daha çok zikrettiklerini görüyoruz. Mesela bkz. Mâverdi, *a.g.e.* 1/133; Râzi, *a.g.e.* 3 /536, Kurtubî, *a.g.e.*1/434. Hiçbir müfessirin bu rivayeti kanaat olarak belirtmek bir tarafa görüşlerden bir görüş olarak bile zikrettiğini görmüyoruz. Bu durum İbn Ebû Hâtim 'in (ö.327) bu rivayeti aktarımında veya kitabın tahkikinde - basımında bir hata olabileceği intibamı veriyor.

⁷² İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/148 ve 4/1176

⁷³ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/127 ve 4/176, Taberî, *a.g.e.* 2/147,

⁷⁴ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/128 , 4/1176 ve 8/2478, Taberî, *a.g.e.* 2/147 ve 18/584

9. Allah'ı bir olarak tanıyan ama bir şeriatları olmayan ve inkârcılıkları da olmayan bir topluluktur. (Vehb b. Münebbih,)⁷⁵

Bu rivayetlerin dışında İbn Ebû Hâtım 'in (ö.327) eserinde yer almayan diğer rivayetler ve görüşler de şunlardır.

10. Musul'da yaşayan belli bir ibadetleri kitapları peygamberleri olmayan sadece la ilahe illallah diyen bir topluluktur.(İbn Zeyd)⁷⁶

11. Bunlar Hristiyanların içerisinde bir topluluk iken Nuh (a.s)'ın dinine bağlı bir topluluk oldukları iddiasıyla onlardan ayrılmışlardır. (Halil)⁷⁷

12. Yıldızlara tapanlardır.⁷⁸

Bu on iki farklı görüşü alt alta yazdığımızda ortaya çıkan durum bir keşmekeşi andırırsa da üzerinde biraz düşünüldüğünde bunları belli başlıklar altında bir araya getirmenin mümkün olduğu görülür. Nitekim farklı görüşleri tek tek gösterebilmek adına biz İbn Ebû Hâtım 'in ifadelerini buraya alsak da diğer bir rivayet tefsiri müellifi olan Taberî (ö.310) bu görüşleri Bakara Suresi 2/62 ayetinin tefsirinde 3 başlık altında tasnif ederek aktarmıştır.

Birincisi “Onların belirli bir dinleri, şeriatları yoktur, ne Yahudi ne Hristiyan ne de Mecûsîdirler” cümlesi ile özetlenebilecek yaklaşımdır. Yukarıdaki maddeler arasında ilk 5 madde tamamen bunun etrafında şekillenir. Yine bu rivayetlerin birbirine yakın ama farklı ifadelerle çoğunlukla Mücahid (ö.103) kanalından gelmesi de bunları aynı çerçevede ele almayı makul kılmaktadır. Zira bu rivayetlerdeki küçük farklar aynı kişinin kanaatinin bize farklı senetlerle ulaşması olarak düşünülebilir. Bunun dışında 9. ve 10. maddelerde Vehb b. Münebbih (ö.114) ve İbn Zeyd (ö.71) kanalıyla verilen bilgiler de bu başlığın içerisinde düşünülür. Dokuz ve onuncu maddelerin diğerlerinden farkı Sâbiîleri daha masum bir şekilde tasvir etmesidir. Önceki rivayetlerde belli bir şeriatlarının ve dinlerinin olmayışı, ne Yahudi, ne

⁷⁵ İbn Ebû Hâtım, *a.g.e.* 1/128 ve 4/176

⁷⁶ Taberî, *a.g.e.* 2/147

⁷⁷ Halil b. Ahmed, *a.g.e.* 7/171. Kaynaklarımız arasında bu rivayeti bu ayetin tefsirinde ilk kullanan Müfessirin Mâverdî (ö.450) olduğunu görüyoruz. Bkz. Mâverdî, *a.g.e.* 1/133

⁷⁸ Mâtürîdî, *a.g.e.* 1/485; Râzî, *a.g.e.* 3/536; Kurtubî, *a.g.e.* 1/435; Nisâburî, *a.g.e.* 1/303; Beydâvî, *a.g.e.* 1/85; Tûsî, *a.g.e.* 1/282-283 ve 3/592; Tabersî, *a.g.e.* 1/259

Hristiyan ne Mecûsî sayılamayışları olumsuz bir tablo olarak gösterilmekte ve sanki müşriklere benzetilmekteydi. Ancak 9. ve 10. maddelerdeki ifadeler ise daha çok cahiliyedeki Hanîflere benzetildiğini düşündürmektedir.⁷⁹

İkincisi onların belli başlı ibadetlerinin ehl-i kitap ile benzerliklerini ortaya koyan ama onların sosyal statü açısından Ehl-i kitap olarak görülmediğini ifade eden rivayetlerdir. Yukarıda 8. sırada zikredilen ve ağırlıklı olarak Katâde üzerinden bize ulaşan ifadeler bunu gösteriyor. Kur'an-ı Kerim'de “الصَابِئِينَ/الصَابِئُونَ” lafızlarının geçtiği 3 ayet var. Bunlardan ikisi bu araştırmamıza konu olan ayetler iken üçüncüsü de Hac Suresi'nin 17. ayetidir. Mushaf tertibine göre de bu kelimenin Kur'an'da en son geçtiği yer burasıdır. Birçok müfessir “الصَابِئِينَ” lafzını açıklarken –Bakara Suresi 2/62 ve Maide Suresi 5/69 ayetlerinde farklı farklı rivayetleri ve görüşleri ortaya koysalar dahi- Hac 22/17 ayetinde bu Katâde rivayetine göre mana vermişlerdir. Bu durum bize farklı görüşler arasındaki tercihlerini orada netleştirerek ortaya koyduklarını düşündürüyor.⁸⁰ Burada üzerine dikkat çekilmesi gereken nokta “Meleklerle ibadet etme ve Zebur okuyor olma” durumunun bir arada bulunmasıdır. Bu tespit üçüncü gurupla bunların arasını ayıran hususa ışık tutacaktır.

Bu rivayetleri ana başlıklarla bir araya getiren üçüncü nokta da Sâbiîlerin Ehl-i kitaptan bir taife olduğu düşüncesi ve bununla bağlantılı görüşlerdir. Yukarıda verilen maddelerden 7. si bunu açıkça ifade ediyor ve Taberî'nin söz konusu ettiğimiz tasnifinde yer alıyor. Ancak -her ne kadar Taberî'de yer almasa da- 11. maddeyi de bununla aynı kategoride görmek mümkündür. Zemahşerî (ö.568) ve Neseî (ö.710) gibi bazı müfessirlerin de Hac 22/17 ayetinde Sâbiîlere dair kanaatlerinin bu yönde ortaya koyduklarını görüyoruz.⁸¹ Sâbiîlerin Ehl-i kitaptan oluşları, Hristiyanlığın bir

⁷⁹ Bu yaklaşımı İbn Kesîr'de görmekteyiz. (bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1/183-184). İbn Kesîr 'in (ö.774) bu meselede hem Taberî'nin (ö.310) ve İbn Ebû Hâtim 'in (ö.327) rivayetlerini zikredip, hem Taberî'nin tasnifinde son sırada yer alıp fazla detaylandırılmayan “Sâbiîlerin Ehl-i kitaptan sayılması” konusunu Halil b. Ahmed (ö.170) ve Kurtubî'nin (ö.671) verdiği bilgilerle zenginleştirip, hem de bunlardan tamamen farklı bir görüş ortaya koyan Râzî 'nin (ö.606) düşüncelerini aktararak kapsamlı bir değerlendirme yaptığını görüyoruz. Ayrıca bkz. İbn Atrıyye el-Endelûsî, *a.g.e.* 1/157.

⁸⁰ Bu duruma örnek olarak bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, 3/119; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm* (thk. Hind Şelebî – doktora tezi-), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, 1/358; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 8/2478; Taberî, *a.g.e.* 18/584; Mâtürîdî, *a.g.e.* 7/399.

⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3/148; Neseî, *a.g.e.* 2/432

mezhebi olmak veya Hz. Nuh (a.s.)'a nispet edilmek itibariyle temellendirilmektedir. Fıkhî yönü ağır basan tefsiriyle öne çıkan Kurtubî' de (ö.671) bu meseleyi öncelikle ele almış, Ebû Hanîfe'nin (ö.150) ve İshâk b. Râhûyeh'in (ö.238) içtihatlarını aktarmış ama netice olarak Sâbiîlerin Ehl-i kitap olamayacağına delil olarak, Ebû Said el-Istahrî'nin (ö.328) onların kâfir oluşuna hükmeden fetvasını zikretmiştir.⁸² Ebû Said' el-Istahrî ise bu fetvasını onların yıldızların tesirine inanan bir topluluk oluşlarını dikkate alarak vermiştir.

Kanaatimizce dikkatli bakıldığında ikinci ve üçüncü gurupta yer alanların görüşlerinin onların inançlarını tespit etme açısından birbirine ters düşmez. Her iki gurubun da düşüncelerinin ortak noktası Sâbiîlerin “Zebur okuyan bir dini topluluk” oluşudur. Üçüncü guruptakilerin bu topluluğu Ehl-i kitap olarak görmesine etki eden en önemli faktör onların Zebur'u sahiplenmesi olmuş olabilir. Zaten ikinci guruptakilerin onları Ehl-i kitap görmeyişlerinin sebebi; de her ne kadar “Zebur” u sahiplenseler de bununla beraber meleklerle de ibadet ediyor olmalarıdır. Kurtubî'nin (ö.671) bu meseleyi ele alırken aktardığı bilgilere göre Emevî valilerinden Ziyad b. Ebû Süfyân (ö.53) Sâbiîleri görmüş ve cizyeye bağlamak istemiş ama sonra kendisine onların Meleklerle ibadet ettiği haber verilince bu uygulamadan vazgeçmiştir.⁸³ Bizce ikinci ve üçüncü gurubun görüşlerin arasındaki farklılık Sâbiîlere uygulanacak fıkhî hükmü tespit etmenin ötesine geçmez. Bilindiği üzere İslam Hukuku'nda Ehl-i kitap ile müşrikler arasında Müslümanlarla ilişkiler açısından farklı hükümler mevcuttur. Bu farklılık onların kestikleri hayvan etlerinin tüketilmesi ve kadınları ile nikâhlanması gibi bireyler arası ilişkileri düzenleyen konularda olmasının yanında, devlet ile vatandaşlık bağı kurma şekillerinden birisi olan “zimmî” olma hakkı noktasında da görülür. Bu durumda işin içerisine ekonomik ve askeri bir yönü bulunan cizye de girecektir. Bu etkenler etrafında şekillenen meseleler fıkıh zemininde ayrıca araştırma konusu edilebilir. Bu çalışmada bizim yapmaya çalıştığımız; Kur'an'ın kavramsallaştırdığı manada “ehl-i kitap” terkinin kapsamına giren gurupları belirlemektir. Bu başlık özelinde ise, Bakara Suresi 2/62 ayeti tefsirinde Sâbiîler hakkında ortaya konulan görüşlerin genel bir çerçevesini Tefsir ilminin yöntem ve

⁸² Kurtubî, *a.g.e.* 1/435,

⁸³ Kurtubî, *a.g.e.*1/435, Ebû Hayyân, *a.g.e.* 1/386, Seâlibî, *a.g.e.* 1/253; İbn Atıyye el-Endelûsî, *a.g.e.* 1/157

imkânlarıyla çizmeye çalışıyoruz. Bu açıdan bakıldığında her iki gurubun söyledikleri aynı kategoride düşünülebilir. Aradaki fark İslam Hukukunun cari olduğu bir yönetimde onların hangi haklara sahip olacağıyla ilgilidir. Kestiklerinin yenilmesi veya kadınlarının nikâhlanması gibi devletten bağımsız olarak her bir Müslüman ferdi ilgilendirebilecek fıkhi konularda ise Yahudi ve Hristiyanlar gibi olmadıkları açıktır. Çünkü Sâbiîleri ehl-i kitap sayan fakihlerin nezdinde de onlar, Yahudi ve Hristiyanlar gibi ehl-i kitabın aslî unsuru sayılmamış Mecûsîler gibi “ehl-i kitaba mülhak guruplar” içerisinde değerlendirilmiştir.⁸⁴

Taberî'nin (ö.310) Sâbiîlere dair görüşleri tasnif ettiği 3 ana başlığın dışında kalan ve sonraki dönem tefsirlerinde karşımıza çıkan tek bir görüş vardır ki o da 12. Madde de verdiğimiz Sâbiîlerin yıldızlara tazim eden veya tapan bir topluluk olmasıdır.⁸⁵ Bunu ön plana çıkartan ve detaylandıran Râzî (ö.606) olmuştur. Râzî bu görüşü herhangi bir kaynağa veya rivayete dayandırmaksızın aktarmış ama kendi kanaati olarak tercih etmiştir. Onun verdiği bilgilere göre bunların yıldızlarla ilgili inançlarına dair iki farklı düşünce vardır: *“Birinci görüş, tüm âlemi yaratan Allah'ın yıldızları namaz ve ibadetler için bir kible olarak belirlediğini ve bu nedenle onlara tazim etmeyi emrettiği şeklindedir. İkinci görüş ise Allah'ın galaksileri ve yıldızları yarattıktan sonra bu yıldızların insanlar üzerinde hayır-şer, hastalık- sağlık, gibi hususlarda tasarruf ettiği inancıdır. Hz. İbrahim'in(a.s)'in inançlarının yanlışlığını onlara gösterip hakka döndürmek için peygamber olarak gönderildiği Keldanîlerin düşüncesi de bu şekildedir.”*⁸⁶ Bu görüşü benimseyen başka müfessirler de olmuştur. Bunlardan bir tanesi Kurtubî'dir (ö.671) ki yukarıda onun Sâbiîlerin Ehl-i kitap sayılıp sayılmayacağı meselesini tartışırken aktardığı bilgiler arasında Ebû Said el- Istahrî (ö.328)'nin Abbasi Halîfesine verdiği bir fetvadan bahsetmiştik. Kurtubî kendisi de bu görüşü tercih etmiştir. Hac 22/17 ayetinde “الصَّابِئِينَ” lafzının manasını ifade etmek üzere sadece bunu almayı yeterli görmüştür.⁸⁷

⁸⁴ Mecûsîler hakkında sonraki başlıkta bu konudan tekrar bahsedeceğiz.

⁸⁵ Kaynaklarımız içerisinde bu görüşten ilk bahsedenin Mâtürîdî (ö.333) olduğunu görüyoruz. Ancak herhangi bir kaynağa nispet etmeden sadece (قول) diyerek aktarmıştır. Kendi kanaati de bundan farklıdır.

⁸⁶ Râzî, a.g.e, 3/536

⁸⁷ Kurtubî, a.g.e, 12/22. Kurtubî'nin (ö.671) dışında bu görüşü şu kaynaklarda da görmekteyiz: Vâhidî, el-Vasît, 1/149; A. mlf, et-Tefsîru 'l-Basît,(thk. Muhammed b. Suud Üniversitesi'nde 15 kişinin doktora

Sâbiilere dair görüşlerin seyrine baktığımızda şu genel değerlendirmeyi yapmayı gerekli görüyoruz. Rivayet ağırlıklı tefsirlerde ilk sırada yer verilen birinci gurup görüşler; bu rivayetlerin sahiplerinin (özellikle Mücahid) onların ibadet şekillerine ve inançlarına dair fazla bir ayrıntıya sahip olmadığını düşünmeye sevk ediyor. Daha sonraki dönemde Sâbiiler hakkında daha fazla bilgi içeren Katâde rivayeti ön plana çıkmıştır. Bazı müfessirlerin önceki rivayetleri bize aktardıkları halde nihayetinde Katâde 'nin görüşünde karar kıldıkları Hac Suresi 22/17 ayetinin tefsirinde sadece bunu vermekle yetinmelerinden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte fikhî bir tartışma konusu olarak Sâbiilerin Ehl-i kitap sayılması meselesi de bu çerçevenin içerisinde görülebilir. Çünkü onların ehl-i kitap sayılamayacağını ifade eden diğer rivayetlerde ekstra bir bilgi olarak “meleklerle ibadet etme” durumu ortaya çıkmıştır. Ancak ilk izlerini Mâtürîdî 'de (ö.333) gördüğümüz, sonradan Râzî 'nin (ö.606) kuvvetle savunduğu son görüş yani yıldızlara tapma meselesi bu sürecin tamamen dışında kalmaktadır. Bu yorum farklılığının rivayet farklılığına dayanmadığı açıktır. Râzî 'nin dışında bu kanaate sahip olan bir diğer müfessirin Vâhidî (ö.468) olduğunu biliyoruz. Bu iki müfessirin ortak özelliği Irak – İran taraflarında yaşamış olmalarıdır.(Rey ve Nîsâbur şehirleri) Sâbiilerin de Irak (özellikle Musul çevresi) taraflarında yaşayan bir toplum olduğunu göz önüne alırsak bu müfessirler, kendi coğrafi çevrelerinden dolayı sahip oldukları bilgilerden hareketle bunları bize aktarmış olmalıdırlar. Aynı coğrafyanın insanlarından biri olan Şii müfessir Tûsî (ö.460) de bu kanaate sahiptir. Bunların dışında “Sâbiiler yıldızlara tapanlardır” düşüncesini taşıyan bir diğer müfessir Kurtubî ise bunların aksine çok uzak bir coğrafyada yaşamıştır. Ama O'nun bu kanaatine temel teşkil eden fetvanın sahibi Ebû Said el- Istahrî (ö.328) de tıpkı Râzî ve Vâhidî gibi İran – Irak coğrafyasında yaşamış hatta Kum şehrinde kadılık yapmıştır. Bu fetvasını da Bağdat'ta bulunan Abbasi Halifesi El-Kahir billah (ö.339) için vermiştir.⁸⁸

Bütün bunların neticesinde şu sonuca ulaşıyoruz. Ayette geçen Sâbiiler, bizim tespit edemeyeceğimiz kadar eski bir zamanda vahiy kaynaklı bir inancın bozulmuş

tezi olarak hazırlanmış ve Üniversite bünyesinde bir heyet tarafından yayına hazırlanmıştır), Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi İlmî Araştırmalar Akademisi, h.1430, 2/618

⁸⁸ Hatîb Bağdâdî (ö.463), *Tarihu Bağdâd* (thk. Dr. Beşar Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2002, 8/206

bir halini bir ihtimal temsil ediyor olsalar da Kur'an'ın nazil olduğu dönemde Kur'an'ın kavramsallaştırdığı anlamda “ehl-i kitap” değildir. Onlar hakkında ehl-i kitap olmadıkları kanaatini bir öncül olarak alırsak geriye iki ihtimal kalır; Sâbiîler ya Râzî 'den önceki Müfessirlerin ifade ettiği üzere “Meleklerle ibadet eden” veyahut da Râzî ve Kurtubî gibi müfessirlerin ve onlardan iktibas edenlerin tercih ettiği üzere “Yıldızlara ibadet eden” bir topluluktur.⁸⁹

1.3.4. Mecûsîler “المجوس”

Ehl-i kitabın kapsamı başlığı altında ele alınması gereken son inanç gurubu Mecûsîlerdir. Önceki başlıklarda Bakara Suresi 2/62 ve Maide Suresi 5/69 ayetlerinden yola çıkarak açıklamalarda bulunmuştuk. Mecûsîlerin adı bu iki ayette geçmez. Fakat lafzen bu iki ayete yakın olan Hac Suresi 22/17 ayetinde peş peşe sayılan 6 inanç gurubunun arasında Mecûsîler de yer alır.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ

يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

⁸⁹ Bu tür analizlere girmemekle birlikte kısaca bu iki ihtimalden biri olduğunu söyleyen müfessirlere örnek olarak bkz. Semîn el-Halebî, *a.g.e*, 1/407. Bu konuda İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö.1127) kanaati de buna benzerdir Ancak o Meleklerle ve yıldızlara tapma durumlarını iki ayrı ihtimal olarak değil bir arada zikretmiştir. Mücahid rivayetinde anlatılanları anımsatırcasına bunların Yahudilik, Hristiyanlık ve Mecûsîlikten ayrıldıklarını da belirtiyor. Yine Zebur okumalarının onları Ehl-i kitap yapmayacağını müşriklere benzemeye daha layık oldukları kanaatlerini de serd ediyor. Bursevî'nin burada anlattıklarından Sâbiîlere dair ortaya konulan tüm görüşleri inceleyip bunları uzlaştırmak üzere akıl yürüttüğü anlaşılıyor. Bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *a.g.e*, 1/153 ve 6/15. İbn Kesîr 'in (ö.774) bu meseleye yaklaşımını ise ayrıca değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz. İbn Kesîr Bakara Suresi 2/62 ayetini tefsir ederken Sâbiîlere dair kendisinden önce ortaya konulanların neredeyse tamamını zikretmiş ama tercihini Mücahid 'e nispet edilen rivayet ile Vehb b. Münebbih 'e (ö.114) nispet edilen rivayeti telif etmek suretiyle ortaya koymuştur. Onun kanaatine göre Sâbiîler; herhangi bir şeriata sahip olmayan, ne Yahudi ne Hristiyan ne de Mecûsî olan sadece “La ilahe illallah” diyen bir topluluktur. Yukarıda aktardığımız rivayetleri hatırlayacak olursak onun düşüncesine göre ayette zikredilen Sâbiîler, Hanîfliğe yakın bir konumdadır. Bu kanaate varmasına; Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e “Sâbiî” adını takmalarını yorumlayış şekli de etkili olmuştur. İbn Kesîr bu durumu Abdurrahman b. Zeyd'den (ö.71) gelen şu rivayetten hareketle izah ediyor : “Sâbiîler sadece La ilahe illallah” diyen kimselerdi, Mekkeliler de onları La ilahe illallah demeye davet etmesi hasebiyle Peygamberimizi bu topluluğa benzeterek bu şekilde isimlendirmişlerdir.” İbn Kesîr kendi çağına kadar Sâbiîlere dair söylenen her şeyi kitabına alıp değerlendirdiği halde bu görüşü benimsemesi dikkat çekicidir. Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e* 1/184 Bize göre İbn Kesîr 'in Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'e “Sâbiî” demelerini “La ilahe illallah” cümlesinden kaynaklandığını düşünmesi hatalıdır. Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'e “Sâbiî” demeleri bu kelimenin “dini terk etti” manasına gelmesiyle ilişkilidir.

“Muhakkak ki Allah kıyamet günü İman edenler, Yahudiler, Sâbiiler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve Müşrikler arasındaki nihai hükmü verecektir. Çünkü Allah her şeye şahittir.”

Bu ayet Kur'an'da Mecûsilerin geçtiği tek ayettir. Görüldüğü üzere ayet Kur'an'ın nüzulüne şahit olan insanların bildiği tanıdığı inanç sistemlerinin sıralandığı ve her bir topluluğun kıyamet günü hak ettiği karşılığı göreceğini belirten açık ifadeleriyle önceki iki ayetten içerik ve bağlam olarak tamamen farklıdır. Bu ayetin tefsirinde karşımıza şu rivayet çıkar.

“...Dinler 6 tanedir. 5'i Şeytan'a aittir. Bir tanesi ise Rahman'ındır”⁹⁰

Aynı rivayetin içerisinde Mecûsiler “güneşe aya ve ateşe tapınanlar” olarak tanımlanmaktadır.⁹¹ Buradan hareketle Mecûsîlik ve ehl-i kitap arasında bir bağ kurmak mümkün değildir. Her ne kadar Kur'an'da Hac Suresi 22/17 ayeti dışında Mecûsî lafzı yer almasa da müfessirlerimiz bazı ayetlerin izahında Mecûsîlere temas etmişlerdir. Bunların bir kısmı Mecûsîliğin şirk itikadının içerisinde olduğunu belirtme sadedinde yapılan açıklamalardır. En belirgin örneklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Bakara Suresi 2/96 ayetinde “وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ”

...” “...hatta her biri bin sene yaşamak isteyen o müşriklerden bile daha fazla (yaşamaya hırslı, dünyaperest olduklarını göreceksin).” İfadeleri

⁹⁰ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e. 3/119; Abdürrezzâk b. Hemâm es-San'ânî (ö.211), *Tefsîru Abdürrezzâk*,(thk. Mahmud Muhammed Abduh) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut h.1419, 2/408; Taberî, a.g.e. 18/584-585; İbn Ebû Hâtim, a.g.e. 8/2478; Râzî, a.g.e.23/212; Süyûtî, a.g.e, 6/16. Ayrıca Süyûtî (ö.911) bu rivayetin yine Katâde kanalıyla Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir 'den de geldiğini belirtmiştir. Bazı tefsirlerde aynı rivayet yine Katâde kanalıyla “dinler 5 tanedir, dördü şeytan'a aittir. Bir tanesi ise Allah'ındır” şeklinde yer almaktadır.(Örnek olarak bkz. Kurtubî, a.g.e, 12/23) Kanaatimizce rivayetin bu hali hatalıdır. Çünkü aktaranların hiçbirisi bunun senedini zikretmemiştir. Zemahşerî (ö.538) rivayeti bu haliyle zikrede ama “قیل” meçhul siga kullanır.(Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3/148;) Üstüne de bu 5 rakamına dair “Sâbiiler Hristiyanların bir kolu olduğu için onlarla bir sayılır” diye bir açıklama yapar. Bu açıklaması Zemahşerî'nin Sâbiileri ehl-i kitap olarak gördüğü kanaatiyle örtüşür.

⁹¹ Mecûsîlerin aynı bağlamda değerlendirildiği bir diğer örnek de İhlas Suresi'nin nüzülü ile ilişkilendirilen şu rivayettir. “Yahudiler: Üzeyr Allah'ın oğludur dediler. Hristiyanlar: Mesih (İsa) Allah'ın oğludur dediler. Sâbiiler: Biz Allah'ın dışında Meleklerle ibadet ederiz dediler. Mecûsiler: Biz Allah'ın dışında Güneşe ve aya taparız dediler. Müşrikler de: Biz Allah'ın dışında putlara ibadet ederiz dediler. Allahu Teâlâ tüm bu gurupların sözlerine cevap olarak 'De ki: O Allah birdir. Hiçbir şey muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır... ' ayetlerini (İhlas Suresi) indirdi.” Bkz. İbn Ebû Hâtim, a.g.e. 6/1782; İbn Kesîr, a.g.e 8/497.

geçer. Buradaki “her biri bin sene yaşamak isteyen o müşrikler” ifadesiyle, ahiret inancı olmayan Mekkelî müşriklerin kastedildiği zahiren anlaşılacak şekilde, İbn Abbas’a isnat edilen bazı rivayetlerde bunların Mecûsîler olduğu kanaatine rastlıyoruz.⁹² Bu yorum Farisilerin birbirleri ile karşılaştıklarında selam cümlesi olarak söyledikleri “زه هزار سال” “bin yıl yaşayasın” ibaresine dayandırılmaktadır. Burada bizi ilgilendiren husus “الَّذِينَ أَشْرَكُوا” ifadesinin “Mecûsîlere” izafe edilmesinin onların itikaden ehl-i kitap olmadığı düşüncesine sevk etmesidir.

2. En’am Suresi 6/100 : “وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ” “*tuttular da cinleri Allah’a ortak koştular. Hâlbuki onları da kendi yarattı...*” Buradaki cinlerin Allah’a ortak koşulmasının keyfiyeti Mecûsîlerin itikatları ile açıklanmaktadır. Aktarıldığı üzere Mecûsîler iyilik ve kötülüğü yaratan Yezdan ve Ehrimen adlı iki tanrının varlığına inanırlar. Burada kötülük tanrısı Ehrimen’in İslam inancındaki İblis olduğu düşüncesinden hareketle, bu ayette Mecûsîlerin tasvir edildiği söylenmiştir.⁹³ Özellikle Râzî (ö.606), Sâffât Suresi 37/185 ayetinde “وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا...” “onlar Allah ile cinler arasında soy bağı bulunduğundan dem vuruyorlar...” ifadesini tefsir ederken bu kanaatini daha da güçlü bir şekilde savunmuştur.⁹⁴

⁹² Bkz. Taberî, *a.g.e.* 2/371-373; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/178 – 179; Mâtürîdî, *a.g.e.* 1/514 - 516;

⁹³ Râzî, *a.g.e.* 13/89; Kurtubî, *a.g.e.* 7/53; Nisâburî, *a.g.e.* 3/130.

⁹⁴ Râzî, *a.g.e.* 13/89. Mecûsîlerin bu ikili tanrı anlayışına red içerdiği düşünülen ayetlerden bir diğeri de Nahl Suresi 16/51 ayetidir. “وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ” “Allah buyurdu ki: İki tanrı edinmeyin. O tek bir ilahdır. Şu halde yalnız benden korkun ” Tahir b. Âşûr ‘da rastladığımız bu açıklamaya benzer bir yorumu klasik dönem müfessirlerinden sadece Mâtürîdî ‘de (ö.333) görebildik. O’da Mecûsî adını kullanmaksızın “iki tanrıcular” şeklinde ifade etmiş. Bkz. Mâtürîdî, *a.g.e.* 6/514. Buna benzer bir başka tekil örnek de şudur: Süyûtî (ö.911) En’am Suresi 6/1 ayetinde geçen “وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورِ” “karanlığı ve aydınlığı da o yaratmıştır” ifadelerinin Mecûsîlerin ikili tanrı anlayışına cevap içeren bir ayet olduğunu belirtiyor. Bkz. Süyûtî, *a.g.e.* 3/247. Fakat bu konuda aynı yorumu yapan ne klasik ne modern dönemde başka bir müfessire rastlamadık.

3. İsrâ Suresi 17/111 **وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ**

“De ki: ‘Bütün övgüler hiçbir çocuk edinmeyen ve hükümranlığında ortağı bulunmayan, zaafa düşmediği için herhangi bir yardımcıya da ihtiyacı olmayan Allah’a mahsustur.’ Ve Rabbinin en yüce olduğunu ilan et.”

Şirke genel bir reddiye içeren bu ayetin içerisinde yer alan “zaafa düşmediği için herhangi bir yardımcıya ihtiyacı olamayan” ibaresinin Sâbiîler ve Mecûsîlerin “şayet Allah’ın yardımcıları olmasaydı kesin yanılır, zaafa düşerdi” şeklindeki itikatlarını özellikle vurgulayan bir reddiye içerdiği ifade edilmiştir.⁹⁵

Bunların dışında başka ayetlerin tefsirinde de Kur’an’ın getirdiği bazı hükümlere Mecûsîlerin, Müslümanlara karşı cedel veya kafa karıştırma maksatlı itirazlarını haber veren veya hikmete uygunluk açısından, Kur’an’ın hükmü ile onların şeriatı arasında mukayese yapılan rivayetlere rastlamaktayız. Buna dair vereceğimiz örneklerin öncekilerden farkı, itikadî değil ameli konularla ilgili olmasıdır.

1. Bakara Suresi 2/222 ayetinde kadınların ‘aybaşı halinde’ (regl dönemi) onlarla cinsel münasebeti yasaklayan bir hüküm yer alır. Ayette yasaklanan şey sadece cinsel ilişkiden ibarettir, bunun dışındaki karı koca münasebetleri, hem ayetin mefhumu muhalifinden hem de sünnetteki uygulamadan bize ulaşan bilgilere göre serbesttir. Bu konuda Hristiyanların uygulamasında cinsel beraberliğin serbest olduğunu, Yahudiler ve Mecûsîlerde ise tam zıt yönde bir aşırılıkla yeme-içmeyi beraber oturmaya bile yasaklayan katı bir tecridi, ayetteki hükmün bu iki aşırılıktan uzak bir hikmet içerdiğini bize aktaran rivayetler ayetin tefsirinde yer almıştır.⁹⁶

⁹⁵ Taberî, *a.g.e.* 17/590; İbn Kesîr, *a.g.e.* 5/120. (Ayrıca bkz. İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/178 Diğerlerinden farklı olarak ilgili rivayet bu tefsirde İsrâ Suresi 17/111 benzer bir içeriğe sahip Furkan Suresi 25/2 ayetinin tefsirinde yer almıştır. “ **الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ** ” “Göklerin ve yerin mutlak hükümranlığı O’ nundur. Ne bir çocuk edinmiştir ne de mülkünde bir ortağı vardır. Her şeyi o yaratıp belli bir ölçüye bağlamıştır.”)

⁹⁶ Zemahşerî, *a.g.e.* 1/265; Kurtubî, *a.g.e.* 3/81; Nesefî, *a.g.e.* 1/184; Beydâvî, *a.g.e.* 1/139; Nisâburî, *a.g.e.* 1/613;

2. Nisa Suresi 4/27 ayetinde geçen “ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا ”

”عَظِيمًا“ “*şehvetlerine uyanlar ise sizin büsbütün yoldan çıkmanızı isterler*”

ifadesiyle kast edilenlerin Mecûsîler olduğu yorumları yapılmıştır. Çünkü bu ayetin öncesinde ‘muharremât’(evlenilmesi haram olan kadınlar) konusunda İslam’ın hükümleri yer almaktaydı. İlgili rivayetlerden anladığımız kadarıyla İslam’ın muharremât hükümlerine karşı kafaları karıştırmak niyetinde olan Mecûsîler –belki biraz da kendi hükümlerinin daha üstün olduğunu ispat gayretiyle- şöyle bir kıyasa girişmişler. “*Sizin şeriatla hala ve teyzeler ile evlenmek haram ama onların çocuklarıyla evlenmek helal; öz kardeşler ile evlenmek haram, onların çocuklarıyla da evlenmek haram. Madem öz kardeşlerin çocuklarını da hala ve teyze çocukları gibi helal kılsanız ya! Arada ne fark var?*” Ayetin bu söz oyununa dayalı saptırmaya işaret ettiği belirtilmiştir.⁹⁷

3. En’am Suresi 6/122 ayetinde Allah’tan başkası adına kesilen hayvanlarının etlerinin yenilmesini yasaklayan hüküm yer alır. Hemen peşi sıra gelen cümlede “ *Şeytanlar kendi dostlarına sizinle tartışmak üzere telkinlerde bulunurlar. Onların aklına uyarsanız, müşrik olur çıkarsınız.*” cümlesi ile kastedilenlerin Mekke müşriklerine etleri yenilmeyen hayvanlar hususunda akıl veren Mecûsîler olduğu rivayetlerde geçmektedir. Onlar İslam’da kendi kendine ölen hayvanların etinin helal olmamasından ötürü şöyle diyorlardı: “ *Kendi boğazlayıp öldürdüğünüz hayvanın etini yiyorsunuz, Allah’ın öldürdüğünü yemiyorsunuz bu nasıl iş?!*” Bu saptırma cümlelerinin ayetin nüzul sebebi olduğu ifade edilmiştir.⁹⁸

⁹⁷ Zemahşerî, , a.g.e. 1/501; Râzî, a.g.e.10/54; Begavî, a.g.e. 1/601; Beydâvî, a.g.e. 2/70; Ebû Hayyân, a.g.e. 3/603; Nisâburî, a.g.e. 2/398. (Dipnot verdiğimiz bütün bu tefsirlerde ayetteki lafızla Mecûsîler arasında kurulan ilinti “قیل” veya “قال بعضهم” şeklinde meçhul veya faili belirsiz zayıf siygalarla aktarılmıştır. Aktarımın tam bir senedine rastlamadığımız gibi, eski rivayet tefsirlerinde ve onların yolunu takip eden İbn Kesîr’de (ö.774) de bunu göremiyoruz.)

⁹⁸ Taberî, a.g.e. 12/77, 83; İbn Ebû Hâtim, a.g.e. 4/1379; Râzî, a.g.e.13/89; Mâverdî, a.g.e. 2/162; Ebû Hayyân, a.g.e. 4/633; İbn Kesîr, a.g.e. 3/329;

Yukarıda yer alan örneklerin tamamının ayette kastedilen şeyi tespit etmek değil de ayetin meşru yorumlarından biri olarak da düşünebiliriz. Çünkü dipnot verdiğimiz kaynaklarda buraya örnek olarak aldığımız Mecûsîlerle ilgili yorumların dışında farklı rivayetler eşit derecede delillerle yer alabilmektedir.

Mecûsîlerin ehl-i kitap kavramının kapsamına dâhil olup olmayacağı meselesi müfessirlerimizi en çok şu rivayet üzerinden meşgul etmiştir.

“ Hz. Ömer Mecûsîlerden söz ederek ‘onlar hakkında nasıl bir uygulama yapacağımı bilemiyorum’ dedi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf şöyle dedi :”Ben Allah Resulü (s.a.v.)’in ‘onlara ehl-i kitap hükümlerini uygulayın’ diye söylediğini duyduğuma şahitlik ederim ”⁹⁹

Bu rivayet, “hangi konularda onlara ehl-i kitap hükümleri uygulanacak?” sorusunu beraberinde getirir. Kadınları ile evlilik, kestikleri hayvanların etlerinin yenilmesi, cizye alınarak devletin zimmi tebaasından sayılma konularında ehl-i kitap müşriklerden farklı bir ayrıcalığa sahip olduğu için konu, bu meselelerin yer aldığı ayetlerde ele alınmıştır. Bunlardan ilk ikisi İslam devleti olgusundan bağımsız olarak, onlarla sosyal bir münasebete giren herhangi bir Müslüman ferdi ilgilendiren konulardır. Ancak cizye meselesi, devlet-vatandaş ilişkilerine dair bir hukuki düzenlemedir. Bakara Suresi 2/221 ayetinde Müslüman erkek ve kadınların, müşrik erkek ve kadınlar ile evlenmesini yasaklayan bir hüküm içerir. Bununla birlikte Maide Suresi 5/5 ayeti Müslüman erkeklerin ehl-i kitap kadınlarla evlenmesine izin veren bir hüküm ihtiva eder. Mecûsîlerin kadınlarıyla evlenme konusunda, onların itikatlarında bulunan şirk unsuru dikkate alınıp Müşrikler ile aynı hüküm mü uygulanacak, yoksa yukarıda verdiğimiz rivayetten hareketle ehl-i kitap kadınlarının hükmü mü? Maide Suresi 5/5 ayetinde yer alan bir diğer hüküm de ehl-i kitabın kestikleri hayvanların etlerinin Müslümanlara helal olmasıdır. Aynı ikilem burada da karşımıza çıkacaktır. İşte bu iki ayetin tefsirinde yukarıda verdiğimiz rivayetin yorumu ve

⁹⁹ Rivayetin Arapça metni “ وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ذَكَرَ الْمَجُوسَ فَقَالَ: «مَا أَذْرِي كَيْفَ أَصْنَعُ فِي أَنْبِهِمْ؟» فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ: أَشْهَدُ لَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ «سُئِلُوا بِهَيْمَ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ» Bkz. Malik b. Enes (ö.179), el-Muvatta’ (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Dâru-İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut 1985, 1/278; Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, el-Musannef (thk. Habîbürrahmân el-A’zamî),Mektebetu’l İslamî, Beyrut 1970, 6/68;

meselenin fihhi hükmüne dair geniş açıklamalar bulmaktayız.¹⁰⁰ Bu noktada yukarıda verdiğimiz rivayetin sonunda yer alan bir ekleme ile meseleye açıklık getirmişlerdir. Rivayetin eklemeli hali şu şekildedir : “*Mecûsîlere, kadınlarının nikâhlanması ve kestiklerinin yenmesi dışındaki konularda ehl-i kitap hükmü uygulayın*”. Böylelikle Mecûsîlere uygulanacak hüküm sadece cizye meselesi ile sınırlanmış olmaktadır. Ne var ki rivayetin bu eklemeli halini hadis kaynaklarında bulamıyoruz.¹⁰¹ Ancak söz konusu rivayeti bize ulaştıran Abdurrahman b. Avf ile Hz. Ömer arasında geçen diyalogun farklı bir şekilde yer aldığı başka rivayet –ki Buhârî’de de bu şekli var- diğer rivayette yer alan mesnetsiz zannedilen eklemeyi doğrulayan bir içerik taşımaktadır. “*Hz. Ömer Abdurrahman b. Avf ’ın ‘Rasûlullah Hecer*¹⁰² *Mecûsîlerinden cizye almıştır’ diye şahitlik etmesinden önce Mecûsîlerden cizye almamıştı.*”¹⁰³ Rivayetin bu halinde konu sadece cizye ile sınırlı olduğu için önceki rivayetin içerisine eklenmiş istisna cümlesi bu rivayetin desteğiyle muteber addedilebilir. İmam Malik’in (ö.179) Muvatta’ından aktardığımız önceki rivayet de mürsel, munkatı’ gibi tenkitlere uğramıştır.¹⁰⁴ İşte bu sebeple Mecûsîlerin ehl-i kitap hükümleri ile ilişkisine dair meseleler cizye hükümlerinin yer aldığı Tevbe Suresi 9/29 ayetinde en üst seviyede yer almıştır. Ayette Yahudi ve Hristiyanlara dair yer alan cizye hükmünün sünnetle Mecûsîleri kapsayacak şekilde genişletildiği,¹⁰⁵ hatta müşrik Araplar hariç tüm inanç guruplarına içtihatla uygulanabileceği ifade edilmiştir.¹⁰⁶ Sünnet ve içtihatla cizye hükmüne dâhil edilen bu topluluklar için “ehl-i kitap” adı değil “ehl-i kitaba mülhak

¹⁰⁰ Bakara Suresi 2/221 ayeti için bkz. Râzî, *a.g.e.*6/410; Nisâburî, *a.g.e.* 1/609; Maide Suresi 5/5 ayeti için bkz. Zemahşerî, *a.g.e.* 1/608; Râzî, *a.g.e.*11/293; Beydâvî, *a.g.e.* 2/116; Nisâburî, *a.g.e.* 2/116;

¹⁰¹ Bu konuya dikkat çekilen bir değerlendirme için bkz. Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l Ma'rife, 4. Baskı Beyrut 2007, 356;

¹⁰² “هَجْرٌ” şeklinde yazılan bu kelime bir yer adıdır. Bu günkü Bahreyn civarlarında olduğu alttaki kaynakta hazırlayanın dipnotunda belirtilmiştir.

¹⁰³ Buhârî, Cizye 1; Ahmed b. Hanbel, 3/215; Tirmizî, Siyer 31; Nesâî, el-Kübrâ, Siyer 114.

¹⁰⁴ Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.* 3/37.

¹⁰⁵ Râzî, *a.g.e.*16/26; Kurtubî, *a.g.e.* 8/111; Beydâvî, *a.g.e.* 3/78; Neseî, *a.g.e.* 1/674; Nisâburî, *a.g.e.* 3/453; Ebüssuûd, *a.g.e.* 4/58.

¹⁰⁶ Fakihlerin bu konuda görüşlerini özet olarak verildiği bir örnek için bkz. Ebû Hayyân, *a.g.e.* 5/400. وَقَالَ الْأَوْزَاعِيُّ: تَتَّخِذُ مِنْ كُلِّ عَابِدٍ وَتِنٍ أَوْ نَارٍ أَوْ جَاهِدٍ مُكَدِّبٍ. وَقَالَ أَبُو حَنِيفَةَ: لَا يُقْبَلُ مِنْ مُشْرِكِي الْعَرَبِ إِلَّا الْإِسْلَامُ أَوْ السَّيْفُ، وَتُقْبَلُ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَمَنْ سَاتَرَ كُفْرَ الْعَجَمِ الْجُزْيَةَ. وَقَالَ مَالِكٌ: تَتَّخِذُ مِنْ عَابِدِ النَّارِ وَالْوَتَنِ وَعَبْدِ ذَلِكَ كَانَتْ مَنْ كَانَ مِنْ عَرَبِيٍّ تَغْلِيٍّ أَوْ قُرَشِيٍّ أَوْ عَجَمِيٍّ إِلَّا الْمُؤْتَدَّ. وَقَالَ الشَّافِعِيُّ، وَأَحْمَدُ، وَأَبُو ثَوْرٍ: لَا تُقْبَلُ إِلَّا مِنَ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسِ فَقَطْ

topluluklar” adı kullanılmıştır. Zaten vatandaşlık durumu olarak da hepsinin ortak adı “zimmî” dir.

Bu durumda bizim bu araştırmamız açısından en başta Kur’an’daki “ehl-i kitap” terkininin bir kavram olarak kapsamına Mecûsîlerin giremeyeceğine dair kanaatimizi temellendirdiğimizi düşünöyoruz.

Şunu da belirtmeliyiz ki Tefsirlerimizde Mecûsîliğin tarihin eski bir döneminde nazil olmuş ilahi bir vahye sahip bir peygamberin getirdiği ve sonradan aslından sapmış bir din olabileceğini düşündüren rivayetler de vardır.¹⁰⁷ Söz konusu rivayetin birtakım problemlerinin yanı sıra, bu bilgiler doğru kabul edilse bile; bunlardan yola çıkarak Mecûsîlerden bozulmamış vahyin ölçülerini taşıyan az da olsa birilerinin Kur’an’ın nüzul asrına yakın bir döneme yetiştiklerini söylemenin imkânı yoktur.

1.4. Hz. Peygamber Döneminde Ehl-i Kitap ile Müslümanlar Arasındaki Münasebetler

Kur’an’ın nüzul asrında meydana gelen olayları bilmenin Kur’an’ın ürettiği kavramları doğru anlamaya katkısı yadsınamaz. Bu nedenle İslam Tarihi kaynaklarının Hz. Peygamber’in nübüvvet hayatında ehl-i kitapla olan münasebetlere dair verdikleri bilgilere özet olarak temas edeceğiz. Burada kastettiğimiz daha çok sosyal, siyasi ve askeri münasebetlerdir. Yoksa İslam toplumundaki bireylerin tek tek Yahudi ve Hristiyan fertlerle olan ilişkilerini kast etmediğimizi özellikle beyan etmeliyiz.

¹⁰⁷ Bu düşünceye temel olan rivayeti Buruc Suresi 85/4 ayetinde buluyoruz. Ayette geçen “قُلِّ أَصْحَابُ” “الْأَخْدُودِ” “Çukurlar Halkı”nın kimler olduğuna dair görüşler arasında ilahi bir kitap sahibi Mecûsî bir kralın işlediği bir günahı dinen helal saymak için baskı ile hükmü değiştirme çabası ve bunun için ateşle dolu çukurlara insanları atarak katletmesi anlatılır. Bkz. Taberî, *a.g.e.* 24/337-338; Vâhidî, *el-Vasît*, 4/460; Zemahşerî, *a.g.e.* 4/730-731; Râzî, *a.g.e.* 31/109-110; Kurtubî, *a.g.e.* 19/290.

1.4.1. Mekke Dönemi

Mekke döneminde Müslümanların Yahudilerle doğrudan bir münasebeti olmamıştır.¹⁰⁸ Ancak İsrâiloğullarının geçmişine dair bilgiler içeren bazı Kur'an ayetleri Mekke döneminde inmiştir.¹⁰⁹ Bunlardan Müzzemmil ve A'lâ gibi mufassal surelerde yer alan ve ilk dönemlerde inen ayetlere dair Muhammed Hamîdullah şöyle bir yorum yapmaktadır. “*Mekkeliler Kur'an'da Hz. Musa kıssasına dair anlatılanlar hakkında muhtemelen bazı ön bilgilere sahiptiler.*”¹¹⁰ Mekkelilerin bu bilgilerinin kaynağı Arap yarımadasında çevre şehirlerde yaşayan veya fuarlar ve panayırda hemhâl oldukları Yahudi ve Hristiyanlar olabilir.¹¹¹ Bu çerçevede Müşriklerin tanış oldukları Yahudilere İslam hakkında sorular sorduğuna işaret eden meşhur bir hadiseden de bahsetmek uygun olacaktır. Kureyşliler Medine Yahudilerine Nadr b. Haris ve Ukbe b. Ebî Muayt 'ı gönderdiler ve Hz. Peygamber'in durumu hakkında sorular sordular. Yahudiler Kureyşe dedi ki: “O'na üç soru sorun bilirse gerçek bir peygamberdir. Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn ve Ruh. Bunları bilemezse yalancıdır.” İşte bu sorular üzerine Kehf Suresi'nin tamamı ve İsrâ Suresi'nin ilgili ayetinin nazil olduğu belirtilmiştir.¹¹²

Müslümanların Mekke döneminde Hristiyanlarla ilk ciddi münasebeti peygamberliğin beşinci yılında gerçekleşen Habeşistan hicretidir.¹¹³ Mekke'de zulümler artınca peygamber efendimiz Müslümanlara Habeşistan yolunu göstermiş ve oraya hicret etmelerini tavsiye etmiştir.¹¹⁴ Habeşistan'a hicret iki defa vuku buldu. Birincisinde hicret edenlerin arasında Hz. Peygamber'in kızı Rukiye kocası Hz.

¹⁰⁸ Muhammed Hamîdullah İslam geldiğinde Mekke'de yaşayan hiçbir Yahudi olmadığını kaynaklarda yer aldığı belirtmektedir. Bkz. Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi* (çev. Mehmet Yazgan), Beyan İstanbul 2004, 463.

¹⁰⁹ Hz. Musa kıssası özelinde bu konuya dair “Yahudiler” başlığında geniş bir analiz yapmıştık. Oraya müracaat edilebilir.

¹¹⁰ Muhammed Hamîdullah, *a.g.e.*, 463.

¹¹¹ Bkz. Muhammed Hamîdullah, *a.g.e.*, 460 ve 464-465.

¹¹² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyyeti* (thk. Mustafa es-Sekâ ve diğer.), Şeriketu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Baskı, Mısır 1955, 1/300-301 ve 571. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* 2/54-576; Taberî, *a.g.e.* 17/592-593. Ayrıca Bkz. Ali Muhammed Sallâbî, *Siyer-i Nebi* (çev. Mustafa Kasadar-Şerafettin Şenaslan-Sadullah Ergin), Ravza Yayınları, İstanbul 2016, 1/326-327.

¹¹³ Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed* (çev. Yusuf Karaca), İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2005, 163; Nadir Özkuyumcu, “Asr-ı Saadette Hristiyanlarla İlişkiler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (ed. Vecdi Akyüz), Beyan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Eylül 2007, 156

¹¹⁴ İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyyeti* (thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, 214; İbn Hişâm, *a.g.e.*, 1/321,

Osman ile beraber yer almıştır.¹¹⁵ İlk hicretten kısa bir süre sonra gidenler Mekke’de İslam’ı yaşamak adına uygun bir ortam meydana geldiği haberini alıp döndüler.¹¹⁶ Fakat değişen bir şey olmadığını görünce, hatta daha fazla zulme maruz kalınca Hz. Peygamber’in izniyle ikinci bir kabile yola çıktı.¹¹⁷ İkinci giden gurup daha kalabalıktır ve başlarında Cafer b. Ebî Talip vardır. Kaynaklarımız Cafer’in Necâşî ’ye Hz. Peygamber’den bir mektup getirdiğini de belirtmektedir.¹¹⁸ Bu hicret ile Müslümanların Hristiyan bir toplum ve onların devlet başkanları ile çeşitli münasebetleri olmuştur. Çünkü Kureyş kabilesi eskiden beri ticari ilişkilerle tanışık olduğu Necâşî ’ye Müslümanları geri iade etsin diye bir heyet göndermiş, bu vesileyle Necâşî ’nin huzurunda Cafer b. Ebî Talip İslam’ı anlatma imkânı bulmuş ve Meryem Suresi’nden bazı ayetleri okumuştur. Bu yaşananlar Müslümanların lehine oldu ve Necâşî kendisine sığınanları Kureyşe iade etmedi. Kureyş ’in temsilcisi olarak gelen Amr b. As son bir manevra yaparak Necâşî ’den Müslümanlara Hz. İsa hakkındaki düşüncelerini sormasını istedi. Cafer b. Ebî Talip; Hristiyanların hoşuna gitmeyeceğini bilse de “*O Allah’ın kulu, resulü ve tertemiz iffetli Meryem’e ilka ettiği (ol emri) kelimesidir*” şeklinde hakkı söyleyerek cevap vermiştir. Fakat Necâşî Hristiyanların Hz. İsa ile ilgili tevhide aykırı itikatlarından uzak bir kimse olsa gerek ki etrafındaki din adamlarının hoşnutsuzluğuna rağmen bu cevabı onaylamış ve Müslümanlardan himayesini kaldırmamıştır. Bundan sonra Müslümanlar Necâşî ’nin himayesiyle Habeşistan’da özgürce yaşayabildiler.¹¹⁹

Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettikten sonra, Habeşistan’da huzur ve güven içerisinde yaşayan Müslümanlardan arada Medine’ye gelenler olsa da, Cafer b. Ebî Talip’in bir gurup Müslümanla orada kalmaya devam ettiği kaynaklarımızda belirtilir.

¹¹⁵ İlk hicrete katılanların tam listesi kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. İbn İshâk *a.g.e.*, 215; İbn Hişâm, *a.g.e.*, 1/322-323; Bu konuda bazı değerlendirmeler için bkz. Ali Muhammed Sallâbî, *a.g.e.*, 1/356;

¹¹⁶ Bizim de kabul ettiğimiz görüşe göre ilk giden kafilenin geri dönmesinin sebebi Hz. Hamza ve Hz. Ömer’in Müslüman olmasından dolayı Müslümanların Kâbe’de açıktan namaz kılabilmesi ve bu durumu haber alan Habeşistan muhacirlerinin Kureyşin Müslümanlara baskı uygulamaktan vazgeçtiğini zannetmesidir. Bununla birlikte Ğaranik hadisesi diye bilinen olay ve buna dair tartışmalarda kaynaklarımızda Habeşistan’a yapılan iki hicret arasında söz konusu edilmiş ve bu konuya çeşitli açıklamalar getirilmiştir. Bkz. Taberî, *a.g.e.* 18/663-664, İbn İshâk, *a.g.e.*, 217-218; Ali Muhammed Sallâbî, *a.g.e.*, 1/356-362; Muhammed Hamîdullah, *a.g.e.*, 463; Mevlânâ Şiblî Numânî, *a.g.e.*, 166-168.

¹¹⁷ İbn İshâk, *a.g.e.*, 216-217; İbn Hişâm, *a.g.e.*, 1/323-330.

¹¹⁸ Muhammed Hamîdullah, *a.g.e.*, 250-251.

¹¹⁹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, 1/333- 338. Ayrıca Bkz. Ebu’l Hasen Ali en-Nedvî, Rahmet Peygamberi (çev. Abdülkerim Özaydın), İz Yayıncılık, İstanbul 2004, 109-111; Nadir Özkuyumcu, *a.g.e.*, 158.

Hicretin 7. Senesinde Cafer yanındaki bütün Müslümanlarla önce Medine'ye geldi, Müslümanların Hayber'e cihada gittiğini duyunca oraya yöneldi ve fetih günü Rasûlullah 'a ulaştı.¹²⁰ Buradan anlıyoruz ki on küsur sene boyunca Cafer'in liderliğinde bir Müslüman cemaat Hz. Peygamber'in bilinçli tercihi ile orada yaşamıştır. Bu da tabii olarak aralarında birtakım sosyal, siyasi münasebetlerin olacağını gösterir.¹²¹ Bu hicrete katılanların Bilal, Ammar, Habbab gibi en zayıf Müslümanlar değil de Kureyşin soylu ailelerinin mensupları olması ve Medine'ye hicretten sonra bile bir gurup Müslüman'ın, Medine'nin Müşriklerle yapılan savaşlar açısından en güvenli hale geldiği Hendek ve Hudeybiye sonrasına kadar oradaki hayatlarına devam etmeleri; Hz. Peygamber nezdinde mutlaka bunun stratejik gerekçeleri olduğunu düşündürmektedir. Buhari'de yer alan bir babın içerisindeki hadislerden öğreniyoruz ki; Hz. Peygamber asıl adı Ashame olan Necâşi'nin vefat haberini alınca onun için gıyabi cenaze namazı kılmıştır.¹²² Anlaşıyor ki müşriklerin eziyetlerine karşı bir sığınak olarak seçilen Habeşistan ülkesi Müslümanların sadece özgürce yaşadıkları bir yer değil, aynı zamanda İslam'ı tebliğ ettikleri ve o ülkenin yerli halkından kimilerinin Müslüman olmalarına vesile oldukları bir diyar olmuştur.¹²³ Necâşi'nin kendisinin Müslüman oluşuna dair farklı açıklamalar görüyoruz. İslam Tarihi kaynaklarında Necâşi'nin, muhacirlerin ülkesine geldiği ilk yıllardan beri Müslüman olmasına rağmen imanını gizlediği yorumları yapılır. Fakat Hudeybiye anlaşmasından sonra Hz. Peygamber'in davet mektupları gönderdiği kişiler arasında Necâşi'nin de yer aldığı bilgisinden hareket edersek, Necâşi 'nin ilk başlarda Müslüman olmadığı ama ülkesindeki Hristiyanlar gibi teslise değil, muvahhit bir itikada sahip olup bunu gizlediği kanaati daha makul gelmektedir.¹²⁴ Muhtemelen davet mektubu kendisine ulaştığı dönemde tamamen İslam'a girmişti. Bir diğer kanaat

¹²⁰ İbn Hişâm, *a.g.e.*, 2/359. Buhârî, Menâkıbu'l Ensâr, 37 ve Meğazi 40.

¹²¹ Habeşistan hicretinden hemen kısa bir süre sonra Necâşi 'nin krallığına karşı başlatılan bir ayaklanmada muhacirlerin de ona destek olmak için hazırlandıkları ancak sadece Zübeyr b. Avvâm 'ın fiilen savaşa iştirak ettiği bildirilir. Bkz. İbn Hişâm, *a.g.e.*, 1/338; Muhammed Hamîdullah, *a.g.e.*, 254. Hamîdullah buna ek olarak başka bilgiler de aktarır. Cafer'in Necâşi ile aynı gün bir oğlu dünyaya gelmiş ve bu iki çocuğun birbiri ile sütkardeş olmasından dolayı Cafer ile Necâşi arasında kişisel bir dostluk oluşmuştur. Bedir yenilgisinden dolayı intikam hırsıyla tutuşan müşrikler Necâşi 'ye yanındaki Müslümanları sıkıştırması için baskı yapmak üzere bir daha müracaat etmişler, Hz. Peygamber de bu durumu haber alıp Necâşi 'ye bir elçi göndermiştir.

¹²² Buhârî, Menâkıbu'l Ensâr, 38.

¹²³ Muhammed Hamîdullah, *a.g.e.*, 255.

¹²⁴ Ali Muhammed Sallâbî, *a.g.e.*, 1/ 367.

ise davet mektubunun ulaştığı kral ilk muhacirleri barındıran Necâşî'den ayrı birisidir.¹²⁵ Mektubu almış, İslam'ı kabul etmiş oğlunun da dâhil olduğu bir grup Müslümanı gemiyle Medine'ye göndermiş bunların bir kısmı denizde vefat etmiştir.¹²⁶ Vefat edenlerin haricinde Habeşistanlı Müslümanların bir kısmı da Cafer ve Ebû Musa el-Eş'arî'nin Yemen'den gelirken zorunlu olarak Habeşistan'a uğrayan gemisi ile beraber Medine'ye ulaşmıştır.¹²⁷ Kasas Suresi 28/52 ayetinde ehl-i kitaptan olup Hz. Peygamber'e iman eden, Kur'an ayetlerini işitince gözlerinden yaşlar boşanan ve ecirlerini iki kat alacağı belirtilen bir topluluktan bahsedilir. Bunların bu heyette bulunan din adamları olduğu rivayetlerde yer alır.¹²⁸ İlgili rivayette sayıları 70 olarak verilen bu heyetin Hz. Peygamber'le görüşmeye ne zaman geldiği beyan edilmiyor.¹²⁹ Fakat aynı olayın anlatıldığı rivayetler Maide Suresi 5/84 ayetinin tefsirinde de farklı bir bağlamda yer almaktadır.¹³⁰ Buradaki rivayetler arasında gelen heyetin sayısı gibi ihtilafların yanında, ayetin kimler hakkında indiğine dair de ihtilaflar vardır. Fakat bu rivayetler üzerinden bu heyet olayını analiz edeceksek ulaşacağımız en kesin sonuç şu olur: Müslüman olan bu kitap ehli kimselerin Hz. Peygamber ile Medine'de görüşmüştür. Necâşî'nin bizzat kendisi bu dönemde Müslüman olmuştur.

Habeşistan hicreti sadece Mekke'den bir grup Müslümanın ibadetlerini özgürce yapmak için çıktıkları niteliksiz bir kaçış/iltica yolculuğu değil, Hristiyan bir ülkede başarılı bir İslami davetin ve Medine'deki İslam Devletine vakti gelince destek olabilecek uzak bir siyasi otoriteyi müttefik edinmenin de en güzel örneğidir. Bu noktada Cafer b. Ebî Talip'in nitelikli liderliği ve ilk muhacirlere kucak açan Necâşî'nin ülkesindeki çoğunluktan farklı olarak muvahhit bir itikada sahip olması çok önemli rol oynamıştır.

¹²⁵ Ebu'l Hasen Ali en-Nedvî, *a.g.e.*, 258-259.

¹²⁶ Mevlânâ Şibli Numânî, *a.g.e.*, 296.

¹²⁷ İbn İshâk *a.g.e.*, 256, İbn Hişâm, *a.g.e.*, 2/359 Muhammed Hamîdullah, *a.g.e.*, 255-256.

¹²⁸ Nadir Özkuyumcu ayetteki topluluğun sayısını yirmi kişi olarak aktarmaktadır. Ona göre bu olay Mekke'de yaşandı. Heyet Hz. Peygamber'le Kâbe'nin yanında görüştü. Bu hadise Habeşistan hicretinden önce meydana geldi. Bununla birlikte Özkuyumcu bilgiyi aktardığı kaynakta söz konusu din adamlarının Necran'dan geldiğine dair bir rivayetin olduğunu da belirtir. (Bkz. Nadir Özkuyumcu, *a.g.e.*, 158.) Bu sebepten biz bu olayın keyfiyetine ihtiyatla yaklaşmak gerektiği kanaatindeyiz.

¹²⁹ İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 9/2988; Süyûtî, *a.g.e.*, 3/130. Süyûtî'de yer alan rivayet İbn Ebû Hatim'den farklı olarak Maide Suresi 5/82 ayetinin tefsirinde yer alsa da içerisinde şöyle bir cümle yer alır "Kasas Suresi 28/52-54 ayetleri de aynı kişiler hakkında inmiştir". Ayrıca bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* 3/349.

¹³⁰ Taberî, *a.g.e.* 10/499-501 ve 504-506.

Mekke döneminde Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki münasebetlere verilebilecek bir diğer örnek de Rum Suresi'nin ilk ayetlerinde anlatılan Bizans-Sâsânî savaşıdır. Ayetlerin tefsirinde yer alan rivayetlere göre; Sâsânîlerin Bizans'ı mağlup ettiği savaşın haberini duyan Mekke müşrikleri “ *Sâsânîler ehl-i kitap olan Rumları nasıl mağlup ettiyse biz de sizi öyle yeneceğiz*” şeklinde sözler sarf ettiler. Müslümanlar da gönüllerinden Bizans'ın galip gelmesini arzu ediyorlardı. Bunun üzerine ayetler on yıldan daha az bir sürede Bizans'ın tekrar galip geleceğini önceden bildirdi. Hatta o gün Müslümanların Allah'ın yardımıyla müşrikleri yendiği Bedir Zaferi de gerçekleşti.¹³¹

Burada esasında Müslümanlarla Hristiyanlar arasında fiili bir münasebetten söz edemeyiz. Burada mesele Müslümanların bu savaşta Bizans'ı haklı görüp desteklemesi değil; sadece onlara karşı duygusal bir yakınlık hissetmesinden ibarettir. Belki de bunda müşriklerin kendilerini Sâsânîler tarafında göstermesinin de payı olabilir. Öyle ki Müslümanların Hz. Peygamber'in vefat ettiği günlerde hazırladıkları ordu, aynı Bizans'a karşı savaşmak üzere yola çıkmıştı. Hz. Ebubekir döneminde başta Yermuk Zaferi olmak üzere fetihler hep o bölgede gerçekleşmiştir. İbn Ebû Hâtim 'de (ö.327) yer alan şu rivayet bizce meseleyi özetliyor. “*Zübeyr el-Küllâbî dedi ki: Sâsânîler 'in Bizans'ı yendiği savaşı gördüm. Sonra Bizans'ın onları mağlup ettiğini de gördüm. Sonra Müslümanların hem Sâsânîler 'i hem Bizans'ı yendiğini de gördüm. Ve tüm bunlar 15 senede oldu*”¹³²

1.4.2. Medine Dönemi

Medine döneminde Müslümanların Yahudiler ve Hristiyanlarla münasebetleri Mekke dönemine nazaran çok daha fazla olmuştur. Bunun en temel sebebi hicretten sonra Medine'de başında Hz. Peygamber'in olduğu bir devlet kurulması ve Medine döneminde inen ayetlerin İslam'ın sosyal hayatın tamamını tanzim eden hükümlerini ihtiva etmesi suretiyle İslam medeniyetinin temel ilkelerinin bu Medine İslam devleti eliyle yerleştirilmesidir.

¹³¹ Nadir Özkuyumcu, *a.g.e.*, 158. Ayrıca Bkz. Taberî, *a.g.e.* 20/66-73; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 9/3086-3087.

¹³² İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 9/3087.

Medine İslam Devleti'nin temeli hicretten sonra Hz. Peygamber'in Medine'de yaşayan tüm toplum kesimleriyle akdettiği Medine Vesikası 'na dayanır. Bu nedenle Müslümanlarla Yahudilerin Medine dönemindeki münasebetlerini tespitte buradan başlamak gerekir. Bilindiği üzere Medine'de üç tane Yahudi kabilesi yaşamaktaydı. Bunlar Benî Kaynuka', Benî Nadîr ve Benî Kurayza adlı kabilelerdir.¹³³ Hz. Peygamber bu vatandaşlık anlaşması sayılabilecek belgeye Medine Yahudilerini de dâhil etmiştir. Anlaşmanın maddeleri uyarınca dinleri hususunda kendi içlerinde özgürdüler. Medine'ye karşı yapılacak bir savaşta şehri birlikte savunacaklar ve birbirlerinin düşmanlarına yardım etmeyeceklerdi.¹³⁴ Medine döneminin sonuna kadar Müslümanların Yahudilerle yaşadıkları diğer bütün hadiseler bu anlaşmaya ihanet edilmesinin neticeleridir. Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in hanımlarından Hz. Safiye'nin şu rivayeti yer alır:

“ Ben babamın en sevdiği çocuğuydum. Hem babam hem de amcam Ebu Yâsir beni çok severlerdi. Çocuklarıyla beraber onlarla karşılaştığımda onları değil de, hep beni yanlarına alırlardı. Rasûlullah (s.a.v) Medine'ye gelip Kuba 'da Amr b. Avf oğullarına misafir kalınca babam Huyey b. Ahtab ile amcam Ebu Yâsir b. Ahtab erkenden onun yanına gittiler ve ancak gün batımında geri döndüler. Gelirken yavaş ve ağır yürüyorlardı, gevşeklik ve yorgunluktan neredeyse düşeceklerdi. Daha önceden yaptığım gibi onlara gülümsedim ve coştum ama hiçbiri bana iltifat etmedi. Hüzün ve keder içindeydiler. Amcam Ebu Yâsir 'in babam Huyey b. Ahtab 'a şöyle dediğini duydum : 'Gerçekten O'mu?' Babam : 'Evet, Vallahi O' dedi. Amcam : 'O'nu tanıyor ve ispat ediyor musun?' Babam : 'Evet' dedi. Amcam : 'Peki O'na karşı

¹³³ Bu üç kabilenin Medine'ye nereden geldiği hususunda farklı açıklamalar yapılmıştır. İsimlerinin Arap isimleri gibi olmasından dolayı bunların aslen Arap iken Yahudileşmiş topluluklar olduğu yorumları daha baskın gibidir. Bkz. Mevlânâ Şiblî Numânî, *a.g.e*, 198; Muhammed Hamîdullah, *a.g.e*, 475-477. Hamdullah'a göre bunların Araplaşmış Yahudiler olması da mümkündür.

¹³⁴ Nadîr Özkuyumcu, *a.g.e*, 192-194; Tamamı 47 maddeden oluşan bu anlaşmanın orijinal Arapça metni için bkz. Muhammed Hamîdullah, *Mecmûatü'l-Vesâiki's-Siyâsiyyeti li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşideti*, Dâru'n-Nefâis, 6.Baskı, Beyrut 1987, 59-62. Muhammed Hamîdullah bu anlaşma maddelerini analiz ederken yapmış olduğu değerlendirmeler de dikkate şayandır. Anlaşmada Yahudiler kendi kabileleri olan Kaynuka, Nadîr, Kurayza isimleri ile anılmak yerine, müttefik oldukları Arap Evs ve Hazrec kollarının adları ile yer almışlardır. Yahudilerle ilgili anlaşma maddeleri 24-47 arasındadır. Başka birtakım delilleri de öne sürerek Yahudilerin anlaşmaya sonradan dâhil edildiği yorumunu yapar. Söz konusu değerlendirmeler için bkz. Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 168-176.

aklından ne geçiyor?’ Babam : ‘Hayatta olduğum sürece O’na düşman olmak’ dedi.

”135

Hiz. Peygamber’in Medine’ye hicret ettiği ilk günlerde Yahudilerin ileri gelenlerinin içerisinde bulunduğu hissiyatı anlatan bu olay ilerleyen zamanlarda gerçekleştirdikleri ihanetlerin en temel sebebi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu ihanetler sırasıyla şunlardır.

1. Hicretin ikinci yılında Bedir Savaşı’ndan sonra Beni Kaynuka Müslümanların zaferini hafife alan ve kendi cesaretlerini öven tavırlara girişmişlerdi. Kaynuka çarşısında Yahudiler tarafından bir Müslüman kadının örtüsüne el uzatılması neticesinde yaşananlardan dolayı anlaşmayı bozdular. 15 günlük kuşatmanın ardından sürgün cezasını kabul edip, Medine’den ayrıldılar.¹³⁶
2. Hicretin dördüncü yılında Beni Nadir Yahudileri Hiz. Peygamber’e suikast tertip ettiler, fakat başarılı olamadılar. Bunun üzerine 6 gün süren bir kuşatmanın ardından onlar da sürgün cezasını kabul edip Medine’yi terk ettiler. Başta Huyey b. Ahtab olmak üzere liderleri Hayber’e gitmeyi tercih etti. Orada da lider pozisyonunda olan bu kişiler ileride yaşanacak olan Hendek Savaşı ve Hayber Savaşı’nın müsebbiplerinden olacaklardı.¹³⁷
3. Beni Nadir olayında ihanete iştirak etmeyip Müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı yenileyen Beni Kurazyah Yahudileri, hicretin 5. yılında gerçekleşen Hendek Savaşı’ı esnasında anlaşmalarını bozarak düşman ordusuna yardım etmeye yeltendiler. En tehlikeli ihanet bunlarındı idi ama muvaffak olamadılar. Bunun üzerine Hiz. Peygamber savaştan döner dönmez onları kuşattı. Bir ay süren kuşatmanın sonunda Sa’d b. Muâz ’ın hakemliğine razı oldular. Sa’d onlar hakkında kendi şeriatlarına göre hüküm verdi. Böylelikle savaşçı erkeklerinin öldürülmesi, diğer mensuplarının esir

¹³⁵ İbn Hişâm, *a.g.e.*, 1/519; Nadir Özkuyumcu, *a.g.e.*, 189.

¹³⁶ İbn İshâk *a.g.e.*, 323-324; İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ* (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü Hancî, Kahire 2001, 26-27; Ayrıca Bkz. Ebu’l Hasen Ali en-Nedvî, *a.g.e.*, 190; Ali Muhammed Sallâbî, *a.g.e.*, 2/104-110; Nadir Özkuyumcu, *a.g.e.*, 201-204; Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 479-482.

¹³⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, 2/190-191; İbn Sa’d, *a.g.e.*, 2/55; Ayrıca bkz Ebu’l Hasen Ali en-Nedvî, *a.g.e.*, 207-208; Ali Muhammed Sallâbî, *a.g.e.*, 2/232-237; Nadir Özkuyumcu, *a.g.e.*, 205-210; Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 483-486.

edilmesi ve mallarının ganimet alınması suretiyle en ağır cezaya çarptırıldılar.¹³⁸

Bu üç hadisenin dışında Yahudilerin bir diğer ihaneti de hicretin beşinci yılında meydana gelen Hendek Savaş'ında oynadıkları roldür. Hendek Savaş'ının diğer bir adı "müttefik guruplar" anlamına gelen Ahzab Savaşı'dır. Farklı farklı guruplar/kabileler toplam asker sayısı on bin kişiyi bulan bir ordu ile Medine'ye saldırdılar. Medine'nin dört bir yanından gelen bu kabilelerin Mekke müşrikleri ile beraber böyle büyük bir müttefik kuvvet meydana getirmesi başta Huyey b. Ahtab olmak üzere Hayber Yahudilerinin özel çabaları ile mümkün oldu.¹³⁹ Hâlbuki Huyey b. Ahtab Medine'den sürgün edilirken İslam'ın aleyhinde bulunmayacağına dair söz vermişti. Beni Kurayza'yı anlaşmaya ihanet etmesi için ikna eden de Huyey'in kendisidir. Akıbeti de onlarla beraber olmuştur.

Medine döneminde Müslümanların Yahudilerle olan nihai hesaplaşması da hicretin yedinci yılında Hayber¹⁴⁰ savaşında gerçekleşmiştir. Hudeybiye Anlaşması ile Mekke tarafından gelebilecek saldırı tehlikesi güvence altına alınmıştı. Bu dönemde Hayber Yahudilerinin Medine'ye zayıf bir anında saldırı planlarını haber alan Hz. Peygamber öncesinde yaptığı anlaşma teklifi kabul edilmediğinden bu sorunu çözmek için harekete geçti. Savaş Müslümanları galibiyeti ile sonuçlandı. Hayber toprakları hurma mahsulünü belli bir oranda vergi olarak vermek kaydıyla kendi sahiplerine bırakıldı. Bu tarihten sonra İslam Devleti'ne düşmanlık edecek hiçbir Yahudi tehlikesi kalmamıştır.¹⁴¹

Medine döneminde Müslümanların Hristiyanlarla münasebetlerinin ilk örneği İslam'a davet mektuplarıdır. Yukarıda belirttiğimiz Hudeybiye Antlaşması Mekke ile Medine arasında on yıllık bir barış sürecini içerdiği için Hz. Peygamber bu süreçte

¹³⁸ İbn Hişâm, *a.g.e*, 2/233; İbn Sa'd, *a.g.e*, 2/70; Ayrıca bkz. Ali Muhammed Sallâbî, *a.g.e*, 2/321-322; Nadir Özkuyumcu, *a.g.e*, 210-215.

¹³⁹ İbn Sa'd, *a.g.e*, 2/70. Ayrıca bkz. Ali Muhammed Sallâbî, *a.g.e*, 2/299-301; Nadir Özkuyumcu, *a.g.e*, 217-220; Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 204-205. Hamîdullah Hendek'te düşman kuvvetinin sayısını 12 bin olarak vermektedir. Bkz. *a.g.e*, 211.

¹⁴⁰ Hayber Medine'nin kuzeyinde yer alan hurmalıklarıyla meşhur bir Yahudi şehridir. Hz. Peygamber'in daha hicretin ilk yılında bu Yahudilere İslam'a davet mektubu gönderdiği kaynaklarımızda yer alır. İbn Hişâm, *a.g.e*, 1/544-545. Ayrıca bkz. Nadir Özkuyumcu, *a.g.e*, 216.

¹⁴¹ İbn Hişâm, *a.g.e*, 2/214; İbn Sa'd, *a.g.e*, 2/70. Ayrıca bkz. Ali Muhammed Sallâbî, *a.g.e*, 2/443-449; Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 493-495.

İslam davetinin evrenselliğinin bir gereği olarak çevredeki devletlerin hükümdarlarına mektuplar göndermiştir. Bu mektupların en önemlilerinin gönderildiği yöneticiler Hristiyanlığa mensup milletlerin başında bulunuyorlardı.

1. Habeşistan kralı Necâşî 'ye Amr b. Ümeyye tarafından Hz. Peygamber'in mektubu ulaştırılmıştır. Mektubu alan Necâşî davete icabet ederek İslam'a girmiştir.¹⁴²
2. Mısır hükümdarı Mukavkıs 'a mektubu Hatıb b. Ebî Belta' ulaştırmıştır. Mukavkıs Müslüman olmayı kabul etmese de elçiye iyi davranmış ve hediyelerle göndermiştir.¹⁴³
3. Bizans imparatoru Herakliyus 'a da mektubu Dıhyetü'l-Kelbî ulaştırmıştır. İmparator gelen mektubu önemsemiş başka bilgiler edinmeye çalışmıştır. Elçiye de gayet nazik davranmış, İslam hakkında olumlu şeyler söylemiştir. Ancak çeşitli sebeplerle Müslüman olmayı kabul etmemiştir.¹⁴⁴

Herakliyus 'un Müslüman olmayı kabul etmediği halde İslam'a dair sempatik ifadeler kullanması Suriye bölgesinde Bizans'a bağlı Arap emirliklere başka elçiler ve mektuplar gönderme hususunda Hz. Peygamber'i gayrete getirmiştir. İşte bu gönderilen elçilerden birinin öldürülmesi, o bölgede Müslüman olan bazı kişilerin bu yüzden katledilmesi ve başka bir takım güvenlik problemleri sebebiyle askeri bir sefer düzenlenmiştir. Hicretin sekizinci yılında Bizans ordusu ile Müslümanlar arasında Mûte Savaşı yaşandı. Asker sayısı olarak aşırı orantısız bir durumun yaşandığı bu savaşta Müslümanlar üç komutanını şehit verdikten sonra komutayı ele alan Halid b. Velid 'in askeri ric'at manevrası sayesinde ağır bir yenilgi yaşamaktan kurtulup Medine'ye ulaştılar.¹⁴⁵

Mûte Seferi'ne gerekçe olan koşullar Mekke'nin fethinin akabinde hicretin dokuzuncu yılı Hz. Peygamber'in başında bulunduğu 30.000 kişilik bir ordu ile

¹⁴² İbn Hişâm, *a.g.e*, 2/373; İbn Sa'd, *a.g.e*, 1/222; Ali Muhammed Sallâbî, *a.g.e*, 2/466. Necâşî 'ye gönderilen mektup hakkında bazı değerlendirmeleri Habeşistan hicretini ele aldığımız önceki başlıkta paylaşmıştık.

¹⁴³ İbn Hişâm, *a.g.e*, 2/373; İbn Sa'd, *a.g.e*, 1/224; Ali Muhammed Sallâbî, *a.g.e*, 2/467; Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 265-266.

¹⁴⁴ İbn Hişâm, *a.g.e*, 2/373; İbn Sa'd, *a.g.e*, 1/223; Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 280-281.

¹⁴⁵ İbn Hişâm, *a.g.e*, 2/373-382; İbn Sa'd, *a.g.e*, 2/70. Ayrıca bkz. Ali Muhammed Sallâbî, *a.g.e*, 2/489-495; Nadir Özkuyumcu, *a.g.e*, 168-170; Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 282-283.

gerçekleştirilen Tebük Seferi'nin de en temel sebebidir. Bu askeri seferde fiili savaş olmamıştır fakat o bölgedeki güvenlik sorunları bu caydırıcı ordu ve ordunun orada konakladığı sürede yapılan anlaşmalar sayesinde ortadan kaldırılmıştır.¹⁴⁶

İslam tarihinde hicretin dokuzuncu yılı farklı kabilelerden Medine'ye Hz. Peygamber'le görüşmeye gelenlerden dolayı "heyetler yılı" olarak isimlendirilir. Hz. Peygamber'in daha önceden din adamlarına mektup göndererek¹⁴⁷ İslam'a davet ettiği Necran bölgesinden gelen heyet de bunlardan birisidir. Necranlılar Hristiyan idi. Efendimiz ile onlar arasında görüşmeler daha çok dini konularla ilgili münazara şeklinde cereyan etti. İleride ilgili başlıkta da değineceğimiz üzere Ali İmran Suresi 2/33 ayetinden başlayan "mübâhele ayeti" olarak bilinen 61. ayeti de içerisine alan bölüm bu hadise üzerine inmiştir. Necran heyeti yaşananların sonunda Müslüman olmayı değil, cizye vererek İslam hâkimiyetine girmeyi kabul edip yanlarında Ebu Ubeyde b. Cerrah'la beraber Medine'den ayrılmışlardır.¹⁴⁸

Ana hatlarıyla aktardığımız bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Yahudiler Medine'de Müslümanlarla aynı devletin vatandaşı ve aynı sosyal ortamları paylaşan komşuları olmalarından dolayı aralarında ilişkiler cereyan etmiştir. Onların itikadî durumlarına temas eden ayetlerde bu ilişkilerin izlerini görebiliriz. Hristiyanlık ise Müslümanların yakın çevresinde etkin olan devrin büyük devleti Bizans'ın resmi dini olduğundan ve Hicaz çevresinde Hristiyanlığı benimsemiş birçok Arap kabilesi yaşadığı için Müslümanlarla Hristiyanlar arasında birçok münasebet olmuştur. Bundan ötürü Hristiyanların itikadî durumları da Medine döneminde inen ayetlerde yer alır.

¹⁴⁶ İbn Hişâm, *a.g.e.*, 2/515-527; İbn Sa'd, *a.g.e.*, 2/150-153; Ali Muhammed Sallâbî, *a.g.e.*, 2/603-605 ve 660-663; Nadir Özkuyumcu, *a.g.e.*, 170; Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 283-288. Hamîdullah Hz. Peygamber'in burada Bizans İmparatoruna İslam'a davet amaçlı ikinci bir mektup gönderdiğini de aktarmaktadır.

¹⁴⁷ Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 516. Mektubun orijinali için bkz. Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâik*, 174.

¹⁴⁸ İbn Hişâm, *a.g.e.*, 2/573-584; ; İbn Sa'd, *a.g.e.*, 1/307-308. Ayrıca bkz. Ali Muhammed Sallâbî, *a.g.e.*, 2/685-687; Nadir Özkuyumcu, *a.g.e.*, 163-167; Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 516-520.

1.5. Ehl-i Kitapla İlgili Ayetlerin Yer Aldığı Sureler

Ehl-i kitap kavramını karşılayan (الذين آتيناهم / الذين أتوا الكتاب / اهل الكتاب) terkiplerin Kur'an'da yer aldığı ayetlerin genel bir incelemesini yaptığımız başlıkta bunların 14 surede 57 ayette geçtiğini söylemiştik. Yine ilgili başlıklarda Yahudileri karşılayan (هود / اليهود / يهودي / الذين هادوا) lafız ve terkiplerinin 9 sure 21 ayette; Hristiyanları karşılayan (نصراني / نصارى) lafızlarının ise geçtiğini tespit etmiştik. Bütün bunları tek bir tabloda şu şekilde gösterebiliriz:

		Ehl-i kitap	Yahudi	Hristiyan	TOPLAM
1	Bakara Suresi	7 ayet	6 ayet	6 ayet	19 AYET
2	Ali İmran Suresi	18 ayet	1 ayet	1 ayet	20 AYET
3	Nisa Suresi	8 ayet	2 ayet		10 AYET
4	Maide Suresi	8 ayet	7 ayet	5 ayet	20 AYET
5	En'am Suresi	2 ayet	1 ayet		3 AYET
6	Tevbe Suresi	1 ayet	1 ayet	1 ayet	3 AYET
7	Ra'd Suresi	1 ayet			1 AYET
8	Nahl Suresi		1 ayet		1 AYET
9	Hac Suresi		1 ayet	1 ayet	2 AYET
10	Kasas Suresi	1 ayet			1 AYET
11	Ankebût Suresi	2 ayet			2 AYET
12	Ahzab Suresi	1 ayet			1 AYET
13	Hadid Suresi	2 ayet			2 AYET
14	Haşr Suresi	2 ayet			2 AYET
15	Cuma Suresi		1 ayet		1 AYET
16	Müddessir Suresi	1 ayet			1 AYET
17	Beyyine Suresi	3 ayet			3 AYET
	TOPLAM	14 sure 57 ayet	9 sure 21 ayet	5 sure 14 ayet	17 SURE 92 AYET

Sureleri mushaf tertibine göre dizdiğimiz bu tabloda yer alan surelere dair önce genel birkaç hususa temas edeceğiz.

- Bu tabloda yer alan on sure tüm ayetleri Medine döneminde nazil olmuş surelerdendir. (Bakara, Ali İmran, Nisa, Maide, Ra'd, Ahzab, Hadîd, Haşr, Cuma, Beyyine) Bu ayetlerin toplam sayısı 79 dur.
- İki sure de aslında Medeni surelerden olup, içerisinde istisna olarak birkaç Mekkî ayet barındıran surelerdir. (Tevbe ve Hac) Ancak bu istisna ayetler bizim tespit ettiğimiz lafızların geçtiği ayetler değildir. Bunlarla birlikte burada yer alan Medeni sure sayısı 12, Medeni ayet sayısı ise 84 olur.
- İki sure de aslında Mekkî olup içerisinde istisna olarak Medeni ayetler barındıran surelerdendir.(En'am ve Kasas) Bu kategorideki dört ayetten üçü bu istisna Medeni ayetlerden olduğu için toplamda Medeni ayetlerin sayısı 87 ya ulaşıyor.
- İki sure de aynı bir önceki gibi aslında Mekkî olup istisna Medeni ayetler bulundurmamakla birlikte bizim tespit ettiğimiz ayetler bu istisnalardan değildir. (Nahl ve Ankebût) Bu ayetlerin sayısı da 3 tanedir.
- Bir sure tamamen Mekkî 'dir. (Müddessir) İçerisinde istisna ayet de bulunmaz. Bununla beraber toplamda sadece 5 ayet Mekkî olmaktadır.¹⁴⁹

Bütün bunlardan anlıyoruz ki ehl-i kitap kavramının teşekkülünde nüzul sürecinin Medine dönemi daha baskın gelmektedir. Öyle olması da gayet tabiidir. Zira Kur'an ayetlerinin tamamının bir seferde değil de parça parça inmesinin hikmetlerinden birisi de gelen ayetlerin vahyin ilk muhataplarının hayatlarıyla uyum içerisinde olmasıdır. Tezimizde ilgili bölümde belirttiğimiz üzere, Medine döneminde

¹⁴⁹ Burada yer alan tespitlerde Hz. Osman Mushaf'ının tertibinde verilen Mekkî-Medenî ve bunun istisnalarına dair tabloyu esas aldık. Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, 11. Baskı, Ankara 1997, 79-83. Mekkî ve Medenî sureler hakkında Ulûmu'l-Kur'an literatüründe birbirinden farklı tasnifler olduğunu biliyoruz. Bkz. Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Kuramer, İstanbul, 2016, 57-103. Bu eserde bizim tespitimize ölçü aldığımız tablonun öncesinde 11 farklı tablo istinat ettikleri râviler veya ilgili tabloyu tercih eden otorite âlimler üzerinden verilmiş ve tek tek analiz edilmiştir. Bu tasniflerin hangisini esas alırsak alalım, kanaati değiştirecek bir farklılığa rastlayamıyoruz. Yine ilgili bölümde Gözeler; Hz. Osman tasnifi olarak nitelenen tasniften sonra ikinci dereceden ehemmiyete haiz yedi tasnifi diğerleri gibi tek tek değerlendirilmeksizin topluca bir tablo içerisinde paylaşıyor. Biz bu eserin ilgili bölümünde yer alan toplam 19 tasnifin tümünü inceledik. Hangisini esas alırsak alalım belirtmiş olduğumuz kanaati etkileyecek bir farklılık bulamayacağımızı gördük. Bununla birlikte Esra Gözeler 'in kitabının ilgili bölümünde müstesna ayetlere dair her hangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Müslümanların ehl-i kitap ile sosyal, siyasi, askeri münasebetleri Mekke dönemi ile kıyaslanamayacak kadar fazladır.

Tabloda yer alan ilk dört sureyi koyu renk ile yazdık. Görülecektir ki 17 surenin içerisindeki 92 ayetin 69 tanesi bu ilk dört surede yer almaktadır. Mushaf tertibinde arka arkaya olmalarının yanında surelerin hepsinin “السبع الطوال” “yedi uzun sure” olarak bilinen gurubun içerisinde yer alması bunların bir başka ortak özelliğidir. Aynı zamanda bu dört surenin tamamı Medine döneminde inen surelerdir. Hatta Medeni surelerin nüzul sıralamasına baktığımız zaman Bakara ile başlayıp Maide ile son bulunduğunu görebiliriz.¹⁵⁰ Diğer ikisi surenin inişi de Medine döneminin ortalarına tekabül eder. O halde bu dört surede Medine döneminin başından sonuna yayılmış meselelere dair işaretler bulmanın mümkün olacağını söyleyebiliriz. Bu dört sure hacim olarak Kur’an’ın beşte birine tekabül eder. Bizim araştırmamızı sınırlamak üzere seçtiğimiz “ehl-i kitabın inanç problemleri” alt başlığına giren ayetlerin tamamı bu dört surede toplanmıştır. Bu nedenle bu surelerin genel karakteri hakkında bu başlıkta kısa bir bilgiler vereceğiz.¹⁵¹

1.5.1. Bakara Suresi

Bakara Suresi hicretten hemen sonra inmeye başlayan ve nüzul süreci Medine döneminin on yılının tamamına yayılmış bir suredir. Bilindiği üzere hem ayet sayısı en fazla (286 ayet) hem de hacmi en geniş (48 sayfa) olan suredir. Bu itibarla içerisinde birbirinden farklı birçok konuyu barındırır. Müttekîler, kâfirler ve münafıkların durumundan, muarızları Kur’an benzeri bir sure getirmeye davet eden tahaddiye; cennet nimetlerinden müşriklerin bozuk akidelerine cevaplar içeren sivrisinek

¹⁵⁰ Hz. Osman mushafında yer alan nüzul sıralamasına göre Medine döneminin ilk suresi Bakara Suresidir, Maide Suresi de sondan bir önceki suredir. Bkz. İsmail Cerrahoğlu, a.g.e, 79-83. Esra Gözeler’in eserindeki diğer sıralamalarla karşılaştırdığımızda Bakara Suresi’nde bu durumun çoğunlukla aynı olduğunu gözlemleyebiliyoruz. İlk sırada olmadığı zamanlarda da hep ikinci sırada yer almıştır. Maide Suresi’ni son inen sure olarak tespit eden birkaç liste vardır ki bunlardan bir tanesi Zerkeşi’dir. Diğer listelerde de en fazla sondan beşinci sure olarak tespit edilmiştir. Bkz. Esra Gözeler, a.g.e, 57-103. Biz Maide Suresi ile ilgili bu farklılığın müstesna ayetlerden kaynaklandığını düşünüyoruz.

¹⁵¹ Bu surelerin ana konularına dair ayrıntılı bilgiler için Mevdûdî’nin eserinden de istifade ettik. Bkz. Ebu’l Âlâ Mevdûdî, *Tefhîmü’l Kur’an* (trc. Heyet), İnsan Yayınları, İstanbul 1986, 39-42(Bakara), 203-205(Ali İmran), 285-288(Nisa), 393-396(Maide).

misaline; oradan ilk insanın yeryüzünde bir halife olarak yaratılışının kıssasına intikal eden konularla başlar. Surenin ortalarından itibaren de kıblenin değişimi, cihat, haram olan yiyecekler, kısas, vasiyet, oruç, haram aylar, hac, hicret, içki-kumar, infak, yetimler, aile hukuku nikâh-boşanma, kadınların özel halleri, yeminler, faiz, vadeli satış-borçlanma gibi birçok ahkâm ayeti, aralarında imanî ve ahlaki ölçülerin yer aldığı başka ayetlerle iç içe devam edip gider.

Bakara Suresinde 40. ayetten 122. ayete kadar süren İsrâiloğulları ve Yahudilerden bahseden uzunca bir bölüm vardır. Hatta 122-142 ayetleri arasında Hz. İbrahim üzerinden yine anlatılan konunun devamında da İsrâiloğullarının peygamberleri zikredildiği için buranın da o bölümle ilişkili olduğu söylenebilir. Ayrıca kıblenin değişimine dair konunun içerisinde de araya serpilmiş ayetleri ve Medine’de yaşayan Yahudilerin tavırlarına dolaylı işaret eden ayetleri de bu kapsamda düşünürsek bunu 152. ayete kadar da uzatabiliriz.¹⁵² Kur’an’ın bu en uzun suresinin içerisindeki bu en uzun bölümü kendi içerisinde daha yakından incelemek ve tahlil etmek ehl-i kitabın iki unsurundan biri olan Yahudilerin karakterinin ve onların geçmişinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu bölümün giriş kısmı 40–48 ayetler arası sayılabilir. Çünkü bu ayetler, İsrâiloğullarına nasip olan büyük nimet yani kendilerine gelen peygamberlerin davetini hakkıyla taşıyarak insanlığa hidayet öncülere olma fırsatının getirdiği üstünlük hatırlatılarak başlıyor. Bunun gereği olarak sahip oldukları Tevrat’ı tasdik eden bu Kur’an’a iman etmelerinin istenmesi onlara ilk çağrıdır. Bu çağrı; onların ekseriyetinin bu ayetlerin indiği zamanda içerisinde buldukları zihniyet bozukluğundan (Allah’ın ayetlerini az bir dünyalık menfaate değiştirmek, hakkı batıla karıştırıp bile bile hakkı gizlemek, insanlara erdemleri öğütleyip kendilerini bunlardan uzak tutmak vs.) kurtulmaları ve dini yaşantıda samimi olmanın gereği olarak namaza ve zekâta hassasiyet göstermeleri ve Allah yolunda karşılaşacakları zorluklara karşı sabır ve namazla O’ndan yardım istemeleri talebiyle devam ediyor. Bu girişten sonra İsrâiloğullarının tevhid akidesinden uzaklaşma ve yozlaşma süreçlerini ifade eden tarihi kırılmalara ve Firavun’un zulmünden kurtulduktan sonra açığa çıkan ahlaki zaaflarına değinilir ki bunlardan bir

¹⁵² Bunun dışında 246-253 ayetleri arasında iki buçuk sayfa devam eden Talut - Calut kıssası da bu bölümün dışında olan ama yine İsrâiloğullarının tarihlerine temas eden bir içeriğe sahiptir.

tanisi de sureye adını veren “inek kurban etme” hadisesidir.¹⁵³ Yine bu bölümde sadece İsrâiloğullarına dair bu olumsuz tarihi gerçeklikler değil aynı zamanda Medine’de yaşayan Yahudilerin akıllarını başlarına alıp orijinal vahiy kaynaklı bilgileriyle Risalet’inden haberdar oldukları Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ve onun şeriatına tabi olmalarını talep eden içerikte ayetler de bulunmaktadır.¹⁵⁴

Bu bölümde İsrâiloğullarına ve Yahudilere dair verilen bilgiler arasında ahlaki, amelî, itikadî konular birbirleriyle iç içedir. Daha da önemlisi 111-140 ayetleri arasında Hristiyanlara dair de çok önemli inanç meseleleri yine bu bölümde yer almaktadır. Bu nedenle Kur’an’da “ehl-i kitabın inanç problemlerinin” izini süreceğimiz en elverişli yer burası olmuştur.

1.5.2. Âli İmran Suresi

Âli İmran “İmran Ailesi” demektir. Sureye adını veren bu kişi Hz. Meryem’in babasıdır. Hz. Zekeriya ile İmran iki kız kardeşle evlidir. Bu ailenin sureye ad olmasından da anlaşılacağı üzere surenin temel konularından birisi Hz. İsa’nın durumu ve onunla alakalı yanlış akidenin düzeltilmesi ve O’nun takipçisi olduğunu iddia edenlerin inanç yönüyle düştükleri yanlışlıkların belirtilmesidir. Bakara Suresi’ne nazaran Hristiyanlar Âli İmran Suresinde daha çok yer alır. Zaten surenin ilk başlarında yer alan söz konusu bölümün ayetlerinin inişi Necran Hristiyanlarının Medine’ye bir heyetle geldiği zamana rastlar. Bu ayetlerin öncesinde ve akabinde 131. ayete kadar devam eden bölümde, arada Müslümanlara yönelik bazı konular yer almakla beraber sure Yahudilerin inanç problemlerine de değinen ayetler barındırmaktadır. Dolayısıyla Ali İmran Suresi tıpkı Bakara Suresi gibi ehl-i kitap konusunun surenin çok geniş bir kısmını doldurduğu bir suredir. Surenin sonlarında 181-189 ayetleri arasında iki sayfaya yakın yine ehli kitab konusunun yer aldığı bir kısım daha vardır.

Ali İmran Suresi’nin ikinci ana konusu Uhud Savaşı’dır. Bakara Suresi’ne nazaran ahkâm konuları daha azdır. Ehl-i kitab konusunda ise Bakara ve Âli İmran Surelerini birbirinin tamamlayıcısı olarak görebiliriz.

¹⁵³ Bazı örnekler için bkz. Bakara Suresi 2/51, 55, 58, 61, 63-65, 67-74.

¹⁵⁴ Örnek ayetler için bkz. Bakara 2/41-46, 80-82, 91

1.5.3. Nisa Suresi

Nisa Suresi aile hukukuna dair meseleler, yetimlerin durumu ve miras paylarının anlatıldığı bir bölümle başlayan ve adının “kadınlar” anlamına gelmesinden dolayı hep bu bölümü ile meşhur olmuş bir suredir. Surede ehl-i kitap konusu 44. ayetle başlar. Bu ayetler genellikle Medine’de Müslümanların muhatap oldukları Yahudilerin taşkınlıklarından, Müslümanlarla anlaşma yaptıkları halde müşriklerle kurdukları İslam karşıtı münasebetlerden bahseder ve onları kendileriyle tutarlı olabilmeleri ve dünya ve ahiret kurtuluşunu erebilmeleri için Hz. Muhammed’e tabi olmaya çağırılmaktadır. Burayı müstakil bir bölüm kabul edecek olursak bu bölümün 70. Ayete kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. Sonra cihada teşvik eden ve münafıkların hallerini ortaya koyan ayetlerin yer aldığı 115. ayete kadar süren bir bölüm başlar. Burada gerek cihat ayetleri gerekse münafıklara dair anlatılanlarla ile Yahudiler arasında dolaylı bazı bağlar vardır. Zira Nisa Suresi’nin ilgili ayetlerinin inişinin hicretin üçüncü ve beşinci yılları arasına tekabül ettiği düşünülmektedir. O dönemlerde yaşanan savaşıardan birisi de Beni Nadir kuşatmasıdır. Beni Nadir’in Medine’den sürgün edilip gönderilmesi öncesinde münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selül’ün onları kışkırtması, Kurayza Yahudilerinin ve kendi kabilesinin savaşçılarının beraber desteğe geleceğini söylemesi, bunları yapmaya cesaret edemeyince Medine’den güvenli bir şekilde çıkışlarının sağlanması için Hz. Peygamber’e aracı olma girişimleri, hem İslam tarihi kaynaklarında hem de bu olay üzerine nazil olan Haşr Suresi’nin ilgili ayetlerinin tefsirinde söz konusu edilir.¹⁵⁵ Daha sonra da yine münafıklar konusu aralarda Müslümanlara yönelik başka hitapların ve direk ehl-i kitaba dair sarih ifadelerin yer aldığı ayetlerle 152. ayete kadar devam etmektedir.

Nisa Suresi’nde müstakil olarak ehl-i kitaba yönelik ayetlerin yer aldığı kısım surenin 152-175 ayetlerinin yer aldığı son bölümüdür. Ayetlerde İsrâiloğullarının

¹⁵⁵ Taberî (ö.310) Haşr Suresi tefsirinde aktardığı bir rivayette Haşr Suresinin ilk ayetleri ile Nisa Suresi 3/47 ayeti arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir rivayet aktarıyor. Bkz. Taberî, *a.g.e.* 23/262-263. Bunun dışında Haşr Suresi 59/11 ayetinden itibaren münafıklara dair verilen haberleri tefsir ederken Abdullah b. Übey b. Selül ’ün Beni Nadir Yahudileri ile olan müttefikliğini ve o günlerde yaptıklarını açıklamaktadır. Bkz. Taberî, *a.g.e.* 23/289.

tarihteki itikadî sapmalarına (Allah'ı açıkça görmeyi iman etmeye şart koşturmak, peygamberleri öldürmek, Allah'a verdikleri sözleri bozmak ve en önemlisi Hz. İsa'ya yönelik taşkınlıkları vs.) ve ahlaki zaaflarına (kendilerine secde ederek girmeleri emredilen şehre girişleri, cumartesi yasağını delmeleri, faiz, insanların mallarını haksız yere yemek) dair değiniler biri arada iç içe yer alır. Yine bu bölümde Hristiyanların Hz. İsa konusundaki itikadî yanlışlarına da işaret eden ayetler vardır.

1.5.4. Maide Suresi

Maide Suresi de adını Hz. İsa'ya Allah'ın dini için destek olma sözü veren Havarilerinin yaşadığı “gökten inen sofraya” olayından alır. Tıpkı Bakara ve Ali İmran Surelerinde olduğu gibi sureye adını veren olay surenin içeriğinde yer alan ehl-i kitapla ilgili bir konuyla ilişkilidir. Medine döneminin sonlarına doğru Veda Haccı zamanında nazil olduğu beyan edilir. İlk ayetlerinde ihrama dair hükümler yer alması da bunu teyit eder. Hatta üçüncü ayeti Kur'an'ın en son nazil olan ayeti olarak da ifade edilmiştir.¹⁵⁶ Maide Suresi'nin temel konuları ahkâm¹⁵⁷ ve ehl-i kitap olarak iki kelimeyle özetlenebilir. Bu surede 11. ayetten itibaren çeşitli konularla iç içe olarak Yahudiler ve Hristiyanlardan bahsedilmektedir. Yahudilerin bu surede ele alınış şekilleri İsrâiloğullarının tarihi süreçlerine dair değinilerin daha az olması hasebiyle Bakara Suresi'nden biraz farklılık arz eder. Şöyle ki bu surede muharref dinin mensubu Yahudilerin genel karakteri haline gelmiş ve Hz. Peygamber ve Müslüman toplumun komşuluk ve hemşerilik ilişkisi içerisinde bulunduğu Yahudilerde bizzat şahit oldukları inanç ve ahlak problemlerine değiniler daha ön plandadır. Bununla birlikte aynı hususlarda Hristiyanların durumları da bununla yer yer iç içe ve bağlantılı olarak ifade edilmiştir. Öte yandan Nisa Suresi'nde olduğu gibi Maide Suresi'nde de münafıklar surenin temel konularından biridir. Müslüman toplumun Medine yıllarında

¹⁵⁶ En son nazil olan ayet hakkında ihtilaf vardır. Maide 5/3 ayeti de bu şekilde rivayet edilen ayetlerdendir. “*Bu gün size dininizi tamamladım...*” Bu ihtilafı rivayetleri telif üzere yapılan açıklamalarda Maide Suresi 5/3 ayeti için “en son inen ahkâm ayetidir” şeklinde açıklama yapılmaktadır. Bkz. Süyûtî (ö.911), *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Ebu'l- Fadl İbrahim), el-Heyeti'l- Mısıriyyeti'l- Âmmeti li'l-Kitâb, 1974, 1/106

¹⁵⁷ Maide Suresinde yer alan ahkâm konularını sadece başlık olarak verince bile karşımıza uzun bir liste çıkıyor: Akitler, Boğazlanan hayvanlar, İhrâmın avlanması, Ehl-i kitabın kadınlarıyla nikâh, Ridde, Taharet Hükümleri, Hırsızlık Haddi, Yeryüzünde İsyân ve Bozgunculuk Haddi, İçki ve Kumar' a Ait Hükümler, Yemin kefareti, Ölüm öncesi vasiyet, Müşriklerin kendi kafalarına göre yasakladıkları bazı hayvanların hükmü. Bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Saffetü-t-Tefâsir*, Dârü's-Sâbûnî, Kahire, 10. Baskı(tarihsiz), 1/316.

karşı karşıya kaldıkları Münafıklar ve onlara dair meseleler de aynı şekilde Yahudilerle iç içe ve bağlantılı olarak surede ele alınan bir diğer meseledir. Bunun ilk örneği surenin 41. Ayetinde görebiliriz.¹⁵⁸ Sonrasında aynı konu 51-58 ayetleri arasında Yahudi ve Hristiyanları veli edinmenin yasaklanması şeklinde yine karşımıza çıkar. Bu yasaklanma Medine'deki Münafıkların, Medine'deki Yahudilerle Müslüman toplumun aleyhine olabilecek düzeyde yakın ilişkilerine bir itirazı ifade ediyor. Bunu da net bir şekilde 52. ayetten anlayabiliyoruz.¹⁵⁹ Akabinde yine Yahudi ve Hristiyanların itikadî problemlerine dair ayetler 82. Ayete kadar sürmektedir. Araya giren ahkâm ayetlerinden sonra nihayet 109-120 ayetlerde Hz. İsa'nın kıyamet günü Allah ile aralarında geçecek olan diyalog ve gökten inen sofraya hadisesi ile suremiz bir kere daha ehl-i kitap konusundan bahsederek tamamlanır.

¹⁵⁸ “ Ey Peygamber! Kalben iman etmediği halde dilleri ile ‘iman ettik’ diyenlerden(münafıklar) olsun, Yahudilerden olsun o küfürde yarışanlar seni üzmesin...” Maide Suresi 5/41.

¹⁵⁹ “ Siz yüreklerinde hastalık bulunanların “Ne olur ne olmaz, devran döner başımıza iş açılır” diyerek onlara yanaşmaya çalıştıklarını görürsün. Umulur ki Allah ya bir fetih ya da kendi katından bir üstünlük verir de onlar içlerinde gizlediklerinden pişman olurlar.” Maide Suresi 5/41

İKİNCİ BÖLÜM

İSRÂİLOĞULLARI VE YAHUDİLERİN İNANÇ PROBLEMLERİ

Kur'an'da adı geçen peygamberlerin çoğunun İsrâiloğulları içerisinde gönderildiği malumdur. Ancak İsrâiloğulları denilince akla ilk gelen peygamber Hz. Musa'dır. Bunun en temel sebebi Tevrat'ın Hz. Musa'ya vahyedilmesi olmalıdır. Bunun dışında Hz. Musa'nın mücadele ettiği Firavun'un, hükümdarlık ettiği Mısır medeniyetinin dünya tarihindeki yeriyle de bağ kurulabilir. Kur'an'da Hz. Musa kıssasının yer aldığı birçok sure vardır. Kimi surelerde bu kıssa uzunca anlatılır, (Taha, Kasas, A'raf, Şuara gibi) kimi surelerde ise kısa değinilerle geçilir. (Hud, İbrahim, Enbiya, Mü'minûn gibi) Bakara Suresi dışında Hz. Musa kıssasının anlatıldığı tüm sureler Mekki'dir.¹⁶⁰ Bu Mekki surelerde kıssanın konusunu ağırlıklı olarak Hz. Musa'nın Firavunla mücadelesi teşkil eder. Bakara Suresi'nde ise Hz. Musa kıssası tam olarak Firavunun denizde boğulup İsrâiloğullarının kurtulduğu sahne ile başlamaktadır. Hz. Musa kıssasının bundan sonraki kısmına dair anlatılanlar İsrâiloğullarının tarihsel süreçteki itikadî, amelî ve ahlaki sıkıntılarına dair meselelerdir. İşte bunlara dair en ayrıntılı bilgilerin yer aldığı sure Bakara Suresidir.¹⁶¹ Bu durum bizi Tevrat ehlinin inanç problemlerini tarihî süreç ve nüzul dönemi olmak üzere iki ayrı başlık altında incelemeye sevk etti. Biz Kur'an'ın İsrâiloğulları ve Yahudiler kelimelerini bir gayeye binaen ayrı ayrı kullandığını düşünüyoruz. Bize göre İsrâiloğulları = Yahudiler değildir. İsrâiloğulları Yahudiliği kapsayan daha geniş bir anlam çerçevesine oturur. Kur'an dilinde İsrâiloğulları Hz. Yakup'un soyundan gelen bir kavmin adıdır. Yahudilik ise bu kavmin kendilerine gelen Tevrat'ın tahrif edilmiş haline göre inanıp sahiplendikleri yanlış yolun adıdır. Yahudilerin dinlerini sadece İsrâiloğullu milletine mahsus bir din olarak tanzim etmiş olmaları da bu bir

¹⁶⁰ Hz. Musa'nın adının farklı bir bağlamda geçtiği ayetleri içeren Medenî sureler vardır. Mesela bkz. Saff Suresi 61/5. Fakat bizim kastettiğimiz Hz. Musa kıssasının anlatıldığı surelerdir.

¹⁶¹ Birinci bölümde "Yahudiler" başlığı altında Hz. Musa kıssasına dair bir analiz yapmıştık. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için oraya tekrar bakılabilir.

birinin yerine kullanmanın temel bir sebebi sayılabilir. Ancak her şeye rağmen konunun doğru anlaşılmasını bu kavramsal hassasiyetin sağlayabileceği kanaatini taşıyoruz.

2.1. İsrâiloğullarının Tarihi Süreçteki Sergiledikleri İnanç Problemleri

Firavun 'a karşı Hz. Musa ile beraber mücadele veren İsrâiloğulları, Firavundan kurtulduktan sonraki çöl serüvenleri başlayınca bazı yanlışlara düştüler. Bunlardan iman konuları ile ilgili olanları bu başlıkta vermeye çalışacağız. Bu başlık altında ele almaya çalıştığımız inanç problemleri tarihte yer alan ve sonrasında olmayan problemler değildir. Sadece Kur'an bu konuları bize İsrâiloğullarının tarihi üzerinden anlatmayı tercih ettiği için böyle bir başlık seçtik. İlgili ayetlerin açıklamalarında da görüleceği üzere bu tarihi problemlerin nüzul dönemine dair yansımalarını da ayetlerin bağlamlarında bulmaktayız.

2.1.1. Buzağıyı İlah Edinmeleri

وَإِذْ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ (51)

“ Hani biz Musa'yı kırk gecelik bir sözleşme için çağırmıştık da, siz onun ardından buzağıya tapınmış ve kendinize zulmetmişsiniz” Bakara Suresi 2/51

Hz. Musa İsrâiloğullarının Firavundan kurtardıktan sonra İsrâiloğullarının ilk yanlışı buzağıya taparak şirke düşmek olmuştu. Bu konu Bakara Suresi'nden önce inen Taha ve A'raf surelerinde de geçmişti.¹⁶² Oralarda biraz daha ayrıntılar verilmektedir. A'raf Suresi'nden öğrendiğimize göre bu yanlışa düşmeden önce bunun ilk sinyalini zaten vermişlerdi. Firavundan kurtulduktan sonra karşılaştıkları ilk topluluğun bir heykele taptığını görünce Hz. Musa'dan da tıpkı onun gibi bir heykel yapmasını istediler. Hz. Musa ise bunu onların cahilliğine vererek Allah'a yaklaşmanın ve ona ibadet etmenin böyle bir şekilde olamayacağını onlara anlatmıştı. İsrâiloğullarından bu sözü söyleyenlerin bu basit gerçekliği kavrayamamış olmalarının sebebini A'raf

¹⁶² A'raf Suresi 7/138-154 ve Taha Suresi 20/83-98

Suresi 7/137 ayetindeki şu ifadenin açıkladığını düşünüyoruz : “ وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا

”يُسْتَضْعَفُونَ“ “ Biz o köleleştirilmiş topluluğu Firavunun saltanatına varis kıldık”

İsrâiloğullarının uzun süren kölelik dönemleri onları aşağılık kompleksine düşürmüş ve çöl yolculuğunda yaşananlarla bu halden kurtulmaları için eğitilmişlerdir.

İsrâiloğullarının buzağı heykelini tanrısal bir simge kabul edip ona ibadet etmelerinin Hz. Musa'nın Sina Dağı 'nda Rabbi ile sözleşmesine gittiği bir anda yaşanmış olması da dikkate şayandır. Çünkü bu buluşmada Hz. Musa'ya Tevrat hükümleri levhalarda yazılı olarak vahyedilmişti. İsrailoğulları, kendilerini o dönemde yaşayan tüm milletlere önder kılacak büyük bir imkâna kavuşmanın arifesinde bu büyük görevin şanına asla yakışmayacak bir duruma düşmüş oldular. A'raf Suresi'nde Hz. Musa'nın kavminin yanına geri döndüğü zaman yaşadığı hayal kırıklığı, ellerindeki Tevrat levhalarının düşüvermesi ve kavminin başında bıraktığı kardeşini yaka paça çekiştirmesi çok güzel tasvir edilir.¹⁶³

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِن بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ (92)

“ Ve Musa size apaçık mucizelerle gelmişti de siz O'nun yokluğunda buzağıya tapınıp kendinize yazık etmişsiniz.” Bakara Suresi 2/92

Görüldüğü üzere aynı konu Bakara Suresi 2/92 ayetinde tekrar hatırlatılmaktadır. Bu ayetin öncesinde 91. ayette Medine Yahudilerinin Kur'an'a iman etmemek üzere öne sürdüğü bahaneler yer aldığı için bu tekrarı, onların atalarının tarihte işledikleri bu hataya benzetilerek uyarılması olarak düşünebiliriz.

Yukarıdaki Bakara Suresi 2/51 ayetinin peşi sıra gelen ayette onların bu konuda tövbe ettikleri ve tövbelerinin de kabul edildiği belirtilmektedir. Bu tövbenin nasıl olduğuna da 54. ayette değinilir. Ayrıntılarını yine A'raf Suresi'nin ilgili ayetlerinden öğrendiğimize göre Musa kavminden temsilciler seçmiş ve onlarla beraber Rabbinden Tevrat levhalarını aldığı mukaddes Sina dağına gitmiştir. Fakat orada İsrailoğulları bir kez daha itikadî bir hataya düştüler. Nisa Suresi 4/153 ayetinde

¹⁶³ Bkz.Taberî, a.g.e. 12/122.

hem buzağıya tapma hadisesi hem de Sina dağında Allah'ı açıkça görneyi iman etmeye şart koyma hadsizliğini işlemeleri bir arada hatırlatılmaktadır.

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ
فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمْ
الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ وَأَتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا مُبِينًا (153)

“ Kitap ehli senden gökten yazılı bir metin indirmeni istiyorlar. Vaktiyle bundan daha büyüğünü Musa'dan istemişlerdi de 'Allah'ı bize aşikâr olarak göster' demişlerdi. Bunun üzerine zalimlikleri yüzünden onları yıldırım çarpmıştı. Yine onlara onca ayet, ikaz gelmesine rağmen tutup buzağıya tapınmışlardı. Biz yine de onların günahlarını bağışlamıştık. Ve biz Musa'ya onlara karşı hâkimiyet sağlayacak bir güç vermiştik.” Nisa Suresi 4/153

Altı çizili olarak verdiğimiz bu iki cürüm, Medine Yahudilerinin Hz. Peygamber'e iman etmeme adına öne sürdükleri ayetin başında anlatılan bahanelerinden birine cevaptır.

2.1.2. Allah'ı Gözleriyle Görmeyi İman Etmeye Şart Koşmaları

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ
(55) ثُمَّ بَعَثْنَاكَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (56)

“ Yine siz: Ey Musa! Bize Allah'ı açıkça göstermedikçe sana asla inanmayız! Demiştiniz de daha siz bakınp dururken, ani bir yıldırımla çarpılıp yere serilmiştiniz.” Bakara Suresi 2/55-56

İsrâiloğullarının Sina Dağı'na varınca Allah'ı gözleriyle görme isteklerini bir önce verdiğimiz Nisa Suresi 4/153 ayeti üzerinden düşününce, bunun Hz. Musa'nın bizzat kendisinin de Allah'ı görmeyi istemesi gibi masum bir istek olduğu

zannedilebilir.¹⁶⁴ Zaten Sina Dağı'na gitme sebeplerinin, işledikleri bir şirk eylemini tövbesi için Allah'a mukaddes topraklarda ahit vermek olmasından hareketle bunun uzak bir ihtimal olduğunu anlayabiliyoruz. Yukarıdaki Bakara Suresi 2/55-56 ayetleri ise bu isteğin özünde bir iman pazarlığı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. A'raf Suresi'nin verdiği ayrıntılardan öğreniyoruz ki onların ölümüne sebep olan bu yıldırımdan sonra Hz. Musa onlar adına yakararak kavmi için af dilemiş Allah da tövbelerini kabul etmiştir. Bu tövbenin mahiyeti hakkında Nisa Suresi 4/153 ayetinin şu cümleleri bize ufak bir ipucu veriyor. “*Ve biz Musa'ya onlara karşı hâkimiyet sağlayacak bir güç “سُلْطَانًا مُّبِينًا” vermiştik.*” Bu “hâkimiyet sağlayacak mutlak gücün” ne olduğunu diğer ayette göreceğiz.

2.1.3. Allah'a Verdikleri Sözü Bozmaları

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ
تَتَّقُونَ (63) ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ
(64)

“*Hatırlayın o zamanı ki, Sina Dağını üzerinize kaldırıp, sizden sağlam bir söz almış ve: Size verdiğimiz kitabı sımsıkı tutun ve içindekileri unutmayın ki, korunasınız! Demiştik. Bundan sonra yine döndünüz! Eğer Allah'ın size iyilik ve rahmeti olmasaydı muhakkak onulmaz bir zarara uğrayanlardan olurdunuz*” Bakara Suresi 2/63-64

İsrâiloğullarının Allah'ı açıkça görmeyi iman etmeye şart koşmalarının neticesinde mahiyetini bilmediğimiz bir şekilde yıldırım çarpması ile öldüklerini ve Hz. Musa'nın yakarıları sonrasında diriltildiklerini ifade etmiştik. Bu dirilmeden sonra Allah onlardan misak almıştır. Bu misakın tepelerine Sina Dağı dikilerek

¹⁶⁴ Bkz. A'raf Suresi 7/142;

alınması Hz. Musa'ya verilen “سُلْطَانًا مُّبِينًا” “hâkimiyet altına alan mutlak güç” olmalıdır. Fakat yukarıda ayetlerde de gördüğümüz üzere bir başka yanlışları da olağanüstü şartlarda verdikleri bu kesin sözden caymak olmuştur. Sözünde durmamak esasında ahlaki bir zafiyet gibi düşünülebilir. Ancak burada söz konusu olan olağanüstü şartlarda ilahi bir mucize altında verilen ahittir. Ve ahdin temel gerekçesinin içine düştükleri şirk ve haddi aşma günahları olması, durumu farklılaştırmaktadır.¹⁶⁵

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

(93)

“ Hatırlayın o zamanı ki üstünüze dağı kaldırıp sizden sağlam bir söz almış ve: “ Size verdiğime sımsıkı sarılın ve dinleyin” demiştik. Ama onlar işittik ve isyan ettik demişlerdi. Çünkü inkârları yüzünden buzağı sevgisi onların yüreklerine işlemiştir. Onlara de ki: ‘Eğer inanan kimseler iseniz, inancınız size ne kötü şey emrediyor!’”
Bakara Suresi 2/93

Nitekim yukarıdaki ayette sözlerinde durmamalarının gerekçesi olarak zikredilen “gönüllerine buzağı sevgisinin işlemesi”; bu sözünde durmama eyleminin mahiyetini ortaya koymaktadır. Ahitlerini bozmalarının arka planında kalplerinden atamadıkları şirk problemi vardır.¹⁶⁶ Ayette dikkati çeken bir diğer unsur da “işittik ve isyan ettik” ifadeleridir. Buna ileride tekrar değineceğiz.

¹⁶⁵ Bakara Suresi 2/100 ayet İsrâiloğulları'nın “verdikleri sözü bozma” şeklinde yerleşen bu kötü ahlaklarına işaret eden bir diğer örnektir. “أَوَكَلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ.” “Onlar ne zaman Allah'a bir söz verdilerse içlerinden bir gurup onu çiğnemediler mi?”. Bu ayette vurgulu bir şekilde ifade edilen “verdikleri sözü bozma” eylemini yukarıya almadık. Buradaki vurgunun bundan sonra gelen Bakara Suresi 2/101 ayetinden anlaşıldığı kadarıyla Medine Yahudileriyle alakalı olduğunu düşünüyoruz. Bu ayete ilgili başlıkta temas edilecektir.

¹⁶⁶ Bkz. Taberî, a.g.e, 2/357-358

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ
مُعْرِضُونَ (83)

“ Bir zamanlar İsrâiloğullarından : ‘Ancak Allah’a kulluk edin; anne babaya, yakınlara, yetimlere ve yoksullara iyilik edin. İnsanlara doğruyu güzeli söyleyin; namazlarınıza dikkat edin ve zekâtı verin.’ Diye kesin söz almıştık. Fakat içinizden çok azınız dışında verdiğiniz sözden döndünüz ve hala da döneçlikte devam ediyorsunuz.”
Bakara Suresi 2/83

İsrâiloğullarının Allah’a verdikleri bu sözün içerisinde “Allah’tan başkasına kulluk etmemenin” dışında başka maddeler de yer alıyordu. Onların Allah’a verdikleri sözü bozduklarını anlatan bu ayette namaz, zekât, anne- babaya ihsan, yoksullara iyilik etmek gibi inanç konusunun dışındaki maddeleri de görmüş oluyoruz.

وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ
أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَّأُكَفِّرَنَّ
عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ
ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (12)

“Ant olsun ki Allah İsrâiloğullarından sağlam bir söz almıştı. Biz içlerinden 12 başkan seçip görevlendirmiştik. Allah onlara demişti ki: ‘Şüphesiz ki ben sizinleyim! Eğer namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, göndereceğim elçilere inanıp onlara gerekli desteği verip saygı gösterirseniz ve Allah’a güzelce ödünç verirseniz (malınızı onun yolunda harcar iseniz), işlediğiniz günahları siler ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim nankörlük ederde inkâra saparsa, artık o düz yoldan sapmıştır. Maide Suresi 5/12

Maide Suresi'nde aynı konuya işaret eden bu ayette de Allah'a verdikleri bu ahit sırasında her bir kabileden birer başkan seçilip kabilelerinin ıslahı ve sözlerinde devamlılığı konusunda görevlendirildikleri ayrıntısını görüyoruz. Hemen arkasından gelen ayette Allah'a verdikleri sözleri bozmayı alışkanlık haline getirmelerinin onların lanetlenmelerine yani Allah'ın yardımından rahmetinden uzaklaştırılmalarına sebep olduğu ve böylece kalplerinin kaskatı hale geldiği belirtiliyor.

فَبِمَا نَفَضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا

مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ

يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (13)

“Verdikleri kesin sözden caydıkları için onları lanetledik ve kalplerini kaskatı yaptık. Öyle ki artık sözleri yerlerinden değiştir oldular. Kendilerine verilen emir ve öğüdü de önemli bir kısmını unuttular. Sen az bir kısmı hariç onlardan hep hainlik göreceksin; ama affet onları aldırma, onlara yaptıklarını yüzlerine vurma! Çünkü Allah iyilik yapanları sever.” Maide Suresi 5/13

Altı çizili olarak verdiğimiz cümle İsrâiloğullarının tarihte işledikleri bir cürmün onların bozuk dinini sürdüren kişilerde yerleşik bir karakter zaafı haline geldiğini ortaya koymaktadır. Ayette Hz. Peygamber'e hainlik edeceği bildirilenler Medine'de yaşayan Yahudilerdir.¹⁶⁷ Bu verdikleri sözü bozma huylarına başka sıkıntıları ile beraber temas eden bir ayette Nisa Suresi'nde yer alır.

فَبِمَا نَفَضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بَغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ

عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا (155)

“ Verdikleri sözden caymaları, Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri, peygamberleri zalimce öldürmeleri ve kalplerimiz (senin getirdiğin vahye) kapalı

¹⁶⁷ Taberî, a.g.e. 10/109.

demelerinden dolayı onları rahmetimizden uzaklaştırdık. Bu sebepten de ancak kıt ve eksik iman ederler.” Nisa Suresi 4/155

2.1.4. Peygamberleri İnkâr Etmeleri ve Öldürmeleri

Yukarıda son verdiğimiz Nisa Suresi 4/155 ayetinde verdikleri sözleri bozmaları ile birlikte zikredilen cürümlerinden birisi de “peygamberleri öldürmeleri” olarak geçmişti. Buraya kadar anlattığımız olaylar Hz. Musa hayattayken İsrâiloğullarının Hz. Musa eliyle ıslah sürecinde yaşanmıştı. Fakat bu “peygamber öldürme” günahı Hz. Musa’dan sonraki bir duruma tekabül eder. İsrailoğulları Hz. Musa’ya ne kadar zorluk çıkartsalar da O’nu öldürmeye teşebbüs ettiklerine dair Kur’an bize bir bilgi vermemiştir.¹⁶⁸ Ancak buzağıya tapma olayında Hz. Musa ile kardeşi Hz. Harun arasında yaşanan diyalogun aktarıldığı A’raf Suresi 7/150 ayetinde Hz. Harun’un “ قَالَ ابْنُ أُمَّ إِنْ الْقَوْمَ اسْتَضَعُّونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونِي ” “ *Ey benim anamın hatırası kardeşim! Bilesin ki kavmim beni tepeleyip geçti; az kalsın beni öldüreceklerdi*” şeklindeki sözleri o zamanlar da böyle bir peygamber öldürme işine yeltendiklerini gösteriyor.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ

بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِّقُوا بَيْنَهُمْ وَفَرِّقُوا

تَقْتُلُونَ (87)

“Andolsun Biz Musa’ya Kitab ’ı verdik. Kendisinden sonra izince giden peygamberler gönderdik. Hele Meryem oğlu İsa’ya pek açık mucizeler verdik ve O’nu Ruhü’l Kudüs (Cebrail) ile destekledik. Ne zaman bir peygamber hoşunuza gitmeyen

¹⁶⁸ İsrâiloğullarının çöl serüvenlerinde Hz. Musa’ya çıkardıkları bir zorluk da Maide Suresi 5/20-26 ayetlerinde anlatılır. Allah onlara vaad ettiği topraklara girmek için savaşmayı emrettiğinde bundan kaçınmışlardır. Bu tavırları öncelikle itikadî bir problem olarak değil de Allah’ın emrine karşı gevşeklik olarak ameli veya korkaklık şeklinde ahlaki bir problem olarak düşünülebilir. Fakat o sırada söyledikleri bir söz vardır ki, bu olayın arka planında esasında bir inanç problemi olduğunu düşündürüyor. “ فَادْهَبْ ” “...Sen ve Rabbin gidin savaşın, biz burada oturuyoruz” Maide Suresi 5/24 Ayetlerin esas vurgusunun ameli ve ahlaki olduğuna kanaat getirerek bunu inanç problemleri içerisinde değerlendirmedik.

bir şey getirdiyse küstahlık ederek başkaldırırsınız. Üstelik nicesini yalanlayıp, kimisini de öldürür müsünüz?” Bakara Suresi 2/87¹⁶⁹

Ayetin başında İsrâiloğullarına Hz. Musa ile Hz. İsa arasında gönderilmiş peygamberlerden bahsediliyor. Ayetin sonunda da bunların kimisini yalanladıkları kimisini öldürdükleri haber veriliyor. İşte bu “peygamber öldürme” günahı fiilen Hz. Musa’dan sonra Hz. İsa’ya kadar olan süreçte gerçekleşmiştir. Kur’an bize İsrâiloğullarının katlettikleri peygamberlerden herhangi birinin adını sarahaten vermiyor. Bu konuda tefsir kitaplarımızda yer alan en yaygın bilgi Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya’dır. Bu öldürülen peygamberlerden bazısının Kur’an’da adı geçmeyen diğer peygamberlerden olması da muhtemeldir ki bazı isimler tefsirlerde yer alır.¹⁷⁰

لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَأَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رَسُولًا كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ (70) وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِئْتَنَةً فَعَمُوا وَصَمُوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ (71)

“ Biz İsrâiloğullarından sağlam söz almış ve kendilerine peygamberler göndermiştik. Ne zaman bir peygamber onlara hoşlarına gitmeyen bir hükmü getirdi ise karşı geldiler. Kimine yalancı dediler, kimini de öldürdüler. Hem başlarına hiçbir bela gelmeyecek sandılar da hakikate karşı kör kesildiler, sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul etti. Bunun üzerine içlerinden çoğu yine kör ve sağır kesildiler. Allah onların ne işlediklerini görüyor.” Maide Suresi 5/70-71

Görüldüğü üzere Maide Suresi’ndeki bu ayette “peygamber öldürme” günahı tıpkı Nisa Suresi 4/155 ayetinde olduğu gibi “Allah’a verdikleri ahdi bozma”

¹⁶⁹ Ayrıca bkz. Bakara Suresi 2/61 “... ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ الْحَقِّ ” “... Çünkü onlar Allah’ın ayetlerini inkâr ediyorlar ve peygamberleri zalimce öldürüyorlardı...” Bakara Suresi’nin yukarıda verdiğimiz 87 ayetinin öncesinde bu ayette de İsrâiloğullarının peygamberleri öldürdükleri haber verilmiştir. Ancak ayetin baş tarafında farklı bir konu vardır. İsrâiloğullarının çöl yolculuklarında kendilerine hiçbir çaba harcamadan ikram edilen nimetlerden sıkılıp, basit sebzeleri yetiştirecekleri yerleşik hayata geçmeyi isteme talepleri anlatılır. Bu konunun inanç problemleri başlığına uymayacağını düşündüğümüz için bu ayeti yukarıya almadık.

¹⁷⁰ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e. 1/121; Vâhidî, *el-Vasît*, 1/171; Begavî, a.g.e. 1/141; Zemahşerî, a.g.e. 1/146. Hz. Zekeriya’nın katledilmesi hususunda da ihtilaf vardır. Bkz. İbn Kesîr (ö.774), *Kasasu’l-Enbiyâ* (thk. Mustafa Abdülvâhid), Matbaatu Dâru’t-Te’lif, Kahire 1968, 2/315.

günahıyla bir arada yer almıştır. Buradan da anlıyoruz ki İsrâiloğullarının Allah'a verdikleri ahdi bozmaları sadece Hz. Musa zamanında yaşanan Tur'un tepelerine dikilmesinden ibaret değildir. Hz. Musa'nın peşi sıra gelen diğer peygamberler de muhtemelen onlardan benzeri ahitler almış¹⁷¹ ama her seferinde nefislerine ağır gelen bu ilahi vazifeden kurtulmak adına peygamberleri ya inkâr etmiş ya da öldürmüşlerdir. Verdiği sözden caymayı genel bir karakter haline getirmeleri ve bunu sosyal münasebetlerinde de devam ettirmeleri bunun sadece bir iman problemi olmayıp ahlaklarının bir parçası haline de dönüştüğünün göstergesidir.

Hem Bakara Suresi 2/87 ayetinde hem de bu verdiğimiz ayette dikkat çeken bir incelik de şudur. Peygamberleri yalanladıkları “كَذَّبْتُمْ” veya “كَذَّبُوا” şeklinde mazi fiil kullanmak suretiyle belirtiliyor. Geçmişte yaşanmış bir olay haber verildiği için bu normaldir. Ancak peygamberleri öldürmeleri “تَقْتُلُونَ” veya “يَقْتُلُونَ” şeklinde muzâri fiil kullanılarak belirtilmiştir. Bu duruma dair Zemahşerî (ö.538) şöyle bir nükte nakleder : *“Bunun iki sebebi olabilir. Birincisi geçmişte yaşanmış olan durumun hala arzu edilmesinden dolayıdır. Hâlbuki bu çok çirkin bir iştir. Böylece içlerinde sakladıklarının ortaya çıkarılması veya kalplerindeki niyetin tasviri murat edilmiş olur. İkincisi: burada şu kastedilmiş olabilir; “geçmişte öldürdünüz belli olmaz yine öldürürsünüz. Çünkü şayet ben muhafaza etmeseydim siz Muhammed'i (s.a.v) öldürmeye de yeltenmiştiniz. Bu yüzden de büyü yaptınız, zehirli koyunu yemek olarak önüne koydunuz...”*¹⁷² Bu yorumu biz de isabetli görüyoruz zira muzâri fiilin geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zamanı hep birden kapsayacak tarzda kullanımı belagat açısından bilinen bir durumdur. Ayrıca Maide Suresi'nde ehl-i kitapla ilgili ayetlerin yer aldığı bölümün hemen öncesinde yer alan 11. ayetindeki “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ

“آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ

iman edenler hatırlasanıza bir topluluk, sizi yok etmek üzere ellerini size uzatmaya yeltenmişti de Allah size uzanmak isteyen o elleri büküvermişti” ifadelerinin Hz.

¹⁷¹ Bkz. Âli İmran Suresi 3/81.

¹⁷² Zemahşerî, a.g.e, 1/162-163.

Peygamber'e suikast için tuzak kuran Medine Yahudilerine işaret ettiği belirtilmektedir.¹⁷³ Peygamber öldürme günahının geçmişte yaşanmış olmasına rağmen muzâri formda anlatıldığı bir diğer ayet daha vardır.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (21) أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (22)

“Allah’ın ayetlerini inkâr edenler, hiçbir hakları ve haklı gerekçeleri olmadığı halde peygamberleri öldüren ve hak ve adaleti insanlara emredenleri de katledenleri müjdele: Kendilerini acısına dayanılmaz bir azap bekliyor!. Onların bütün işledikleri ameller dünyada heder, ahirette heder. İmdatlarına yetişecek kimse de yok. ” Âli İmran Suresi 3/21-22

Bir önceki ayette aktardığımız yorumların benzeri burada da yapılmıştır. Yani Hz. Peygamber’in çevresindeki Yahudilerin O’nu öldürmeye yönelik niyet ve hazırlıkları veya ehl-i kitaptan geçmişte yaşanan peygamber öldürme günahını hala içinden onaylayanlar da ayetteki uyarının muhataplarıdır.¹⁷⁴ Zira ayetin başında yer alan “Allah’ın ayetlerini inkâr edenler” Kur’an’ı inkâr eden ehl-i kitap mensuplarıdır. Hâlbuki sonrasında gelen peygamber öldürme günahı Kur’an inmeden önce yaşanmış bir durumdur.¹⁷⁵

Âli İmran Suresi 3/21-22 ayetlerinde yukarıda verdiğimiz diğer ayetlerde yer almayan ekstra bir bilgiyle daha karşılaşıyoruz. İsrailoğulları sadece peygamber

¹⁷³ Mâtürîdî, *a.g.e.* 3/477-478; Begavî, *a.g.e.* 2/28-29; Râzî, *a.g.e.* 11/321-322. Bu kaynaklara bakıldığında görülecektir ki bu ayetin işaret ettiği olaya dair iki farklı hadise daha anlatılır. Fakat bu iki olayda Yahudiler değil müşrikler tehlike yaratmıştır. Hatta ayette kast edilenin hususi bir olay değil, Müslümanların bir zamanlar müşriklerden gelebilecek savaş baskın vs güvenlik endişeleri ile yaşarken sonradan bunlardan Allah’ın yardımıyla kurtulmalarının olduğu da söylenmiştir.

¹⁷⁴ Mâtürîdî, *a.g.e.* 2/339-340; Zemahşerî, *a.g.e.* 1/347.

¹⁷⁵ Bu konudaki ayrıntılı bir açıklama için Bkz. Râzî, *a.g.e.* 7/176-177; Kurtubî, *a.g.e.* 4/47; Ebû Hayyân, *a.g.e.* 3/75. Özellikle bu son kaynakta belagat açısından da bir takım izahlar yapılmıştır. Peygamberleri öldürme günahına başka bir konunun içerisinde işaret eden ayetler de vardır. Âli İmran Suresi 3/181-183. Diğerlerine nazaran burada “فَقَتَلْتُمْ” şeklinde mazi fiil ile gelmiştir. Burada ayetin esas konusu; Yahudilerin Hz. Peygamber’in iman çağrısına icabet etmemek adına Allah’a iftira ederek söyledikleri bir sözdür. Bu konu kendi başlığında ele alınacaktır.

öldürmekle kalmamış, peygamberlerin yolundan giden hak ve adalet öncülerini de katletmişlerdir.¹⁷⁶

İsrailoğluları Hz. Musa'dan sonra gelen peygamberlerin kimisini katlettiler kimisini de yalanladılar/inkâr ettiler. Hz. Süleyman'a yönelik iftiraları da bu peygamberleri inkâr etme günahının bir örneği sayılabilir.

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا
يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ
حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ
بِضَارِبِينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ
مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (102)

“Onlar Süleyman’ın hükümlerini hakkında şeytanların ileri sürdükleri şeylere uydular. Hâlbuki Süleyman (onların dediği gibi sihirle uğraşıp) kâfir olmuş değildi. Lakin o şeytanlar küfre daldılar. Halka sihri ve Babil’deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Oysa o ikisi ‘Biz ancak imtihanız, sakın (sihri tecviz edip) kâfir olma!’ demedikçe kimselere öğretmezlerdi. İşte bunlardan erkekle karısının arasını açacak şeyler öğreniyorlardı. Gerçi Allah’ın izni olmadan

¹⁷⁶ Bu ayetin tefsirinde yer alan bir rivayette Peygamberlere ve onların yoluna çağıran salih insanlara yönelik büyük bir katliamdan bahsedilir. “...يا أبا عبيدة، قتلت بنو إسرائيل ثلاثة وأربعين نبياً من أول النهار في ساعة واحدة! “... Ey Ebu Ubeyde! İsrâiloğulları bir sabahleyin bir saat içerisinde 43 peygamberi öldürdüler. Onların salih insanlarından 112 adam bunun üzerine harekete geçtiler ve bu katillere iyiliği emredip, kötülükten onları engellemeye çalıştılar. Bunun üzerine İsrâiloğulları o günün akşamında bunların da tamamını katletti. İşte ayette Allah azze ve celle bunlardan bahsediyor.” Bkz. Taberî, a.g.e. 6/285-286; İbn Ebû Hâtim, a.g.e. 2/620-621; Sa’lebî (ö.427), el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsiri’l-Kur’ân (thk. Muhammed b. Âşûr), Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut 2002, 3/36; Vâhidî, el-Vasît, 1/424; Râzî, a.g.e.7/176. İsrâiloğullarının peygamberler haricinde öldürdükleri salih insanlara dair bilgi verilen bu rivayet Ebu Ubeyde ’den gelmiştir. Burada öldürülen peygamberlerin sayısının 43 olması, aynı anda bu kadar peygamberin içlerinde bulunması gibi bir sonuca götürüyor ki bu biraz izaha muhtaç bir durumdur. (Hatta sadece bir yerde karşımıza çıkan ve Abdullah b. Mes’ud ’a isnat edilen rivayette bu rakam 300 dür. Bkz. İbn Kesîr, a.g.e. 2/27) Fakat Katâde, Mücahid, İbn Cüreyc, Müberrid gibi başka kimselerden gelen rivayetlerde her hangi bir rakam verilmeyip, İsrâiloğullarının peygamberlere ve Salihlere yönelik cinayetleri bunun sürece yayılmış bir durum olduğunu düşündürtecek tarzda genel ifadelerle yer alır.

kimseye zarar verebilecek değillerdi. Fakat kendilerine hiçbir yararı olmayan, bilakis zararı olan şeyleri öğreniyorlardı. Allah'ın kitabı pahasına bunu alanların ahirette elbette bir nasibi olamayacağını biliyorlardı. Onlar kendilerini ne kötü bir şeye sattılar/değiştiler bir bilseler.” Bakara Suresi 2/102

Hz. Musa'dan sonra İsrâiloğullarına gönderilen kimi peygamberler aynı zamanda hükümdardılar. Bunun Kur'an'da zikredilen iki örneği Hz. Davud ve Hz. Süleyman'dır. Hz. Süleyman zamanında İsrâiloğullarının arasından Allah'ın onlara varis kıldığı Tevrat'ın ilahi buyruklarına sarılıp, başlarındaki hükümdar peygambere samimiyetle tabi olmak yerine sihir-büyü gibi yasaklı ve sakıncalı bilgilerle meşgul olan bir zümreyi yukarıdaki ayet bize haber veriyor. Meşgul olup kendilerini kaptırdıkları ama aslında kendileri için imtihan olan bu büyü meseleleri onların itikadî sapmalarının gerekçelerinden birisi olmuştur. Çünkü Allah'ın peygamberine, sahip olduğu şeyleri sihirle elde ettiği iftirasını atarak onun risâletini inkâra kalkışmış oldular. Onların ezoterik bilgilere olan bu temayülleri Hz. Musa zamanında ilk itikadî sapmayı yaşadıkları buzağıya tapma hadisesinde Sâmirî'nin peşinden gitmelerini hatırlatıyor. Fakat arada şöyle bir fark var ki: o dönemde Firavun'un zulmünden yenice kurtuldukları için, içlerine sinen kölelik ruhundan kaynaklı aşağılık kompleksleri tevhidi idrak etmelerinin önünde bir engel görülüp kısmen anlaşılır bir cehalet olarak telakki edilebilir. Ancak başlarında dirayetli ve kudretli bir hükümdar peygamber varken, yaşadıkları tarihin galip bir medeniyetinin mensupları iken bu işlere meyleden birilerinin içlerinde olması daha büyük bir sapmaya tekabül etmektedir.¹⁷⁷

İsrâiloğullarına kendi içlerinden gönderilen en son peygamber Hz. İsa'ydı. İnkâr ettikleri bir peygamber de o olmuştur. Bu başlıkta ilk ele aldığımız Bakara Suresi 2/87 ayetinde buna bir işaret var. Fakat bunun dışında Hz. İsa'yı inkâr ettiklerini haber veren daha sarîh ifadelerin yer aldığı ayetler de vardır. Bunlardan birisi Âli İmran

¹⁷⁷ Yahudilerin Tevrat'ı tahrif etme süreçlerinde Mısır medeniyetinin sihirbazlarının gizli öğretisi olan Kabala'dan etkilendiklerini düşünürsek Hz. Süleyman zamanında bu büyü sihir işiyle uğraşanların sade vatandaşlar olmayıp bu şeytani Kabala öğretilerini İsrâiloğulları arasında gizliden gizliye taşıyan marjinal bir grup olabileceği yorumunu yapabiliriz.

Suresi 3/52 ayetinde geçen “فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ” “İsa onların inkârcı tavırlarını sezince...” ifadesidir.¹⁷⁸

وَبِكْفَرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا (156) وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ

اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ

إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا (157) بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (158)

“ İnkâr ettikleri için ve Meryem’e attıkları o büyük iftira için ve ‘Biz Meryem oğlu İsa Mesih’i öldürdük’ dedikleri için onları rahmetimizden uzaklaştırdık. Hâlbuki onlar İsa’yı ne öldürdüler ne de çarmıha gerebildiler. Ancak kendilerine öyle göründü. İsa hakkında ihtilafa düşenler onun akıbetiyle ilgili tam bir kuşku ve çıkmaz içerisindedirler. Bu konuda sağlam bir bilgileri yok, anca temelsiz mesnetsiz şeylere uymaktalar. Onlar onu öldürdüklerinden kesin emin olamadılar. Allah onu kendi katına yükseltti. Allah üstün güç sahibidir, her şeyi yerli yerince yapandır.” Nisa Suresi 4/156-158

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki “peygamber öldürme” huyları Hz. İsa’nın davetinde de gün yüzüne çıkmış ama Allah buna müsaade etmemiştir.

2.1.5. Tahrif Meselesi

İsrâiloğullarının tarihi süreçleri üzerinden ifade edilebilecek bir diğer inanç problemi de tahrif meselesidir. Tahrif deyince ilk akla gelen Kur’an’ın önce indirilen iki kutsal kitap Tevrat ve İncil’in Kur’an’ın indiği döneme gelene kadar orijinalinin bozulması akla gelir. Kur’an’da İncil özelinde gerçekleşmiş lafzî bir tahriften dolayı da olsa bahseden bir ayet yer almaz. Bu gün Hristiyanların ellerinde yer alan İncil’in Müslümanların Kur’an hakkındaki vahiy perspektifleri açısından tamamen Allah

¹⁷⁸ Bunun bir diğer örneği de Saff Suresi 61/6 ayetidir. “وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا” “Bir vakitler Meryem oğlu İsa şöyle demişti : ‘Ey İsrâiloğulları Ben Allah’ın size gönderdiği elçisiyim. Benden önce gönderilen Tevrat’ı tasdik etmek ve benden sonra gelecek olan Ahmed adındaki peygamberi de müjdelemek üzere size geldim.’ Fakat İsa onlara apaçık mucizeler gösterdiğinde onlar ‘bu düpedüz sihirdir’ dediler.” Bu ayette ayetin son cümlesiyle alakalı Hz. İsa değil de Hz. Muhammed (s.a.v) den bahsedildiği görüşü de vardır.

kelamı olmadığı kendilerinin de kabul ettiği bir tarihi hakikattir.¹⁷⁹ Kur'an ayetlerinde İncil'in tahrifine dair bulabileceğimiz işaretler özelde "Hz. Muhammed (s.a.v)'in sıfatlarını gizleme" konusunun işlediğimiz bir başlıkta ele alınacaktır. Bu başlıkta konumuz İsrailoğulları olması hasebiyle burada biz Tevrat'ı söz konusu edeceğiz. En başta şunu söylemeliyiz ki Tevrat'ın lafzen tahrifi Müslümanlar için çok net bir olgu olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu duruma nüzul sürecindekiler bile bizzat şahit olmuştur.

Tevrat'ın yazılı bir metin olarak lafzen tahrif edildiğini Tevrat'ın adını anarak ifade eden bir ayet yoktur. Ancak buna işaret eden çok güçlü karineler vardır. Bu karinelerin izini sürmek için tahrif kavramının Kur'an'da geçtiği ayetlerde yer alan bir ibare dikkatimizi çeker. "يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ" veya "يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ" "sözleri yerlerinden değiştirirler" veya "kelimeleri asıl anlamlarından uzaklaştırırlar" şeklinde Türkçeleştirilen veya da "Kitap'ta yerli yerince olan hükümleri çarpıttılar" şeklinde tefsiri meal yapılan bu ifadenin izini sürerek Tahrif meselesinin İsrailoğullarının tarihi süreçlerinde nereye tekabül ettiğine dair yorum yapılabileceği kanaatindeyiz. Bu noktada ilk olarak şu ayete bir göz atalım:

أَمْ تَرَى إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيْبًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الصَّلَاةَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ (44)

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا (45) مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ

مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمِعْ غَيْرَ مُسْمِعٍ وَرَاعِنَا لِيَّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنَا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا

¹⁷⁹ Bilindiği üzere halî hazırda Hz. İsa adına aktaranların adıyla anılan dört farklı İncil'in İznik Konsülünde çok sayıdaki İncil arasından tespit edildiği tarihi bir hakikattir. Bu durumun bu günkü Hristiyanların bizden farklı olan vahiy algıları ile açıklanması onların kendileri açısından bir gerekçesi olsa da Müslümanlık açısından bu açıklamalar iman etmek zorunda olduğumuz Hz. İsa peygamber ve İncil için hükümsüzdür. Hristiyanların bu farklı vahiy algısı ve İncil'in İznik Konsülüne kadarki serüvenine dair ayrıntılı bilgiler için bkz. Şaban Kuzgun, *Dört İncil; Farklılıkları ve Çelişkileri*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 2008, 83-85, 90-92, 114-124; Emir Kuşcu-Mahmut Aydın, "Hristiyanlıkta Vahiy Algısı", *Milel ve Nihal*, 8/1 Nisan 2011, 171-178; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, TDV, 2. Baskı, Mart 2012, 148-154.

سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا

(46)

“Bakmaz mısın şu kendilerine Kitap’tan(vahiy bilgisinden) bir pay verilmiş şu insanlara! Dalalet uğruna Hakkı nasıl da feda ediyorlar. Ve sizin de doğru yoldan şaşmanızı istiyorlar. Allah düşmanlarınızın kim olduğunu çok iyi bilir. (Bırakın onları) Allah’ın yâr olması, Allah’ın destekçi olması size yeter.

Yahudilerden kimileri İslam’ı maskaraya alarak dil uzatmak için, dillerini eğip bükerek (bir takım kelime oyunları ile) kelimeleri asıl anlamlarından uzaklaştırırlar ve derler ki: ‘İşittik ve isyan ettik’ ‘İşitmez olasınca dinle’ ‘Râinâ: bizim çoban!’. Şayet onlar ‘Çağrını duyduk ve ona uyduk’ ‘Bize bak ve bizimle ilgilen’ deselerdi kendileri için daha hayırlı ve dürüstçe olurdu. Ne var ki inkârcılıklarından dolayı Allah onları rahmetinden uzaklaştırdı. Bu sebepten de ancak kıt ve eksik iman ederler.” Nisa Suresi 4/44-46

Burada bahsedilen tahrifin İsrâiloğullarının kendilerine gelen Allah’ın kelâmı üzerinde cereyan etmediği ayetin devamından anlaşılıyor.¹⁸⁰ Burada anlatılanlar Medineli Yahudilerdir. Çünkü onlar Hz. Peygamber’in yanına geldiklerinde ona seslenirken bir yandan samimi bir şekilde konuşuyormuş izlenimi verip, öte yandan seçtikleri özel ifadelerle ve bir takım telaffuz oyunları ile incitici sözler söyleyip kendi aralarında dalga geçiyorlardı.¹⁸¹ Burada Medine Yahudileri ile alakalı ahlaki bir problemden bahsedildiği görülüyor. Aynı durumu anlatan başka bir ayet daha vardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ (104)

¹⁸⁰ Bu ayette anlatılan kelimeleri yerlerinden değiştirme eyleminin tezahürü bizzat ayetin devamında gelen örneklerden anlaşılmasına rağmen ayeti tefsir eden müfessirlerin o örneklere geçmeden önce tahrif ile Hz. Muhammed’in sıfatlarının gizlenmesinin kastedildiğini söylemeleri dikkate şayandır. Bunun ayetin kendi içerisinde anlattığı örnekleri anlayamamaktan kaynaklandığını düşünmüyoruz. Bu yaklaşım bizim bu başlıkta yapacağımız üzere müfessirin kelime oyunları yapan Yahudilerin bu bozuk ahlakıyla, Allah’ın sözünü değiştirmeleri arasındaki paralelliği vurgulama biçimidir.

¹⁸¹ Bu kelime oyunlarına dair ayrıntılar için bkz. Taberî, a.g.e. 8/433-436; İbnu’l Münzir (ö.319), *Kitâbu Tefsîri’l-Kur’ân* (thk. Sa’d b. Muhammed es-Sa’d), Dâru’l Meâsir, Medine 2002, 2/732-734; İbn Ebû Hâtim, a.g.e. 3/967.

“Ey İman edenler! (Peygamber’e hitap ederken) “Râinâ” demeyin onun yerine “ünzurnâ” deyin hem söylediklerini de can kulağıyla dinleyin. Kâfirler için can yakıcı bir azap olduğunu da bilin.” Bakara Suresi 2/104

Bu ayette de kelime tahrifi meselesine hiç değinilmeden sadece Yahudilerin kelime oyunlarına alet olmamak adına dikkatli ifadeler kullanmaları için Müslümanlar uyarılıyor ve bu taşkınlığı yapan Yahudiler de azapla tehdit ediliyorlar.

Hiz. Peygamber’in yanında söyledikleri çarpıtılmış sözlere Nisa Suresi 4/46 ayetinde örnek olarak verilen “سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا” “işittik ve isyan ettik” ifadesi calib-i

dikkattir. Çünkü bu ifadenin onlar tarafından değiştirilmeden önceki hali “سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا”

“işittik ve itaat ettik” şeklindeydi ve bu da aslında Müslümanların bir edep ve

teslimiyet göstergesi olarak Hiz. Peygamber’e söyleyegeldikleri bir sözdür. Bakara Suresi 2/285 ayetinde bu cümle gerçek müminlerin tavrı olarak belirtilmiştir. Onların

değiştirdikleri haliyle “سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا” ifadesini ise sadece Medine Yahudileri çarpıtmak

için söylememiştir. Daha önce İsrâiloğullarının Allah’a verdikleri sözleri bozmalarını

anlattığımız başlıkta geçen Bakara Suresi 2/93 ayetinden öğreniyoruz ki tepelerine Tur

dikili bir vaziyette Allah’a ahit verdikten sonra ahitlerini bozdukları zaman

İsrailoğulları da bunu söylemişlerdi.¹⁸² Anlaşılan o ki “işittik ve isyan ettik” cümlesi

İsrâiloğullarının tarihinde itikadî bir sapmanın da önemli işaretlerinden birisidir.

Sadece kelime oyunu yaparak dilleriyle Hiz. Peygamber’i incitmek için söylenmiş bir

söz değildir. İlk başta, sadece Allah’a kulluk etmek için verdikleri ahdi bozarken

kullandıkları bu ifade onların kelime oyunları ile sözlü hakaret etme alışkanlıklarının

da bir parçası olmuştur. Kelime oyunlarına dair bu maharetlerini sonraki zamanlarda

¹⁸² İsrâiloğullarının Hiz. Musa zamanında ahlaki bir problem olarak kelime oyunları ile değiştirdikleri sözlerden bir başka örnek de Bakara Suresi 2/58-59 ayetlerinde anlatılır. “وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا “ حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَاَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَتَرِيزِدَ الْمُحْسِنِينَ (58) فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَاَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَتَرِيزِدَ الْمُحْسِنِينَ (58) فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَاَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَتَرِيزِدَ الْمُحْسِنِينَ (59) ” “Hani onlara : ‘Bu şehre girin, nimetlerinden dilediğinizi bol bol yiyin. Kapısından şükür secdeleri ederek girin ve ‘Rabbimiz dileğimiz günahlarımızın affıdır’ deyin ki günahlarınızı bağışlayalım iyilerin de sevabını arttıralım’ demiştik. Ama o nankörler sözü başka bir hale çevirdiler...”

Allah'ın kitabını tahrif ederken de işletmişlerdir. Kelime tahrifinden bahseden diğer ayetlere bu gözle bakabiliriz.

فَبِمَا نَقَضْتُمْ مِيثَاقَهُمْ لَعْنَاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا
مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ
يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (13)

“Verdikleri kesin sözden caydıkları için onları lanetledik ve kalplerini kaskatı yaptık. Öyle ki artık sözleri yerlerinden değiştirir oldular. Kendilerine verilen emir ve öğüdü de önemli bir kısmını unuttular. Sen az bir kısmı hariç onlardan hep hainlik göreceksin; ama affet onları aldırma, onlara yaptıklarını yüzlerine vurma! Çünkü Allah iyilik yapanları sever.” Maide Suresi 5/13

Bu ayeti daha önce “Allah’a verdikleri sözü bozmaları” hakkındaki başlıkta da ele almıştık. Maide Suresi’nde bu duruma küçük bir lafız farkıyla işaret eden bir ayet daha yer alır.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ
قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخِرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ
مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِينَا هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتُوهُ فَاخْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ
اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ هُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ
(41)

“Ey Peygamber küfürde yarışanların hali seni üzmesin. Onların kimi yürekte inanmadıkları halde ‘inandık’ diyen münafıklardır; kimi de senin yanına gelmeyen, Kitap’ta yerli yerince olan hükümleri çarpıtarak ‘istediğiniz cevap verilirse kabul edin, yoksa uzak durun’ diyen başka bir topluluğun sözcülüğünü/ casusluğunu yapan ve yalan söze kulak veren Yahudilerdir. Allah kimin sapmasını dilerse senin ona dair Allah’a karşı elinden bir şey gelmez. İşte onlar Allah’ın kalplerini arındırmak

istemediği kişilerdir. Onlara dünyada rüsvaylık var, ahirette de dehşet bir azap.”

Maide Suresi 5/41

Bu ayette de Yahudiler ve Münafıkların ortak özellikleri ve İslam'a karşı işbirliği içerisinde yaptıkları ihanetlere değinilir.¹⁸³ Klasik dönem müfessirleri gerek Nisa Suresi 4/46 ayetinde gerekse Maide Suresi 5/13 ve 41 ayetlerinde tahrif meselesini birkaç noktadan ele almışlardır.

- Tevrat'ın tahrifi ki bu bazen değiştirmek bazen de çarpık yorumlarla anlamından uzaklaştırmak şeklinde olmuştur.¹⁸⁴
- Hz. Peygamber'in vasıflarına dair Tevrat'ta yazanları veya Tevrat'ta yer alan kendi şeriatlarına dair hükümleri gizlemek¹⁸⁵
- Hz. Peygamber'in yanına dini sorular sormaya gelip, aldıkları cevabı diğerlerine söylerken değiştirmek.¹⁸⁶

Tüm bu örnekler özünde Allah'tan gelen vahiy bilgisi üzerinde keyfi tasarruflar yapma kabilindedir. Tevrat'ı tahrif etmek için kullandıkları bu telaffuz oyunlarını daha açık ifadelerle anlatan bir ayet de Ali İmran Suresi'nde yer alır.

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ

وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (78)

“ Onlardan bir gurup ta var ki söylediklerini Kitap'tan zannedesiniz diye dillerini eğip büküp kitabı tahrif ediyorlar. O ise kitaptan değil. Sonra da 'Bu Allah kelimadır' diyorlar. Hâlbuki o sözler Allah'tan değil. Onlar o yalanı bile bile Allah'a yakıştırıyorlar.” Ali İmran Suresi 3/78

¹⁸³ Bkz. 155 nolu dipnot ve ilgili paragraf.

¹⁸⁴ Örnek olarak bkz. Taberî, *a.g.e.* 8/432; İbnü'l Münzir, *a.g.e.* 2/731; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 3/965; Zemahşerî, *a.g.e.* 1/516; Râzî, *a.g.e.* 10/93.

¹⁸⁵ Örnek olarak bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* 1/376 ve 1/461; Vâhidî, *el-Vasît*, 1/171; Kurtubî, *a.g.e.* 5/243.

¹⁸⁶ Örnek olarak bkz. Sa'lebî, *a.g.e.* 3/323; Begavî, *a.g.e.* 1/641.

Dikkat edilecek olursa bu ayette anlatılanlar tarihte Tevrat'ı tahrif etmiş olan İsrailoğulları değil yine Medine Yahudileridir. Bununla birlikte İsrâiloğullarının da tarihte Tevrat'ı tahrif ettiklerini ifade eden başka ayetler de vardır.

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا

عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (75)

“ Yoksa siz bunların imana gelmelerini mi umuyorsunuz. Hâlbuki içlerinden bir topluluk Allah'ın sözünü dinlerler, layıkıyla anladıktan sonra onu bile bile tahrif ederlerdi.” Bakara Suresi 2/75

Ayetin baş tarafında Müslümanlara Medine Yahudilerinden o sapkın kimselerin iman etmelerine dair boş ümit beslememeleri söyleniyor. İsrâiloğullarından bazı yaramaz kimselerin geçmişte Tevrat'ı dinleyip de bile bile tahrif etmiş olmaları buna delil olarak ifade edilmiştir.¹⁸⁷ Buraya kadar anlattıklarımızdan İsrailoğulları ve Yahudilerin gerçekleştirdikleri tahrifin sadece bu cürmü işleyenlerin dilleriyle yaptıkları bir mesele sanılabilir. Ancak Bakara Suresi 2/79 ayetinden tahrifin yazılı metinler üzerinden de yapıldığı anlaşılmaktadır. Şayet Tevrat'ın tahrifi böyle yazılı bir şekilde olduysa o zaman bunun sadece çarpık tevil düzeyinde kalmayıp, kutsal kitabın yazılı metinlerine de bulaşmış bir durum olduğunu teslim etmek icap eder.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ

لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ (79)

“Kitab'ı elleriyle yazıp sonra onunla değersiz bir menfaat elde edebilmek için ‘Bu Allah'tan geldi’ diyenlerin vay haline! Yazıp çizdiklerinden dolayı yazıklar olsun onlara! Elde ettikleri o kazançlardan dolayı da yazıkları olsun!” Bakara Suresi 2/79

¹⁸⁷ Bkz. Taberî, a.g.e. 2/245-249; Mâtürîdî, a.g.e. 1/497.

Bu ayette yazılı metinler üzerinde yapılan tahrifin bu cürmü işleyenler nezdindeki gerekçesi “dünyalık bir menfaat elde etmek” olarak belirtilmektedir. Elde ettikleri menfaatin değersizliği kendilerine ahireti kaybettirecek olmasından ileri gelse de aslında dünyevi olarak bile çok ciddi bir değerde olmadığına, Hz. Muhammed’in sıfatlarını gizlemek adına yaptıkları tahrife değinen bir başka ayette rastlıyoruz:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ
إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (174) أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا
الضَّلَالََةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ (175) ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ
وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ (176)

“Allah’ın indirdiği Kitab ’ta ne varsa gizleyen ve bunu az bir menfaat karşılığı feda edenler yok mu, karınlarına ancak ateş doldururlar onlar. Allah kıyamet günü onları ne muhatap alacak ne de temize çıkaracaktır. Onlar için can yakan bir azap vardır. Onlar hidayeti bırakıp sapıklığı, bağışlanmayı verip azabı aldılar. Ateşe tahammülleri ne çokmuş! Bu böyledir çünkü Allah Kitab ’ı boşuna indirmemiştir. O Kitap’ta ayrılığa düşenler ise derin bir çıkmaz içerisindedirler.” Bakara Suresi 2/174-176

Tıpkı bir önceki ayette olduğu gibi burada da altı çizili verdiğimiz ifadede bu işi “az bir menfaat” adına yaptıkları ifade ediliyor. Yaptıkları bu işin karşılığında görecekleri karşılığın cehennem ateşi olduğunu ifade etmek için “مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ” “إِلَّا النَّارَ” “midelerini ateşle doldururlar” tabirinin kullanılması aldıkları karşılığın altın, gümüş veya büyük zenginlikler değil gıda gibi basit şeyler olabileceğini düşündürüyor. Nitekim ayetin tefsirine dair rivayetlere baktığımızda şunu görüyoruz. Yahudi âlimleri Hz. Peygamber’e tabi olmaya yanaşmayan Yahudilerin yönetici kesiminin, kendilerine rüşvet kabilinden sunduğu yiyecek türü basit yardımlar kesilmesin diye

Hz. Muhammed (s.a.v)'in sıfatlarını gizlemek suretiyle kitaplarını tahrif etmeyi tercih etmişlerdir.¹⁸⁸ Bu ayette anlatılan “vahiy bilgisini gizleme” şeklindeki tahrif İsrâiloğullarının tarihindeki bir olgudan ziyade Hz. Peygamber'in yaşadığı çağdaki bazı Yahudilerin eylemlerine tekabül etmektedir. Aynı zamanda “Hz. Muhammed (s.a.v)'in sıfatlarını gizleme” konusu Hristiyanlar için de geçerli bir durumdur. Bu nedenle tahrif kapsamına girmekle birlikte bu konuya işaret eden başka ayetler Yahudi ve Hristiyanların Müşterek İnanç Problemleri başlığında ele alınacaktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Tahrif meselesi Kur'an'da bazı ayetlerde, gerek İsrâiloğullarının gerekse Medine Yahudilerinin kelime oyunları yapmak suretiyle icra ettikleri ahlaki bir bozukluk olarak anlatılır. Fakat bu kötü meslekleri onların diğer ayetlerde işaret edildiği üzere Tevrat'ı tahrif etmelerinin de temeli olmuştur. Bu yönüyle Kur'an'da tahrif kavramı hem İsrâiloğullarının tarihini hem nüzul sürecini kapsayacak şekilde, hem ahlaki hem de itikadî bir problem olarak yer almıştır. Tahrifin bir parçası olarak ele alınan, ehl-i kitabın ellerinde bulunan kutsal kitaplarında yer alan Hz. Muhammed'in vasıflarını gizlemeleri ise Yahudilerle beraber Hristiyanlar için de söz konusu edilir.

2.2. Kur'an'a Muhatap Olan Yahudilerin İnanç Problemleri

İnanç problemleri olarak önceki maddelerde ifade ettiğimiz konuların ortak özelliği, bunların Medine Yahudilerinde bir karşılığı olsa bile Kur'an'ın bizlere bunları İsrâiloğullarının tarihinden referanslarla anlatması idi. Yahudilerin bazı inanç problemleri de vardır ki İsrâiloğullarının tarihine herhangi bir atıfla değil de Müslümanların Medine'de bizzat şahit oldukları olaylar üzerinden ayetlere konu olmuştur. Bunları da bu başlıkta anlatmaya çalışacağız.

¹⁸⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* 1/156; Taberî, *a.g.e.* 3/327-329; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/285; Sa'lebî, *a.g.e.* 2/46; (Sa'lebî 'de (ö.427) ki rivayet ayrıntılı âlimler ve krallar arasında geçen diyalog da var) Mâverdî, *a.g.e.* 1/223; Vâhidî, *el-Vasît*, 1/260; Râzî, *a.g.e.* 5/204; Kurtubî, *a.g.e.* 2/234; İbn Kesîr, *a.g.e.* 1/483. Bu kaynaklardan İbn Ebû Hâtim 'de (ö.327) ayeti Yahudilere değil herhangi bir isim zikretmeden ehl-i kitaba hamleden bir rivayet de yer alır. Aynı rivayet Taberî'de (ö.310) de yer almasına rağmen Taberî özellikle Yahudilerin kastedildiği rivayeti tercih etmiştir.

2.2.1. Kur'an'ı ve Hz. Muhammed (s.a.v)'i İnkâr Etmeleri

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ
 (40) وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أُولَٰ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ
 فَاتَّقُونِ (41) وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (42)

“ Ey İsrâiloğulları! Vaktiyle size lütfettiğim onca nimeti hatırlayın ve bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de vaadimi yerine gerçekleştireyim. Bir de yalnız benden korkun. Elinizin altında bulunan (Tevrat'ı) tasdik etmek üzere indirdiğim bu Kur'an'a inanın. Onu inkâr edenlerin öncüsü siz olmayın. Hem benim ayetlerimi adi bir menfaate değiştirmeyin. Ve yalnız benden çekinin. Hakkı batıla karıştırıp, bile bile Hakkı gizlemeyin.” Bakara Suresi 2/40-42

Burada 40. Ayette Medine Yahudilerine “يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ” diye hitap edilmesi dikkate şayandır. Zira onlar din olarak Yahudiliğe mensup olsalar da nesep olarak İsrâiloğullarından oldukları şüphelidir. En azından yaşadıkları çevrede İsrailoğulları adıyla değil “ Kaynukaoğulları, Nadîroğulları, Kurayzaoğulları” şeklinde Arapça olan kabile isimleriyle çağırılırdılar. Kabile fertleri de Arapça isimler alırlardı. Sahip oldukları dinin orijinal haliyle gönderildiği –bir ihtimal nesep bağları da olan- kavmin atasına nispet edilerek muhatap alınmaları bu ayetlerin onlara ilk çağrı olmasından dolayıdır. Eğer akıllılık edip Hz. Muhammed'e (s.a.v) iman ederlerse Hz. Yakup'a layık bir nesil olacaklardır. Ya da bu hitabın devamında gelen ayetlerde belirttiği üzere, onlara öncülük ettiği dönemde birçok nimetlere kavuştukları Hz. Musa'ya layık bir nesil. Zaten Kur'an'da Medine Yahudilerine yönelik “يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ” hitabı sadece Bakara Suresi'nde üç ayette yer alır. Bunların ikincisi söz konusu ettiğimiz Bakara Suresi 2/40 ayeti ile aynı pasajda yer alan Bakara Suresi 2/47 ayetidir. Üçüncüsü de bunun lafzen bire bir aynısı olan Bakara Suresi 2/122 ayetidir ki bu da 40. Ayetle

başlayan bölümün son ayeti kabul edilebilir.¹⁸⁹ Zira Bakara Suresi 2/123 ayetinde konu Hz. İbrahim'e intikal eder. Burada esas vurgulanacak olan husus Yahudilere yönelik bu ilk uyarıda altı çizili olarak verdiğimiz Kur'an'a iman etme çağrısındaki vurgudur. Bu yüzden “وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ” ifadesinin “onu inkâr edenlerin ilki siz olmayın” diye değil “Onu inkâr edenlerin öncüsü siz olmayın” şeklindeki çevirisini daha uygun bulduk. Çünkü daha önce müşrikler Kur'an'ı inkâr etmişlerdi. Ama Yahudilerin Hz. Muhammed'i tanıyacak kadar vahiy bilgisinden ellerinde bir şeyler olduğu için, onların nitelikli inkârı müşriklerin cehalet ve taassup inkârından daha tehlikelidir. Onların ellerinde bulunan vahiy bilgisinin Kur'an'a iman etmelerine yetecek kadar olduğunu bir diğer ayet ortaya koyuyor.

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ (89) بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَعْدَ أَنْ يَنْزِلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ (90) وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيُكْفَرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (91)

“Onlara yanlarındaki Tevrat'ı tasdik eden Kitap gelince -ki bekledikleri o Kitap ile kâfirlere üstün gelmeyi umuyorlardı- tuttular o bildikleri şeyi inkâr ettiler. Allah'ın laneti o kâfirlerin üzerinedir. Allah'ın kendi ihsanını(vahyini) kullarından dilediğine (Muhammed'e) indirmesini kışkırdıkları için Allah'ın indirdiğini (Kur'an'ı) inkâr etmeleri –kendilerini mahvetme pahasına elde ettikleri- ne vahim bir durum. Ki bundan dolayı gazap üstüne gazaba uğramayı hak ettiler. Ayrıca o kâfirlere aşağılayıcı bir azap var. Onlara 'Allah'ın indirdiğine iman etsenize' denildiğinde; 'bizler kendimize ne indirildi ise ona inanırız derler de böylelikle ellerinin altındaki

¹⁸⁹ “يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ” hitabının Medine döneminde nüzul sürecine şahit olan Yahudilerin kastedilerek kullanılmasına dair İbn Atıyye (ö.542) şöyle bir yorum yapar. “İbn Abbas ve âlimlerin çoğunluğuna göre burada İsrâiloğlularının tamamına yönelik bir hitap vardır. Yani hem içlerinden Müslüman olanlara hem de kâfir olanlara yönelik bir hitaptır” İbn Atıyye el-Endelûsî, a.g.e. 1/133.

Tevrat'ı doğruladığı halde ondan sonra geleni (Kur'an'ı) da inkâr etmiş olurlar. Onlara de ki: Madem (Tevrat'a) iman ediyordunuz da neden Allah'ın peygamberlerini katlediyordunuz.?" Bakara Suresi 2/89-91

Önceki ayetteki azarlama içermeyen yumuşak ifadeler ve ispat edici delillere dayanan samimi çağrıya karşın bu ayetler sert ve net bir şekilde içinde buldukları Kur'an'ı inkâr etme halini tasvir ediyor ve onları azarlıyor.¹⁹⁰ Aslında Kur'an'ı inkârederek güya iman ettikleri Tevrat'a da muhalif olmuşlardı. Altı çizili olarak verdiğimiz ifade ise Hz. Peygamber'in ahir zamanda son peygamber olarak geleceğini bildiklerine, hatta müşrik Araplara 'O peygamber başımıza geçince herkese galip geleceğiz' diye söylediklerine veya O'nun gelişi için dua ettiklerine işaret etmektedir.¹⁹¹ Hz. Muhammed (s.a.v)'in gelecek olan son peygamber olduğunu anlayabildikleri halde O'nu inkâr etmelerini onların yüzlerine çarpan bir diğer ayet de şudur:

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ

اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (101)

“Ve şimdi onlara kendi ellerindeki (Tevrat'ı) doğrulamak üzere Allah'tan bir elçi gelince, içlerinden (ileri gelen) bir topluluk Allah'ın kitabını sanki biliyormuşçasına bir kenara bıraktılar.” Bakara Suresi 2/101

Bu ayette bahsedilenlerin Medine Yahudileri olduğu hususunda neredeyse klasik dönemin tüm kaynaklarında ittifak vardır.¹⁹² Gerek lafzi karine gerekse ayetin bağlamı da bunu desteklemektedir. Burada dikkat çeken hususların ilki, Yahudilerin Kur'an'ı inkâr etmesi ile Hz. Muhammed'i inkâr etmesinin birbiriyle iç içe olmasıdır. Daha önce İsrâiloğullarının tarihi süreçteki inanç problemlerinde görmüş olduğumuz

¹⁹⁰Bundan bir önceki ayette de Yahudilerin Hz. Peygamber'in sözlerine ve onlara okuduğu Kur'an ayetlerine tamamen kulak tıkamaları ve anlamazdan gelerek müstağni davranmalarına temas edilir. “وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ” “Onlar ‘Bizim kalplerimiz (bilgi ile dolu) senin getirdiğin şeye kapalı/kılıflı’ dediler. Öyle değil, Allah onları rahmetinden kovdu. Onun için imanları hiç denecek gibi.” Bakara Suresi 2/88.

¹⁹¹ Taberî, a.g.e. 2/322; İbn Ebû Hâtim, a.g.e. 1/172; Mâtürîdî, a.g.e. 1/509.

¹⁹² Mukâtil b. Süleyman, a.g.e. 1/126; Taberî, a.g.e. 2/403-404; İbn Ebû Hâtim, a.g.e. 1/184-185; Mâtürîdî, a.g.e. 1/519; Sa'lebî, a.g.e. 1/242; Zemahşerî, a.g.e. 1/171; Râzî, a.g.e.3/616; Kurtubî, a.g.e. 2/40-41; Ebû Hayyân, a.g.e. 1/520-522; İbn Kesîr, a.g.e. 1/345; Ebüssuûd, a.g.e. 1/135.

peygamberleri inkâr etme hataları; Kur'an Tevrat'ı tasdik ederek gelince onunla bağlantılı şekilde Hz. Muhammed (s.a.v)'i inkâr olarak Medine Yahudilerinde ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle nüzul sürecindeki bir inanç problemi, tarihi süreçteki bir inanç problemi ile ilişkili hale gelmektedir. Daha da önemlisi yine İsrâiloğullarının tarihi süreçteki inanç problemlerinden birisi olarak ele aldığımız “Allah’a verdikleri ahdi bozma” hastalığına da bu ayette dolaylı bir işaret vardır. Zira ahdi bozmak için kullanılan “نَبَذَ” fiili aynen bu ayette de yer alır. Hz. Muhammed’e iman etmek İsrâiloğullarının Allah’a verdikleri ahdin bir parçasıydı. Ellerindeki Tevrat tahrif edilmiş haliyle dahi bu ahdin bir belgesi olarak ortada duruyordu ama Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'i inkâr ederek sözlerini bir kere daha bozmuş oldular. Bu konu Hz. Muhammed'in sıfatlarını gizleme meselesinin başlığında biraz daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا
 اللَّهُ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ
 وَأَتَيْنَا مُوسَىٰ سُلْطَانًا مُّبِينًا (153)

“ Kitap ehli senden gökten yazılı bir metin indirmeni istiyorlar. Vaktiyle bundan daha büyüğünü Musa'dan istemişlerdi de 'Allah'ı bize aşikâr olarak göster' demişlerdi. Bunun üzerine zalimlikleri yüzünden onları yıldırım çarpmıştı. Yine onlara onca ayet, ikaz gelmesine rağmen tutup buzağıya tapınmışlardı. Biz yine de onların günahlarını bağışlamıştık. Ve biz Musa'ya onlara karşı hâkimiyet sağlayacak bir güç vermiştik.” Nisa Suresi 4/153

Daha önce İsrâiloğullarının buzağıya tapmaları ve iman pazarlıklarının anlattığımız başlıkta da geçen Nisa Suresi 4/153 ayetinde altını çizdiğimiz ilk cümle Medine Yahudilerinin Kur'an'ı inkâr etmelerine temas ediyor. Onlar Hz. Peygamber'den işittikleri Kur'an ayetlerini beğenmeyip yazılı metin halinde gökten olağanüstü tarzda inecek bir kitap talep ettiler.¹⁹³ Hatta bazı rivayetlerde yer alan

¹⁹³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* 1/419; Sa'lebî, *a.g.e.* 3/408; Vâhidî, *el-Vasît*, 2/135.

bilgilere göre bu kitabın içerisinde bizzat kendilerine yönelik ayetler olmasını da istediler.¹⁹⁴ Bu halleri tıpkı vahiy bilgisinden habersiz cahil müşriklerin isteklerine benziyor.¹⁹⁵

2.2.2. Cehennemde Kısa Bir Süre Kalacakları İddiası

وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (80) بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (81) وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (82)

“Onlar ‘altı-üstü birkaç gün dışında bize cehennem ateşi ilişmeyecek diyorlar’ sen de ki onlara : ‘bu konuda Allah’tan bir söz mü aldınız, eğer öyleyse Allah sözünden asla caymaz. Yoksa siz bilir bilmez konuşup aslı olmayan bir şeyi Allah’a mı yakıştırıyorsunuz?’ Öyle değil, Kim şirk günahını işler de hataları kendini çepeçevre kuşatarsa işte onlar cehennemliklerdir, orada ebedi kalacaklar. İman edip imanlarına yaraşır işler yapanlara gelince Onlar da cennetliklerdir ve orada ebedi kalacaklar.”
Bakara Suresi 2/80-82

Burada altı çizili olarak verdiğimiz ifade Yahudilerin ahiret hayatına dair yanlış telakkilerini bize gösteren bir inanç problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna dair çeşitli rakamların yer aldığı bol miktarda tefsir rivayeti vardır. Ancak yine rivayetlerden öğreniyoruz ki Yahudiler kendilerini cehennemden kurtulmuş görmelerini ifade eden bu sözü Medine’de Hz. Peygamber’in yer aldığı bir mecliste söylemişler ve “biz kısa bir süre kaldıktan sonra çıkacağız arkamızdan siz

¹⁹⁴ Taberî, a.g.e. 9/357; Zemahşerî, a.g.e. 1/584.

¹⁹⁵ Mâtürîdî ehl-i kitabın bu isteklerini açıklarken müşriklerin Hz. Peygamber’den bu tür isteklerini anlatan İsrâ Suresi 17/93 ve Müddessir Suresi 74/52 ayetlerine atıfta bulunmuştur. Mâtürîdî, a.g.e. 3/406.

gireceksiniz” demişler.¹⁹⁶ İşte ayet onların bu yanlış ahiret telakkilerine cevap niteliğindedir. Şu ayet de bunun bir diğer örneğidir:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ
وَهُمْ مُعْرِضُونَ (23) ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَعَرَّهَمُ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا
يَفْتَرُونَ (24)

“ Bakmaz mısın şu kendilerine Kitap’tan(vahiy bilgisinden) bir pay verilmiş şu insanlara! Aralarında hakem olsun diye Allah’ın Kitabı’na çağrılıyorlar da içlerinden (ileri gelen) bir topluluk hiç umursamadan çekip gidiyor. Çünkü onlar “altı üstü birkaç gün dışında ateş bize asla ilişmeyecek” diyorlar ve kendi uydurdukları bu asılsız iddialar onları dinlerinde aldatıyor.” Ali İmran Suresi 3/23-24

Yahudilerin ileri gelenleri Hz. Peygamber onları İslam’a davet ettiği zaman çeşitli manevralarla buna icabet etmekten kaçınıyorlardı. Öyle ki aidiyetlerini beyan ettikleri Tevrat’ın referans alınmasına bile tahammül edemiyorlardı. İlk ayet buna işaret etmektedir. Muhtemelen ne kadarı orijinal ne kadarı muharref olduğu belli olmayan ellerindeki Tevrat’taki bilgilere bile kayıtsız kalabilmelerinin en temel sebebi ahirete dair kendilerinin durumunu böyle garanti görmeleridir. Yahudilerin kendilerini ontolojik olarak başka insanlardan üstün görmelerine dair işaretlerin de buralarda aranabileceğini söyleyebiliriz.

2.2.3. Ahiret Yurdunu Kendilerine Ait Zannetmeleri

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ (94) وَلَنْ يَتَمَنَّوَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (95) وَلَتَجِدَنَّهَمْ

¹⁹⁶ Taberî, a.g.e. 2/276-277; İbn Ebû Hâtim, a.g.e. 1/172;

أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرَ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحَّزَجِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ (96)

“Onlara şöyle söyle: ‘Madem Allah’ın indinde ahiret yurdu başkalarının değil de sizlerin imiş, davanızda sadık iseniz haydi ölümü isteyin görelim.’ Heyhat! Kendi elleriyle yaptıkları ortadayken asla onu isteyemezler. Allah iyi bilir zalimleri. Yemin olsun ki sen şu insanlar arasında onları yaşamaya karşı en hırslı, hatta müşriklerden bile hırslı bulacaksın. Her biri 1000 yıl yaşamaya hevesli. Hâlbuki uzun yaşamak onu azaptan kurtaracak değil. Allah işlediklerini görüyor.” Bakara Suresi 2/94-96

قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِن زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِن دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ (6) وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (7)

“ De ki: ‘Ey Yahudiler! Madem siz diğer insanların değil yalnız kendinizin Allah’ın seçkin kulları olduğunu iddia ediyorsunuz, davanızda sadık iseniz haydi ölümü isteyin görelim.’ Heyhat! Kendi elleriyle yaptıkları ortadayken onu isteyemezler. Allah iyi bilir zalimleri.” Cuma Suresi 62/6

Bu ayetlerde Medine Yahudileri üzerinden anlatılan ahiretin gerçek sahibi olduğunu iddia etmekle birlikte, bu dünyaya hırsla bağlanma tutarsızlığı Yahudilerin genel bir karakterini de yansıtır. Tefsirlerde yer alan bilgilere göre ayetteki çağrı Medine’de fiilen Yahudi alimlerine yapılmış fakat onlar bu çağrıya kayıtsız kalmışlardır. Ölümü temenni ederek yapacakları bir duanın hemen kabul olup helak olacaklarından korkmuşlardır.¹⁹⁷

Yahudilerin ahiret telakkilerindeki yanlışlığı cehennem konusu üzerinden bir önceki başlıkta ele almıştık. Cehennemde çok kısa bir zaman kalıp sonra bir daha uğramayacaklarını zannetmelerinin pratik sonucu dinin emirlerine karşı gevşeklik göstermeleri olarak zuhur etmişti. Bu ayetler de cennete gitme hususunda da sorunlu bir itikada sahip olduklarını gösteriyor. Bu iddialarının kendileri açısından tutarsızlığı

¹⁹⁷ Bkz. Taberî, a.g.e. 2/361-362.

dünya hayatına aşırı düşkünlükleri ile ortaya çıkmış oluyor. Nasıl ki müşrikler ahiret diye bir şeye zaten inanmadıkları için tüm gayretleriyle bu dünyaya karşı hırsla yaşıyorlarsa Yahudiler de tıpkı onlar gibi bu dünyaya bağlanmışlar ve dünyada elde edebilecekleri imkânlar için başka insanlara karşı hiçbir ahlaki ölçü tanımamışlardır. Ahiret inancının yanlış bir temele oturtulması doğal olarak dünyaya yönelik hırslar ve başka insanların hukukuna karşı kayıtsızlığın en temel sebebidir. Bu ayetler Yahudilerin örneğinden bir inanç problemi olarak yanlış ahiret telakkisinin, bu dünyada yanlış bir ahlak anlayışına sahip olmakla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

2.2.4. Meleklerle Düşmanlık Beslemeleri

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَيَّ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى

لِلْمُؤْمِنِينَ (97) مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ (98)

“Onlara söyle : ‘Kendinden evvelkileri teyit ederek, müminlere hem bir hidayet hem de bir müjde olan Kur’an’ı senin kalbine indirdi diye kim Cebrail’e düşman olursa... Kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail ve Mikail’e düşman olursa bilsinler ki Allah da böyle kâfirlerin düşmanıdır” Bakara Suresi 2/97-98

İman esaslarından birisi olarak meleklerle iman maddesi gaybî konulardan bir tanesidir. Vahiy bilgisiyle peygamberlerin ümmetine verdikleri bilgilerin ötesinde üzerinde sübjektif yorum yapılabilecek bir konu değildir. Nitekim bu yüzden bunlar için kelam ilminde “sem’iyyât” tabiri kullanılır. Yahudilerin bu vahiy meleği Cebrail’i kendi hasımları olarak görmeleri aslında Hz. Peygamber’e gelen vahyi kabul etmemek için demagoji maksatlı bir söylemden ibarettir.¹⁹⁸ Yoksa melekleri mücadele edilecek düşman bilmenin fiilen imkânsızlığını bedihi bir gerçeklik olarak en azından içlerindeki âlim kimseler teslim etmeliydiler. Bu konuya dair verilen rivayetlerin birisinde Hz. Ömer’in “ *Biz Cebrail’e düşmanız çünkü o savaş ve kutluk getirmek üzere*

¹⁹⁸ Bkz. Taberî, a.g.e. 2/377-385.

iner, Mikail ise bizim dostumuz o barış ve bolluk getirmek için iner” diyen Yahudilere verdiği cevap şu olmuştur: “Siz Cebrail’le nereden tanışıyorsunuz da bunu bahane edip Muhammed’i inkâr ediyorsunuz?!”¹⁹⁹

2.2.5. Allah’a İftira Etmeleri

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلَعْنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (64)

“ Yahudiler ‘Allah’ın eli bağlanmış ki sınıksı’ diyorlar. Hay elleri dardan kurtulmayasicalar! Bu söyledikleri yüzünden üzerlerinden rahmet kalkmış/lanete uğramışlardır. Oysaki O’nun iki eli de açıktır (cömertliği sonsuzdur) Nasıl dilerse (nimetleri) öyle dağıtır. Rabbinden sana indirilenler onların çoğunun azgınlık ve küfrünü büsbütün arttıracak. Biz onların arasına kıyamete kadar sürecek husumet ve kin saldık. Ne zaman bir savaş çıkartma teşebbüsünde bulundularsa Allah onu söndürdü. Yeryüzünü fesada vermeye koşar dururlar; oysa Allah bozgunculardan hiçbir zaman hoşnut olmaz.” Maide Suresi 5/64

Yahudilerin maruz kaldıkları kıtlık ve yoksunluk zamanlarında böyle sözler ettiklerini ifade eden bu ayetin kanaatimizce ahlaki ve itikadî olmak üzere iki yönü var. Bu sözleriyle kendi cimriliklerini Allah’a nispet ederek masumlaştırıyorlar ki esasında cimrilik ahlaki bir zaaf olarak telakki edilir. Ancak ağızlarından çıkan bu söz tanrı tasavvurlarındaki problem ile ahlaki zaaflarının bağlantısını da göstermiş olmaktadır. Buna benzer bir diğer ayet de şudur:

¹⁹⁹ Sa’lebî, a.g.e, 1/239

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ

حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ (181) ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (182)

“ *‘Meğer Allah fakir, biz zenginmişiz’* diyenlerin sözlerini elbette Allah işitti. Biz onların hem bu sözlerini hem de hiçbir haklı gerekçeleri olmadan peygamberleri öldürmelerini yazmaktayız ve kendilerine : *‘tadın bakalım ateşin dayanılmaz acısını... Bu kendi işlediklerinizin cezası... Zira Allah kullarına asla haksızlık etmez’* ” Âli İmran Suresi 3/181-182

Bu ayetin açıklamasına dair rivayetlerde Medine’deki Yahudilerin Bakara Suresi 2/245 ayetinde geçen “ *مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا* ” “ *Kim Allah’a güzel bir borç verecek...* ” ifadesindeki “Allah yolunda samimiyetle infak edecek” şeklindeki mecazı bile bile çarpıtarak şöyle dedikleri beyan edilir : “Allah kullarından borç istediğine göre demek ki biz zenginiz, o fakir”.²⁰⁰ İşte Kur’an ayetlerini çarpıtma olarak da düşünebileceğimiz bu çirkin sözlerine karşı onları kötü akıbetleriyle uyaran bu ayet inmiştir.

Görüldüğü üzere burada da aslında bu sözü söyleyenlerin esas maksadının Müslümanları tahkir etmek olduğu anlaşılıyor. Ancak arka planında her türlü noksanlıktan uzak olan Allah’a kötü sıfatların yakıştırıldığı bir inanç problemi açığa çıkmaktadır. Yahudilerin tahrif edilmiş Tevrat’ta yer alan antropomorfizmlerinin Kur’an’daki izlerinin bu iki ayette yer alan sözlerinde aranabileceğini düşünüyoruz.

Burada dikkatimizi çeken bir diğer nokta da onların Allah’a yönelik iftiralarının vebalini, peygamber öldürme günahlarının vebaliyle beraber yazılacağı belirtilmesidir. Bu iki olgu arasında nasıl bir bağ olabileceği sorusu akla gelmektedir. Bundan bir sonra gelen Âli İmran Suresi 3/183 ayeti bu konuya bir nebze açıklık getirdiğini söyleyebiliriz.

²⁰⁰ Örnek olarak bkz. Taberî, *a.g.e.* 7/443.

الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عٰهَدَ اِلَيْنَا اَلَّا نُوْمِنَ لِرَسُوْلِ حَتّٰى يَأْتِيَنَا بِقُرْبٰنٍ تَاْكُلُهٗ النَّارُ قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ

رُسُلٌ مِّنْ قَبْلِيْ بِالْبَيِّنٰتِ وَبِالذِّكْرِ فَلَمَّ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ (183)

“ Onlar şöyle söylediler : ‘Allah bize ateşin yakıp kül edeceği bir kurban (mucizesi) getirmediğe, herhangi bir peygambere inanmamamızı emretti’ De ki: Benden önce peygamberler size apaçık delillerle ve hatta o dediğiniz mucize ile gelmişlerdi. Dürüst ve samimiyseniz söyleyin bakalım neden onları öldürdünüz? ”

2.2.6. Yahudilerden Münafık Olanlar

Hız. Peygamber’in Medine’ye hicretinden sonra Müslümanların daha önce Mekke’de karşılaşmadıkları yeni bir problem ortaya çıkmıştı. Kalben Müslüman olmadıkları halde dilleriyle iman ettiklerini söyleyen bazı insanlar Müslümanların zayıflamasını bekleyip, her fırsatta gerek Mekkeli müşriklerle gerekse İslam’a düşmanlık eden Yahudilerle gizli ittifaklar yaptılar. Bunları Kur’an münafıklar olarak adlandırdı. İslam toplumuna zarar verebilecek en büyük tehlike Münafıklar olduğu için meşhur ayette onlar hakkında şöyle buyrulur:

اِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ فِي الدَّرِكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ نَّجِدَ لَهُمْ نَصِيْرًا (145)

“Şüphesiz ki Münafıklar Cehennem’in en alt tabakasında olacaklar, onları o azaptan kurtaracak kimse de olmayacak” Nisa Suresi 4/145

İslam tarihine bakınca Münafıkların yıkıcı faaliyetlerinin birçok örneğini görebiliriz. Uhud Savaşı’ndaki fitnelere Âli İmran Suresi’nde, Hız. Peygamber’in hanımına yönelik iftiralarına Nur Suresi’nde, Tebuk Sefer’indeki fitnelere ve kendilerine mescit görünömlü bir karargâh edinme çabalarına Tevbe Suresi’nde, Beni Mustalik Gazvesi sırasında Ensar ve Muhaciri birbirine düşürme planlarına Münafıkûn Suresi’nde şahit oluyoruz. Yine Kur’an bize münafıkların Müslümanların aleyhine Medine Yahudileriyle ilişkiler kurduklarını da anlatır. Benî Nadir Yahudilerinin kuşatmasını anlatan Haşr Suresi’nde de bununla ilgili ayetler yer alır. Münafıkların sembol ismi de Abdullah b. Übey b. Selûl’dür. Münafıklar denilen kitlenin de Medine’nin Arap kabilelerinde mensup insanlardan olduğu bilinir. Fakat Maide

Suresi'nde yer alan şu ayetten anlıyoruz ki gerçekte iman etmediği halde Müslümanların yanında iman izhar eden Yahudiler de varmış.

وَإِذَا جَاءُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكَفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ

(61)

“ Yanınıza geldiklerinde ‘iman ettik’ derler. Hâlbuki girerken kâfir girmişlerdi, çıkarken yine kâfir çıktılar. İçlerinde neler gizlediklerini Allah çok iyi biliyor.” Maide Suresi 5/61

Ayetin tefsirinde Medine’de bu şekilde davranan Yahudilerden bahsedilir.²⁰¹ Nihayetinde nifak iman hususunda ikiyüzlü bir tavır takınmaktır. Münafıklar diye özellikle adlandırılan gurup Yahudilerden olmasa da; bu münafıklık tavrını gösteren Yahudilerin olduğuna işaret eden başka ayetler de vardır.

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَيَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهَ النَّهَارِ وَكَفَرُوا

آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (72) وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَن يُؤْتَىٰ أَحَدٌ

مِثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (73)

يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (74)

“ Kitap ehlinde bir topluluk dediler ki: ‘Müminlere inen şu kitaba gündüz iman etmiş gibi görünün, akşamüzeri de inkâr edin. Böylelikle belki onlar da dönerler. Sizin dininize uyandan başkasına da sakın ha güvenmeyin.’ De ki: Doğru yol Allah’ın gösterdiği yoldur. (işte o yol) Tıpkı size önceden verilenin (vahyin) bir başkasına (Muhammed’e) verilmesidir; (yarın) rabbinizin huzurunda müminlerin haksızlığınızı ispat edecekleri yoldur. De ki: Her türlü lütuf Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah’ın rahmeti geniş ilmi sonsuzdur. Rahmetini (nübüvvet ve vahyini) de dilediğine husûsen bahşeder. O Allah gerçekten büyük lütuf sahibidir.” Âli İmran Suresi 3/72-74

²⁰¹ Taberî, a.g.e. 10/444-445;

Medine’de Yahudiler iman etmiş gibi görünüp sonra geri dinlerine dönme eylemlerini imanı zayıf olan Müslümanların içine İslam’a dair şüphe düşürmek için yapıyorlardı. Hatta iman izhar etmek için sabah namazına dahi geldiklerini anlatan rivayetler de vardır.²⁰² Böylece görüyoruz ki Yahudiler bir yandan Abdullah b. Übey gibi Münafıklarla İslam aleyhine işbirliği yaparken, bir yandan da içlerinden bir kısmı münafıklığı bizzat kendisi yapıyorlardı.²⁰³ Tarihçi İbn Hişâm Benî Kaynuka’ kabilesinin alimlerinden bu nifak davranışını sergileyen dokuz kişinin adını tek tek saymakta ve içlerinden Müslümanlara ve Hz. Peygamber’e karşı sergiledikleri düşmanlıklarla meşhur olanların olaylarına da temas etmektedir.²⁰⁴

²⁰² Örnek olarak bkz. Taberî, *a.g.e.* 6/507-508.

²⁰³ Yahudilerden nifak davranışı sergileyenlere dair bir diğer örnek de Bakara Suresi 2/76 ayetidir. “وَإِذَا قَالُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بِبَعْضِهِمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ” *“İman edenlerle karşılaştılar mı “iman ettik” derler. Birbirleriyle yalnız kaldıkları zaman ise şöyle derler: ‘Rabbinizden gelen bir delil olarak aleyhinizde kullansınlar diye mi tutuyor da Allah’ın size bildirdiği hakikatleri onlara söylüyorsunuz, bunu akıl edemiyor musunuz?’”* Burada ayetin devamında yer alan cümleden dolayı bu ayeti “ellerinde bulunan vahiy bilgisini gizlemek” konusunu anlattığımız başlıkta ele aldık. Çünkü burada yukarıdaki ayetlerde yer alan özel bir amaca matuf organize nifak faaliyetinden ziyade, Müslümanlardan “ellerinde bulunan vahiy bilgisine” dair gelebilecek sorularla zor durumda kalmamak için geçiştirme gayesiyle söylenen bir “iman ettik” sözü göze çarpıyor. Bu sebeptendir ki içlerinden bu konuda geçiştirmeyi seçmeyip Müslümanlarla Tevrat ayetleri üzerinden tartışmaya girenleri bu işten sakındırmaya çalışıp, “ellerindeki vahiy bilgisini” gizli tutmayı tembihledikleri görülüyor.

²⁰⁴ İbn Hişâm, *a.g.e.* 2/527-528.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HRİSTİYANLARIN İNANÇ PROBLEMLERİ

Kur'an'da Hristiyanların inanç problemleri Yahudilere nazaran daha az sayıda ayette yer almaktadır. Hatta Hristiyanların Hz. İsa'nın konumu ile alakalı tasavvurları dışındaki diğer bütün yanlış itikatları ayetlerde Yahudiler ile ortak inanç problemleridir ve ilgili ayetlerde de bu şekilde yer almıştır. Bu nedenle bu bölümü iki alt başlıkta ele aldık. İlk başlıkta sadece Hristiyanlara dair problemlerin yer aldığı konuları ele alacağız. Yahudilerle ortak inanç problemlerini ise ikinci başlıkta söz konusu edeceğiz.

3.1. Hristiyanların Müstakil İnanç Problemleri

3.1.1. Allah'a Verdikleri Sözü Bozmaları

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ

وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (14)

"Biz Nasranîleriz diyenlerden de söz almıştık ama kendilerine verilen emir ve öğüdüün önemli bir kısmını unuttular. Bu yüzden biz de onların arasına kıyamete kadar sürecek bir kin ve husumet bıraktık. Allah (kıyamet günü) onlara yapmakta olduklarını bir bir haber verecektir." Maide Suresi 5/14

Maide Suresi'nin ehl-i kitaba yönelik hitabını içeren ayetleri bundan bir önceki 12 ve 13. Ayetleri İsrâiloğullarının Allah'a verdikleri sözleri bozmalarından bahsediyordu. Bu ayette de Hz. İsa zamanında Allah'ın o zamanki muvahhitlerden aldığı ahdin sonradan gelenler tarafından unutulduğu haber veriliyor. Onlar da

kendilerinden önce gelen Yahudilerin yanlışını tekrarlamışlar ve dinin aslını bozmuşlardır. Bu ayette dikkati çeken bir nokta sözlerini bozmalarının neticesinde şiddetli dini ihtilaflara düşmeleridir.²⁰⁵ Hristiyanlık tarihinde Hz. İsa'nın tevhid davetinden uzaklaşıldığı süreçte çok kanlı ve şiddetli mezhep çatışmaları yaşandığı malumdur. Allah'a verdikleri ahdi bozarak düştükleri yanlış itikat sosyal ve siyasi çatışmaların yıkımların gerekçesi olacak ayrışmaları tetiklemiştir. Tefsirlerde bu ayette şiddetli ihtilaflara düştükleri beyan edilen ilk dönem Hristiyan mezheplerinden üç tanesinin adı geçer. Nestûriyye, Yâkûbiyye ve Melkâniyye.²⁰⁶ İhtilaf ettikleri temel konu da Hz. İsa'nın durumudur. Bu konu sonraki başlıkta tek tek ele alınacaktır. Allah'a verdikleri sözü ahdi bozmak esasında Hristiyanların Yahudilerle ortak bir inanç problemi olarak da düşünülebilir fakat bu ikisinin niteliği birbirinden farklıdır. Çünkü Kur'an bize Yahudilerin verdikleri ahdi bozmasını henüz müstakil bir Yahudi itikadı ortada yokken, Hz. Musa zamanında İsrâiloğullarının çöl yolculuklarından itibaren anlatmıştı. Hristiyanların ahitlerini bozmaları ise yukarıda verdiğimiz Maide Suresi 5/14 ayetinde Yahudilerden bağımsız olarak anlatıldığı için bunu ayrı bir başlıkta ele almayı isabetli bulduk. Çünkü Maide Suresi 5/14 ayetinin; birkaç ayet sonra gelen ve Hristiyanların müstakil bir inanç problemi olarak öne çıkan bir konudan bahseden Maide Suresi 5/17 ayetiyle anlam ilişkisi içerisinde olduğunu düşünüyoruz.

3.1.2. Hz. İsa'yı İlah Edinmeleri

Hristiyanların ilk dönemlerinde itikadî değişimler yüzünden ayrıştıkları mezheplerin görüş ayrılıkları temelde Hz. İsa'nın durumuyla ilgilidir. Bununla birlikte hepsinin ittifak ettiği husus İsa'nın bir ilah gibi görülmesidir. Bundan dolayı bazı

²⁰⁵ Ayette geçen şiddetli ihtilafların Yahudiler ve Hristiyanlar arasında mı, yoksa Hristiyanların kendi arasında mı olduğuna dair farklı görüşler vardır. İlgili ihtilafı aktaran Taberî'nin (ö.310) tercihinin isabetli olduğumuz için biz de bunu aldık. Bkz. Taberî, *a.g.e.* 10/136-139.

²⁰⁶ Melkâniyye mezhebinin zaptı hususunda “عبادة الملك”, “الملكية”, “الملكانية”, “الملكانية” gibi farklı lafızlar vardır. Fakat bunların tamamı “kraldan yana olanlar” anlamında olduğu için ve mezhep ayrışmalarında Roma İmparatorluğunun merkezindeki kilisenin doktrini olarak kabul edildiği için bu lafız farklılıkları önemsizdir. Bu mezheplerin isimlerinin yer aldığı tefsirlere örnek olarak bkz. Taberî, *a.g.e.* 10/140; Sa'lebî, *a.g.e.* 4/39; Begavî, *a.g.e.* 2/31; Zemahşerî, *a.g.e.* 1/616; Râzî, *a.g.e.* 10/93; Beydâvî, *a.g.e.* 2/119; Nesefî, *a.g.e.* 1/435; Ebû Hayyân, *a.g.e.* 4/207; İbn Kesîr, *a.g.e.* 3/67. (Ancak İbn Kesîr bu üç gurubun dışında “الاروسية” diye farklı mezhebin de adını anmıştır.) Burada verdiğimiz kaynaklar bu üç mezhebin tanrı tasavvuruna dair ihtilaflarının içeriğini bu ayetin tefsirinde vermemişlerdir.

Kur'an ayetlerinde teslise hiç değinilmeksizin Hz. İsa'ya ilahlık yakıştırılması zemmedilir.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ (72)

“ ‘Allah, Meryem oğlu Mesih’ tir!’ diyenlerin kâfir oldukları meydanda. Oysa Mesih demişti ki: ‘Ey İsrâiloğulları! Gelin benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin. Kim Allah’a ortak koşarsa Allah’ın ona cenneti haram kaldığı muhakkak. Artık onun barınacağı yer ateş. O zalimlerin imdadına gelecek birisi de yok.’” Maide Suresi 5/72

Bu ayette onların Hz. İsa hakkındaki düşüncelerinin küfür oluşu çok net ifadelerle belirtiliyor. Hatta ayetin devamında Hz. İsa'ya ilahlık yakıştırmanın bizzat Hz. İsa'nın kavmini Allah'a çağırırken söylediklerine ters düşeceği ve bunun bir çeşit şirk olduğu vurgulanmıştır.²⁰⁷ Bunun bir benzeri de şu ayette yer alır.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (17)

“ ‘Allah, Meryem oğlu Mesih’ tir!’ diyenlerin kâfir oldukları meydanda. Onlara şöyle de: ‘Allah Meryem oğlu Mesih’ i, validesini ve yeryüzünde kim varsa hepsini yok

²⁰⁷ Kur'an'ın Hristiyanların Hz. İsa hakkındaki yanlış itikatlarına bizzat Hz. İsa üzerinden cevap verdiği başka ayetler de vardır : “ لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ ” (172) “فَسَيَخْشُرُهُمْ إِلَهِ جَمِيعًا (172) وَلَمَّا جَاءَ عِيسَى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلَفُونَ فِيهِ ” Nisa 4/172. “ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا (63) إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (64) فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابٍ (65) يُؤْتِمُّ أَلِيمٌ ” İsa halkına apaçık belgelerle geldiği zaman demişti ki : ‘ Size Hikmet’i (İlahi bilgiyi) getirmiş bulunuyorum. Amacım din hususunda ihtilafa düştüğünüz birtakım konuları size açıklamaktır. Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana uyun. Kuşkusuz Allah benim de rabbim sizin de rabbinizdir. Doğru yol budur.’ Ne var ki İsa’dan sonra çeşitli fırkalar kendi aralarında ayrılığa düştüler. Kıyamet gününün can yakıcı azabına çarptırılacak olan o zalimlerin vay haline!” Zuhruf 43/63-65.

etmek istese O'na karşı kim ne yapabilir? Göklerle yerin, bunların arasında ne varsa hepsinin egemenliği yalnız Allah'ındır. Dilediğini yaratır. Allah'ın her şeye gücü yeter." Maide Suresi 5/17

Önceki ayetten farklı olarak burada Hz. İsa'ya ilahlık yakıştırarak küfre düşenlere ayetin devamında cevap verilirken Hz. Meryem'den "وَأُمُّهُ" de bahsediliyor.

Çünkü Hristiyanların ulûhiyet telakkisinde Hz. Meryem'le alakalı yanlışlıklar bulunmaktaydı. Bun dair daha net ifadeleri teslis inancına değinen diğer ayetlerde göreceğiz.

3.1.3. Teslis İnancı

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثٌ ثَلَاثَةٌ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (73) أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (74) مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ انظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ (75) قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (76)

“Allah üç unsurdan biridir’ diyenlerin de kâfir olduğu aşikâr. Bir tek Allah’tan başka bir ilah yoktur. Eğer söylediklerinden vazgeçmezlerse, içlerinden böyle küfre dalanlara can yakıcı bir azap isabet edeceğinden şüpheleri olmasın. Onlar hala Allah’a tövbe etmeyecekler mi? Hâlbuki Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir. Meryem oğlu Mesih ancak bir peygamber, başkası değil. Ondan evvel de birçok peygamberler geldi geçti. Annesi de özü sözü doğru bir kadındır. Her ikisi de diğer insanlar gibi yemek yiyerek yaşıyorlardı. Baksana ibret alacaklar diye ayetlerimizi nasıl da açıklıyoruz. Ama gelin görün ki haktan yine yüz çeviriyorlar. Onlara de ki: Allah’ı bırakırsınız da size ne bir ziyarı ne de bir faydası

dokunmayacaklara mı taparsınız?! Allah her şeyi işiten ve bilendir.” Maide Suresi 5/73-76

Bu ayetler önceki başlıkta teslise değinmeksizin sadece Hz. İsa hakkındaki ilahlık yakıştırmalarına itiraz getiren Maide Suresi 5/72 ayetinden hemen sonra gelmektedir. Hz. İsa’ya ilahlık yakıştırmının küfür oluşu orada nasıl bir vurguyla belirtildiyse aynı lafızlarla aynı vurgu burada da teslis inancı için söz konusudur. Esasında teslis inancında da Hz. İsa’ya yönelik bir ilahlık iddiası vardır. Ancak burada durum biraz daha dallanıp budaklanmakta, ulûhiyet düşüncesi üç unsur arasında bir tasavvur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yorumlanma şekilleri de Hristiyanların kendi arasında teolojik ihtilaflarını ve mezhepsel ayrışmalarını oluşturmuştur. Tefsir kaynaklarına bu ihtilafların ana hatlarıyla birbirinden farkı şu şekilde yansımıştır.

- Yâkûbiyye mezhebi : “Hz. İsa Allah’ın kendisidir” der.²⁰⁸
- Nestûriyye mezhebi : “Hz. İsa Allah’ın oğludur” der.²⁰⁹
- Melkânîyye mezhebi : “İlahlık Allah, Hz. İsa ve Meryem arasındadır” derler.²¹⁰

En başta belirtmeliyiz ki bu tasnif ve açıklamalar, Hz. Peygamber’e veya Sahabeye ulaşan rivayetlere istinat etmemektedir. Müfessirler bu bilgileri kendileri aktarmışlar veyahut kendilerinden önceki müfessirlerin birinden almışlardır. Bundan dolayı dinler tarihi açısından bu açıklamaların sabit oluşuna dair ayrı bir araştırma gerekir. Burada kesin olarak söylenecek tek şey tevhide aykırı bir ulûhiyet telakkisinin her üç mezhebin de ortak sapması olduğudur. Tefsirin başka yerlerinde bu mezheplere dair değişik açıklamaları nakleden Taberî (ö.310) Maide Suresi 5/73 ayetinin tefsirinde teslis inancının Hristiyanlığın bu bilinen eski üç mezhebinin üçünde de yer aldığını söylemiştir.²¹¹

²⁰⁸ Özellikle Maide Suresi 5/72 ayetin tefsirinde bu açıklamayı görebiliriz. Bkz. Taberî, *a.g.e.* 10/480; İbn Atıyye el-Endelûsî, *a.g.e.* 2/221; Râzî, *a.g.e.* 12/408; Kurtubî, *a.g.e.* 6/249; Ebû Hayyân, *a.g.e.* 4/207; Ebüssuûd, *a.g.e.* 3/65. Bazı Müfessirler de bu açıklamaya Maide Suresi 5/17 ayetinde yer vermişlerdir. Bkz. Begavî, *a.g.e.* 2/32;

²⁰⁹Bu açıklamaya da Maide Suresi 5/14 ayetinde rastlıyoruz. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* 1/419; Taberî, *a.g.e.* 23/367;

²¹⁰ Meryem Suresi 20/37 ayetinde bu açıklamayı görüyoruz. Taberî, *a.g.e.* 18/198; İbn Atıyye el-Endelûsî, *a.g.e.* 4/16.

²¹¹ Taberî, *a.g.e.* 10/482;

Dikkat edilecek olursa bu ayetlerde teslis inancına sahip Hristiyanlara cevap verilirken Hz. Meryem'e dair de açıklamalar getiriliyor. Bunun sebebi Teslis inancında Hz. Meryem'e de ulûhiyet vasıfları yüklenmiş olmasıdır. Bunu daha açık ifadelerle Maide Suresi'nin sonunda görüyoruz.

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِهْيِينَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (116) مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اْعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (117) إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (118) قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (119) لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (120)

“Kıyamet günü Allah: Ey Meryem oğlu İsa İnsanlara ‘Allah’ın yanı sıra ben ve validemi de ilah edinin’ diye sen mi söyledin diye soracak. İsa de şöyle der: Haşa ey rabbim, Ne mümkün! Hakkım olmayan şeyi söylemek ne haddime! Zaten ben bunu söylemiş olsam sen bunu illa ki bilirdin. Sen benim içimde tuttuğumu da bilirsin, ben ise senin ilmine vakıf olamam. Çünkü sen bilinmeyen / idraki aşan şeyleri dahi bilirsin. Bana sen neleri emrettinse onlara onu söyledim. ‘Hem benim Rabbim hem sizin rabbiniz olan Allah’a kulluk edin’ dedim. Aralarında kaldığım sürece yaptıklarını görüyor idim. Benim aralarındaki hayatıma son verince artık onları gözetleyici sen oldun. Sen ki her şeyi görürsün. Eğer kendilerine azabı reva görürsen (ne diyebilirim) onlar senin kulların. Yok, eğer bağışlarsan, üstün kudret sahibi ve her şeyi yerli yerince yapan ancak sensin. Göklerin, yerlerin ve arasında ne varsa her şeyin hükümranlığı yalnızca Allah’ındır. O’nun her şeye gücü yeter.” Maide Suresi 5/116-

Bu konuda son örneğimiz de Nisa Suresi 4/171 ayeti olacaktır

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ
رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أُلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا
اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا (171)

“ De ki: Ey Kitap ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında gerçeğin dışında bir şey söylemeyin. Meryem oğlu İsa sadece Allah'ın elçisidir. Allah'ın Meryem'e erıştirdiği kelimesi (ol emri ile var ettiği), kendi ruhundan yarattığıdır. Öyleyse Allah'a ve bütün peygamberlerine iman edin. 'Tanrı üçtür' demeyin. Vazgeçin; bu sizin için daha hayırlıdır. Bilin ki Allah tek (gerçek) ilahtır. Evlat sahibi olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Dayanıp güvenilecek mâbud olarak Allah yeter.” Nisa Suresi 4/171

Hristiyanların inanç problemleri hakkında yer verdiğimiz diğer ayetlere nazaran buradaki en temel fark ayetin başındaki “يَا أَهْلَ الْكِتَابِ” hitabıdır. Önceki ayetlerde bozuk itikatları sert ifadelerle yüzlerine vurulurcasına biz üslup göze çarpmaktaydı. Burada ise Hristiyanlara içinde buldukları ulûhiyet telakkisinin bir aşırılık olduğu, ellerindeki kitaba aykırı olduğu söylenip bundan vazgeçmeye çağrılmaktadır. Bu ayetteki hitabın bir benzeri de yukarıda verdiğimiz Maide Suresi 5/72-76 ayetlerinden sonra gelen ayette yer alır.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ
وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ (77)

“De ki: Ey Ehl-i Kitap! Dininizde taşkınlık etmeyin. Vaktiyle dalaletle düşüp, birçoklarını da yoldan saptırmiş bir takım insanların boş heveslerine/asılsız görüşlerine uymayın.” Maide Suresi 5/77

Bu ayette ayetin muhatabının öncelikle Hristiyanlar olması hem bağlam açısından hem de “لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ” ifadesinin geçtiği diğer ayetin işaretiyle ortaya

çıkılmaktadır. Bununla birlikte ayette altı çizili verdiğimiz ifade diğer ayette yer almamaktadır. Burada öncelikle “أَهْوَاءُ” “hevâlarına” kelimesine dikkat çekmek, istiyoruz. Hevâ, ilahi vahyin yönlendirmesini aklın doğru kullanılmasını ve bir kenara bırakarak din adına edinilen anlayış veya ideolojiye kaynaklık eden düşünme biçiminin adıdır. Tefsiri bir meal olarak buna “boş hevesler / asılsız iddialar” karşılığı uygun düşmektedir. Hristiyanların kendilerine edindikleri itikat ne Allah’ın Hz. İsa’ya vahyettiğine uyar, ne de aklını doğru işleten bir kişinin kabul edeceği bir şeydir. Burada “hevâlarına ” tabi olmaktan sakındırılan ve daha önce kendi yoldan çıkıp, birçoklarını da yoldan çıkararak topluluk kimdir? Sorusu akla gelir. Bir görüşe göre bunlar Yahudilerdir.²¹² Hz. İsa’nın gönderildiği İsrâiloğullarının Tevrat’tan saparak ürettikleri yolun adı Yahudiliktir ve onların tevhit yolundan uzaklaşması tarihsel olarak Hristiyanlardan çok öncedir. Bu durumda Yahudilerin Hristiyanların tevhit yolundan uzaklaşmasında bir payı, etkisi olduğu sonucu çıkar. Diğer bir görüşe göre ise burada kastedilen Hristiyanların içerisinde insanları peşinden sürükleyen din adamlarıdır.²¹³ Mesela Hristiyanlığın Roma İmparatorluğunun resmi dini olarak kurumsallaşmasını sağlayan din adamları, hevâsına göre icat ettiği dinle insanların birçoğunu saptıran kişiler olabilir. Eğer ayetteki münâdâ sıygasından hareketle hitabın Kur’an’ın nüzul dönemindeki Hristiyanlara yönelik olduğunu düşünürsek veyahut da “أَهْلَ الْكِتَابِ” lafzının umum anlamından hareket ederek hem Yahudiler hem de Hristiyanlar olduğunu varsayarsak o zaman eski zamanlarda dini özünden uzaklaştıran âlimlerin kastedilmesi de güçlü bir yorum olmaktadır. Bu açıdan bu ayetteki hitap ehli-i kitabın müşterek bir inanç problemi olarak da değerlendirilebilir.²¹⁴ Konu her ne kadar Hz. İsa olsa da Yahudilerin de Hz. İsa’yı yalanlamak ve öldürmeye teşebbüs etmek ve Hz. Meryem’e iftira etmek suretiyle aynı konuda Hristiyanların tersine bir yönde sapma içerisinde buldukları müsellemler bir hakikattir.

²¹² Taberî, *a.g.e.* 10/487-488; , İbn Atıyye el-Endelûsî, *a.g.e.* 2/223; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/1181.

²¹³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* 1/496; Zemahşerî, *a.g.e.* 1/666.

²¹⁴ Vâhidî, *el-Vasît*, 1/214; Kurtubî, *a.g.e.* 6/252; Ebû Hayyân, *a.g.e.* 1/335-336. Burada Ebu Hayyân diğerlerinden farklı olarak tercihinin gerekçelerini de izah etmiştir. Temel hareket noktası lafzın zahirinden ayrılmayı gerektirecek güçlü bir karinenin bulunmamasıdır. Bununla birlikte ayetteki uyarıyı ne Yahudi ne de Hristiyanların adını hiç anmadan ve önceki rivayetler arasında bir tercih yapmaksızın genel bir tarzda ele alanlar da olmuştur. Bkz. Mâtürîdî, *a.g.e.* 3/569; Râzî, *a.g.e.* 12/410.

3.2. Yahudilerin ve Hristiyanların Müşterek İnanç Problemleri

Bazı Kur'an ayetlerinde ehl-i kitabın inanç problemlerine Yahudiler ve Hristiyanlar birlikte zikredilmek suretiyle işaret edilmektedir. Bazen de “أَهْلَ الْكِتَابِ” lafzı her ikisini de kapsayacak şekilde kullanılarak temas edilir. Buradan hareketle biz bunların ayrı bir çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu ayetleri inceleyerek belli başlıklarda topladığımız inanç problemlerini de burada sıralamaya çalışacağız.

3.2.1. Allah'a Çocuk Nispet Etmeleri ve Allah'tan Başka Rabler Edinmeleri

Hristiyanların Hz. İsa'ya dair yanlış ulûhiyet telakkilerinin bir vechesi onun Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmeleri idi. Kur'an Allah'a çocuk isnat etme eyleminin aynı zamanda Yahudilerde de var olan bir bozuk itikat olduğunu ayette ikisini beraber zikrederek haber veriyor. Bunun ilk örneğini Tevbe Suresi'nden vereceğiz.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ

يُضَاهِيُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ (30)

“Yahudiler : ‘Üzeyr Allah'ın oğludur’ dediler. Hristiyanlar da : ‘İsa Allah'ın oğludur’ dediler. Bunlar onların dillerine doladıkları asılsız sözlerdir ki evvelce küfre sapan kimselerin sözlerini andırıyor. Allah onları kahretsin; haktan nasıl da uzaklaşıyorlar!” Tevbe Suresi 9/30

Hristiyanların İsa hakkındaki iddiaları önceki başlıkta da ele aldığımız üzere malumdur. Bu ayet buna benzer bir ‘Allah'a çocuk isnadı’ davranışının Yahudilerde de olduğunu haber vererek her ikisinden de Allah'ı tenzih edip, onları azarlıyor.²¹⁵

²¹⁵ Bu konuda Bakara Suresi 2/116 ayetine de temas etmek gerekir. “ وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَمْ يَكُنْ فِي “ “السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلِّ لَمْ يَكُنْ لَهُ قَانِثُونَ Bilakis göklerde ve yerde ne varsa zaten onundur. Hepsine de onun buyruğuna teslim olmuştur.” Bu ayette “Allah çocuk edinmiştir” sözünü kimin söylediği ayetin lafzında yer almıyor. Ayetin bağlamına

Üzeyr' in İsrâiloğullarının Babil sürgünü sırasında Tevrat bilenlerin hiç kalmadığı zamanda Tevrat'ı ezberinden tekrar yazan kişi olduğu zannedilmektedir. Üzeyr'i Allah'ın oğlu olarak vasıflandıranların o dönemde yaşayan İsrâiloğullarından birileri olduğu tefsir rivayetlerinde yer alır.²¹⁶Bu rivayetlerin kimisinde yer alan ayrıntılar bunların İsrâiliyyat kaynaklı olduğunu düşündürüyor. Bunun yanında Üzeyr Allah'ın oğludur sözünü Medine Yahudilerinin Hz. Peygamber'le olan münakaşalarının birinde söyledikleri de rivayetlerde yer alır.²¹⁷ Kanaatimizce “Üzeyr Allah'ın oğludur” diyenlerin sadece Medine Yahudilerinden birkaç kişi olması çok isabetli olmaz. Çünkü bundan bir önceki Tevbe Suresi 9/29 ayetinde ehl-i kitapla savaşma ve onları cizyeye bağlama emri yer almaktaydı. Bu ayet de onlara galip gelip üzerlerinde hâkim olmanın niçin gerekli olduğunu anlatıyor.²¹⁸ Çünkü sahip oldukları bozuk itikat onların İslam topraklarında Müslümanlarla aynı seviyede bulunmasına engeldir. Üzerlerine hâkim olunmadığı sürece İslam'a cephe almamaları için hiçbir sebep yoktur. Onların hakikatte bir çeşit şirk olan inançlarının Medine'nin ötesinde başka Yahudilerde de olması gerekir ki bu iki ayetin mana ilişkisi tam olsun. Bundan bir sonra gelen ayette de hem Hz. İsa'nın ilah edinilmesi hem de Yahudi ve Hristiyanların kendi din adamlarını Rabler edinmeleri anlatılmaktadır. Böylece Tevbe Suresi 9/29, 30 ve 31 ayetleri hep birlikte bir anlam bütünlüğüne kavuşmuş oluyor.

baktığımızda görüyoruz ki bu ayetten önce ve sonra Bakara Suresi'nde Yahudi ve Hristiyanların çeşitli iddiaları ve icraatlarının birlikte zikredildiği 111. 113. 120. 135. Ayetlerini görüyoruz. Bu nedenle bazı müfessirler buradaki genel ifadenin hem Yahudilere hem Hristiyanlara hatta Mekkeli müşriklere şamil olduğunu beyan etmişlerdir. Bkz. Sa'lebî, *a.g.e.* 1/264; Vâhidî, *el-Vasît*, 1/195; Begavî, *a.g.e.* 1/158. Ancak bazı müfessirler bu ayette Hristiyanların kastedildiğini söylerler. Bkz. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* 1/133; Taberî, *a.g.e.* 2/537. Taberî (ö.310) bu görüşünü temellendirirken 114. ayete dayanmaktadır ve kabul edilebilir deliller sunmaktadır. Lafzın zahirindeki belirsizlikten ve bu ihtilaflardan ötürü bu ayeti ne Hristiyanların müstakil inanç problemleri başlığına ne de bu başlığa almadık. İbn Ebû Hâtim'in (ö.327) bu ayette yer verdiği tek rivayette de hiçbir inanç gurubunun adı geçmeyip, genel olarak Allah'ın kendi zatını bu iftiraldan tenzih ettiği belirtilir Bkz. İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/213.

²¹⁶ Farklı rivayetleri karşılaştırmak için bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* 2/167; Ferrâ (ö.207), *Meâni'l-Kur'ân* (thk. Ahmed Yusuf en-Necâti ve diğer.), Dâru'l-Mısıryye, Mısır t.y, 1/432, Taberî, *a.g.e.* 14/202-204.

²¹⁷ Taberî, *a.g.e.* 14/202; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 6/1781.

²¹⁸ Tevbe Suresi 9/29 ve 30. Ayetlerinin birbiriyle münasebetine dair bkz. Râzî, *a.g.e.* 16/27-28; İbn Kesîr, *a.g.e.* 4/134.

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَاءَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا

وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (31)

“ Onlar Allah’ın yanı sıra kendi din adamlarını ve Meryem oğlu İsa’yı rabler edindiler. Hâlbuki onlara : ‘Sadece tek tanrı olan Allah’a ibadet edin!’ diye emredilmişti. Öyle bir Allah ki ondan başka ilah yok. Onların tanrılık yakıştırdıkları her türlü eş ve ortaktan uzaktır O! ” Tevbe Suresi 9/31

Bu ayette dikkati çeken nokta “rab edinme” eylemidir. Hz. İsa’yı rab edinmenin neye tekabül ettiği daha önce yapılan açıklamalarda geçmişti. “Rab” kavramı yerine göre ilah kavramının yerine kullanılsa da bu ayette din adamlarının rab edinilmesi ile kastedilen, onları Allah’tan başka helal haram koyma yetkisine sahip kimseler olarak görmektir.²¹⁹ Ayette Hz. İsa’yı ilah olarak vasfetmekle, din adamlarını Allah’ın buyruklarına aykırı konularda bile itaat mercii görmek eşit seviyede tutulmuştur. Allah’tan başka rabler edinmeme konusuna dair bir ayet de şudur:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا

وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ (64)

“ De ki: Ey Ehl-i Kitap! Gelin önce şu temel ilkede birleşelim : ‘Allah’tan başkasına tapmayalım, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, Allah’ın yanı sıra başka insanları rab edinmeyelim (tanrı yerine koymayalım)’ Hala geri duracak olurlarsa onlara deyin ki: Şahit olun! Bizler Allah’a teslim olanlarız.” Ali İmran Suresi 3/64

Bu ayet Hz. Peygamber’in davet mektuplarında yer almıştır.²²⁰ Zaten insanların Allah’tan başkasını helal ve haram konusunda itaat mercii olarak görmeleri ya din adamları ya da hükümdarlar üzerinde cereyan eder. Tevbe Suresi 9/31 ayetindeki net vurgular din adamları üzerinden yapılmışken, bu ayet de bir çağrı olarak devlet adamları için daha uygundur. Ayet ehl-i kitabın İslam’a çağrılmasının en özlü

²¹⁹ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e. 2/167; Ferrâ, a.g.e 1/433. Bu konuda Adıyy b. Hatim rivayeti meşhurdur. Bkz. Taberî, a.g.e. 14/209.

²²⁰ İbnu’l Münzir, a.g.e, 1/235-236; İbn Ebû Hâtim, a.g.e. 2/669;

ifadelerini içeren bir özellik taşır. Başka bir takım rivayetlerde Hz. Peygamber'in Medine Yahudilerine olan davetinde de bu ayetin indiği bilgisi vardır ki ayette “يَا أَهْلَ الْكِتَابِ” hitabının geçmesi bu yoruma da imkân tanır.²²¹ Bunun Necran Hristiyanlarına yönelik bir hitap olduğu da beyan edilmiştir.²²² Bunların hepsi makul açıklamalardır. Tevrat ve İncil'i kutsal kitap olarak sahiplenenlere yönelik bu çağrının, Allah'tan başkasını rabler edinmeme ilkesini içermesi o kimselerin bu konuda bir yanılğı içerisinde olduğunu zımnen ortaya koymuş oluyor.

3.2.2. Kurtuluşu Sadece Kendilerine Tabi Olmakta Görmeleri

Yahudilerin kendilerini cennetin tek sahibi olarak görmelerini bir inanç problemi olarak daha öncesinde aktarmıştık. Bazı Kur'an ayetlerinde bu düşünce Yahudileri ve Hristiyanların her ikisi için de ortak bir anlayış olarak yer almıştır. Bunun en net ifadesini şu ayette görebiliriz

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى كَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

(135)

“Onlar : ‘Yahudi veya Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız’ dediler. Sen onlara şunu söyle: Öyle değil Biz İbrahim’in şirkten uzak dinine uyarız ki O hiçbir zaman müşriklerden değildi.” Bakara Suresi 2/135

Hidayet Allah'ın peygamberine vahyettiği hakikatler üzere yol yürümektir. Allah'ın vahyine sahip çıkamayan ve kendine hevâ ürünü başka yollar seçen Yahudi ve Hristiyanların bu boş iddiası bu ayette Hz. İbrahim üzerinden cevap bulmuştur. Yahudi ve Hristiyanların her biri Hz. İbrahim'e aidiyet iddia ediyorlardı. Hz. İbrahim'in yolu ise şirkten uzak bir şekilde Allah'a yönelik olan tevhitir. Ali İmran 3/67 ayetinde yer alan “مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ”

²²¹ Taberî, a.g.e. 6/483-484; İbn Ebû Hâtim, a.g.e. 2/669.

²²² Mukâtil b. Süleyman, a.g.e. 1/281; Taberî, a.g.e. 6/484; Mâverdi, a.g.e. 1/399;

”المُشْرِكِينَ“ “İbrahim ne Yahudi ne de Hristiyan idi, aksine o hanîf bir Müslümandı...”

ifadeleri, Hz. İbrahim’in yoluna hanîflik dışında Yahudi ve Hristiyanlık adının takılamayacağını sarahaten ortaya koymaktadır.²²³

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ

مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا

وَالِيهِ الْمَصِيرُ (18)

“Yahudiler ve Hristiyanlar ‘Biz Allah’ın oğulları, onun sevdiği kullarıyız’ diyorlar. Onlara de ki: Öyledir de niçin günahlarınızdan ötürü size azap ediyor? Yo dediğiniz gibi değil, sizler de onun yarattığı cinsten bildiğimiz beşersiniz. O dilediğini bağışlar, dilediğine ceza verir. Göklerin ve yerin, bu ikisi arasında ne varsa her şeyin egemenliği Allah’ındır. Sonunda O’na dönülecek.” Maide Suresi 5/18

Yahudi ve Hristiyanlar yalnız kendilerini doğru yolda gördükleri için Allah katında da en sevgili kullar olduklarını da iddia ediyorlardı. Bu iddiaları bir taraftan kendilerini beğenme ve üstün görme duygusunu yansıtırken diğer taraftan cennetin sadece kendilerine layık olduğu zehabına kapılmalarının da gerekçesi olmuştur.

وَقَالُوا لَن يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن

كُنْتُمْ صَادِقِينَ (111) بَلَى مَن أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ

عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (112)

“ Onlar’(ın her ikisi de kendilerini kastederek) ‘Cennet’e Yahudi veya Hristiyan olandan başkasının girmesine imkân yok’ diyorlar. Bu iddialar onların boş kuruntuları. De ki: İddianızda samimi iseniz ortaya bir delil getirin! Öyle değil, her kim bütün ihlasıyla özünü Allah’a teslim eder ve o aynı zamanda Muhsin(görevini en

²²³ Taberî, a.g.e. 6/493-495. Taberî burada Zeyd b. Amr’ın kendisine Hanîflik yolunu seçme serüveninin anlatıldığı rivayeti de aktarmaktadır.

iyi şekilde yapan) ise işte onun Allah katında mükâfatı olacaktır. Böyleleri için ne korku var ne de onlar keder görecekler ” Bakara Suresi 2/111-112

Cennete girmenin ölçüsü Tevrat’ı İncil’i ve Kur’an’ı gönderen Allah’a sahip bir imanla yönelip, buna yaraşır işler yapmaktır. Onların bozuk inanç sistemlerine rağmen kendilerini Allah’ın sevgili kulları, doğru yolun tek temsilcileri ve cennetin yegâne varisleri olarak adlandırmalarına Kur’an’ın cevabı şudur:

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ

السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (137)

“Eğer sizin iman ettiğiniz esaslara, sizin gibi iman ederlerse şüphesiz doğru yolu bulurlar, yok imandan yüzlerini çevirirlerse haktan uzak bir haldedirler. Allah onlara karşı sana yardım edecektir. Yalnız odur her şeyi işiten ve bilen.” Bakara Suresi 2/137

3.2.3. Birbirlerini Yönelik Suçlamaları

Önceki maddede Yahudi ve Hristiyanların doğru yolu temsil etme ve cenneti yalnız kendilerine ait görme iddialarını birlikte vermemizden bu iddialarına birbirlerini ortak ettikleri anlaşılmalıdır. Her bir taraf kendisine bu vasıfları layık görür. Ama iddialar aynı olduğu için önceki ayetlerde birlikte anlatılıyorlar. Öte yandan inanç konularında birbirlerini suçlamaktan da geri durmamışlardır. Bunu Hz. İbrahim’e dair iddialarında görmüştük. Kur’an bize bunu başka ayetleriyle de haber vermiştir.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ وَهُمْ

يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا

كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (113)

“Yahudiler: ‘Bu Hristiyanların sağlam bir (dini) temeli yoktur’ diyor, Hristiyanlar da ‘Bu Yahudilerin sağlam bir (dini) temeli yoktur’ diyor. Hâlbuki her iki tarafta Kitab ’ı okuyor. Onların böyle söylediği gibi bilgisizler (Kitab ’ı olmayan

müşrikler) de aynı sözü söylüyorlar. İhtilaf ettikleri konularda Allah kıyamet günü kesin hükmü verecektir.” Bakara Suresi 2/113

Yahudiler ve Hristiyanların birbirlerinin inanç sistemlerini eleştirerek çekişmesinin en özlü ifadesini bu ayette görmekteyiz. Ayette yer alan karşılıklı ithamların Necran heyeti Medine’ye geldiğinde Hz. Peygamber’in huzurunda gerçekleştiği rivayetlerde yer almıştır.²²⁴ Esasında tarihi bir gerçek olarak bilinen bu durum Hz. Peygamber’in huzurundaki o çekişmede bir kere daha ortaya çıkmış oldu. Yahudi ve Hristiyanların aralarındaki husumete işaret eden başka ayetler de vardır.

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ
بَعِيًّا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

“Şüphesiz Allah katında tek (gerçek ve makbul) din (insanın kendisini Allah’a teslim etmesi demek olan) İslam’dır. Ne var ki Kitap verilmiş olanlar kendilerine gelen onca vahiy bilgisine rağmen aralarındaki ihtirastan dolayı ayrılığa düştüler. Kim Allah’ın ayetlerini reddederse bilsin ki Allah hesabı pek çabuk görendir.” Ali İmran 3/19

Ayette altı çizili olarak verdiğimiz “بَعِيًّا” kelimesi burada kilit rol oynamaktadır.²²⁵ Kıskançlık, ihtiras, çekememezlik, düşmanlık, hırs ve aşırılık gibi anlamlara gelen bu kavram Yahudi ve Hristiyanların haddi aşan tavırlarını ortaya koyar. Birbirlerine yönelik inanç temelli eleştirileri de işte bu hasletlerinden kaynaklanmıştır. Daha önce Yahudilerin inanç problemlerini anlatırken “Kur’an’ı inkâr etme” başlığında ele aldığımız Bakara Suresi 2/90 ayette Yahudilerin Hz. Peygamber’e karşı kıskançlıktan kaynaklanan düşmanlıkları da bu kavramla

²²⁴ Taberî, *a.g.e.* 6/276-278, İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/208-209; Vâhidî, *el-Vasît*, 1/193. Burada şunu da belirtmek gerekir ki Necran heyeti Medine’ye hicretin 9. Yılında gelmiştir. Ama Medine’deki tüm Yahudi kabileleri o tarihe kadar Medine’den sürülmüştü. Bu nedenle bu rivayete ihtiyatla yaklaşmak isabetli olacaktır. Bu ihtiyatlı yaklaşımın gereği olarak bu ayette Yahudi ve Hristiyanların birbirleriyle itikadî çekişmelerinin tarihi sürecine atıfla haber verildiğini düşünmek daha sağlıklı olacaktır.

²²⁵ Bkz. Şura Suresi 42/14 ve Casiye Suresi 45/17 ve Bakara Suresi 2/213.

anlatılmıştı. Bununla birlikte ayette geçen ayrılığa düşmenin Yahudi ve Hristiyanların kendi içlerindeki ihtilaflar olduğu yorumları da yapılır.²²⁶

3.2.4. Elleriindeki Hakikat Bilgisine Aykırı Davranmaları

İsrailoğulları ve Yahudilerin inanç problemlerini anlatırken Tahrif meselesine değindiğimiz başlıkta tahrif çeşitlerinden birisinin de vahiy bilgisini gizlemek olduğunu ortaya koymuştuk. Bu noktada İncil ehli Hristiyanlarında onların bu tavrını sürdürdüğü vakidir. Şu ayete bir göz atalım:

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ
وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبَيَّسَ مَا يَشْتَرُونَ (187)

“ Bir vakitler Allah kendilerine kitap verilenlerden ‘bu kitabı insanlara açıklayacaksınız ve asla gizlemeyeceksiniz” diye sağlam bir söz almıştı. Ne var ki onlar verdikleri sözü hiçe saydılar ve ona karşılık değersiz bir menfaat elde ettiler. Bu ne kötü alışveriş!” Ali İmran Suresi 3/187

Bu ayetin tefsirine dair gelen rivayetleri özet halinde Mâverdî 'de (ö.450) görüyoruz: “Burada kendilerine kitap verilenlerden ahit alınanların kimler olduğuna dair dair üç görüş vardır;

- Özellikle Yahudiler,²²⁷
- Hem Yahudiler hem Hristiyanlar,
- Kendilerine herhangi bir peygamber vasıtasıyla ilim gelen tüm ümmetler.

İnsanlara açıklayacakları, gizlemeyecekleri şeyin ne olduğuna dair de iki görüş vardır;

- Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderileceği
- Kendilerine verilen kitabın kendisi’’²²⁸

Yukarıda verdiğimiz ayet Âli İmran Suresi'nde özellikle Yahudilere yönelik hitabın olduğu 181 ve 182. ayetlerin bulunduğu bir pasajın içerisinde yer alıyor.

²²⁶ Bkz. Taberî, a.g.e. 6/276-278.

²²⁷ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e. 1/320 - 321; Vâhidî, el-Vasît, 1/531.

²²⁸ Mâverdî; a.g.e. 1/441-442.

Bununla birlikte bu ayet Âli İmran Suresi'nin ehl-i kitapla ilgili içeriğe sahip en son ayetidir. Âli İmran Suresi'nde genel olarak Hristiyanların surenin en önemli konusu olduğunu düşünürsek bu ayetin de Hristiyanlara yönelik bir yönünün olması uzak bir ihtimal değildir. Ayette geçen lafzın “أُوتُوا الْكِتَابَ” olduğunu da göz önüne aldığımızda bu ayeti sadece Yahudilerle sınırlı tutmanın yeterince güçlü bir gerekçesi olmayacağı kanaatindeyiz.²²⁹ Bununla birlikte Âli İmran Suresi'nde peygamberlerden alınan misaka dair başka bir ayet daha vardır.

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ (81)

“ Hani Allah peygamberlerden şöyle bir söz almıştı: ‘ Ben size Kitap ve Hikmet’i verdikten sonra, elinizin altında bulunanları tasdik eden bir elçi size geldiğinde O’na hemen iman edecek ve onu destek çıkacaksınız. Bunu kabul edip sorumluluğunu üzerinize alıyor musunuz?’ Onlar; ‘Evet kabul ettik’ deyince Allah da dedi ki : ‘Öyleyse buna şahit olun, ben de sizinle birlikte bu söze şahidim. ’ Âli İmran 3/81

Ayette bir peygamberin ümmeti olan her topluluğun kendi ömürleri süresinde Allah’ın göndereceği sonraki peygambere ve onun getirdiği şeriata tabi olacaklarına dair söz vermeleri şahitli bir olgu olarak karşımıza çıkıyor. Yahudi ve Hristiyanların ise ellerinde vahiy kaynaklı bir hakikat bilgisi olarak Tevrat ve İncil vardı. Dolayısıyla onlara çok açık lafızlarla hitap eden şu ayet de bunu onlar açısından özellikle teyit etmiş oluyor.

²²⁹ Ayeti Yahudilere tahsis etmeyip genel olarak yorumlayan müfessirler için. Bkz. Taberî, a.g.e. 7/461-462; İbnu’l Münzir, a.g.e. 2/526-528; İbn Ebû Hâtim, a.g.e. 3/835-837; Mâtürîdî, a.g.e. 2/554.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ
بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ
وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ
الْمُفْلِحُونَ (157)

“ Onlar ellerinin altındaki Tevrat ve İncil’de kendinden bahsedildiğini görecekları o ümmi Peygamber’e uyarlar. O kendilerine iyiliği emreder, kötülükten onları engeller. Pak şeyleri kendileri için helal kılar, zararlı ve çirkin şeyleri haram kılar. Sırtlarındaki yükleri, üzerlerindeki zincirleri indirir. İşte O Peygamber’e iman eden, O’na saygı gösteren, O’na fiilen destek veren ve O’na vahyedilen nura tabi olan kimseler var ya; onlardır kurtuluşa erecek olanlar” A’raf Suresi 7/157

Bu iki kitap tahrif edilmiş olsa bile Kur’an nazil olurken hala onların âlimleri ellerindeki vahiy kalıntısı bilgilerle Kur’an’ı ve Hz. Peygamber’i tanıyıp bilebilecek durumdaydılar. İşte bütün bu ayetlerin ortaya koyduğu bilgilerden hareketle tahrif meselesine dair ayetlerin çoğunda Hz. Muhammed’in sıfatlarını gizleme konusu özellikle yer almıştır. Bu ayetin açık ifadeleri müfessirleri tahrif konusunun yer aldığı tüm ayetleri genel anlamından ayrı olarak Hz. Muhammed (s.a.v)’in sıfatlarını gizleme davranışı ile yorumlamalarının temel gerekçesi olmuştur.

3.2.4.1. Kur’an’ı İnkâr ve Hz. Muhammed (s.a.v)’in Sıfatlarını Gizleme

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بِغَضِهمْ إِلَى بَعْضِ قَالُوا أَتُحَدِّثُوهمْ بِمَا
فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (76) أَوْلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا
يُسْرُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ (77)

“İman edenlerle karşılaştılar mı “iman ettik” derler. Birbirleriyle yalnız kaldıkları zaman ise “Rabbinizden gelen bir delil olarak aleyhinizde kullansınlar diye

mi tutuyor da Allah'ın size bildirdiği hakikatleri onlara söylüyorsunuz, bunu akıl edemiyor musunuz? Bilmezler mi ki Allah onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir.” Bakara Suresi 2/76-77

Tahrif meselesine dair en sarih ifadelerden birini taşıyan Bakara Suresi 2/75 ayetinden hemen sonra gelen bu ayetler, hem Yahudilerin içerisinden nifak davranışı sergileyenlerden, hem de içlerinden bu nifak davranışı sergileyenleri, münafıklıklarından değil de; Müslümanların yanında Tevrat bilgisinden bir şeyler konuştukları için kınayan Medine Yahudilerinin âlimlerinden bahsetmektedir. Yani tahrif edilmiş Tevrat'a bile tam güvenemeyip onun bilgisinden Müslümanları uzak tutmaya çalışmaları bu ayette Yahudiler için söz konusu edilmiştir. Lakin Hz. Peygamber'in sıfatlarının yer alması bakımından İncil'in de Tevrat'tan kalır bir yanı yoktur.

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ

وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ (6)

“Bir vakitler Meryem oğlu İsa şöyle demişti : ‘Ey İsrailoğulları Ben Allah'ın size gönderdiği elçisiyim. Benden önce gönderilen Tevrat'ı tasdik etmek ve benden sonra gelecek olan Ahmed adındaki peygamberi de müjdelemek üzere size geldim’ Fakat İsa onlara apaçık mucizeler gösterdiğinde onlar ‘bu düpedüz sihirdir’ dediler.” Saff Suresi 61/6

Bizzat Ahmed adıyla Hz. Peygamber onlara müjdelendiği halde bu gerçeği gizleme davranışını onlar da sergilemişlerdir.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ

بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (19)

“Ey Ehl-i Kitap! ‘Bize Allah'ın rahmetini müjdeleyecek, azabını haber verecek kimse gelmedi’ dersiniz diye, peygamberlerin arasının kesildiği bir zamanda (gerçek

dini) size açıklayan Elçimiz size geldi. Böylece müjdeleyici ve uyarıcı size gelmiş oldu. Allah'ın her şeye gücü yeter.” Maide Suresi 5/19

İşte bu ayet de Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamberliğinin, ehl-i kitaptan kıyamet günü Allah’ın huzurunda öne sürebilecekleri tüm bahanelerini ortadan kaldırdığını beyan ediyor. Çünkü O’nu kendi kitaplarından tanıyorlar ve gelişini bekliyorlardı. Bu ayetin özelde Yahudiler için indiğini ifade eden rivayetler²³⁰ olsa da ayetin sure içerisinde bulunduğu yer Hristiyanları da kapsayacak şekilde anlaşılmasına imkân vermektedir.²³¹

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ (70) يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ

بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (71)

“ Ey Kitap Ehli! Göz göre göre Allah'ın ayetlerini ne diye inkâr edersiniz? Ey Kitap Ehli! Ne diye, bile bile hakkı batıla karıştırıp, hakkı gizlersiniz?” Ali İmran Suresi 3/70-71

Ali İmran Suresi 3/70-71 ayetlerinde ehl-i kitabın Allah’ın ayetlerini inkâr etme ve hakkı batıla karıştırıp bile bile hakkı gizleme davranışlarına yönelik uyarı “يَا أَهْلَ الْكِتَابِ” “Ey Kitap ehli!” hitabıyla yapılmıştır. Bu durum burada uyarının hem Yahudilere hem Hristiyanlara şamil olabileceğinin bir göstergesidir. İlgili ayetin öncesine baktığımız zaman özellikle Hristiyanların konu edildiği pasajın 63. Ayette tamamlandığını görürüz. Sonrasında 64-68 ayetleri arasında ehl-i kitabın her ikisini de kapsayan Hz. İbrahim hakkındaki karşılıklı yanlış iddiaları yer alır. Ancak 69. ayette

²³⁰ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* 1/464; Taberî, *a.g.e.* 10/155-156. Taberî (ö.310) ayette geçen “ عَلَى فِتْرَةٍ ” ibaresini tefsir ederken getirdiği rivayetlerde peygamberlerin arasının kesildiği zamanla kastedilenin Hz. İsa ile Hz. Muhammed (s.a.v) arasındaki zaman olduğunu beyan edip, bu sürenin kaç yıl olduğuna dair farklı görüşleri aktarıyor. Bu durumda Hz. İsa’ya indirilen İncil ehlini de ayetin kapsamına zımnen almış oluyor. “ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ ” “ Ey Kitap ehli!” hitabının geçtiği ayetlerde genel olarak lafzın zahirini kolay kolay terk etmeyen Taberî’nin fetret dönemine dair getirdiği rivayetlerle zımnen kabul ettiği bir durumu sarahaten ifade etmemesi de dikkate şayandır.

²³¹ Ehl-i kitaptan herhangi birine tahsis etmeden ayeti tefsir edenlere örnek olarak bkz. Mâtürîdî, *a.g.e.* 3/488-499; Vâhidî, *el-Vasît*, 1/270; Zemahşerî, *a.g.e.* 1/618-619; Râzî, *a.g.e.* 11/330. Bunun dışında bazı müfessirler bu ayeti tefsir ederken özellikle hem Yahudilerin hem de Hristiyanların adını anmışlardır. Bkz. İbn Atıyye el-Endelûsî, *a.g.e.* 2/223; Ebû Hayyân, *a.g.e.* 4/213-214; İbn Kesîr, *a.g.e.* 3/72.

geçen “وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ” “Ehl-i kitaptan bir gurup sizi inancınızdan saptırma arzusu besliyorlar” ifadesinde kastedilenlerin Medine Yahudileri olduğuna dair rivayetler²³² ve “طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ” şeklindeki lafzî karine, kimi müfessirleri bu 70-71 ayetlerin de Yahudilerle ilgili olduğu görüşüne sevk etmiştir.²³³ Öte yandan 69. Ayette bahsedilen “Müslümanları inancından saptırma” isteğinin ehl-i kitabın her ikisi için de geçerli olduğuna dair rivayetler de vardır.²³⁴ Ayetin bağlamını tespit edebilmek için bundan sonra gelen 72-73 ayetlerine göz atınca da bu iki ayetin aslında Yahudiliği terk etmedikleri halde Hz. Peygamber’in yanında iman izhar ederek nifak davranışı sergileyen Medine Yahudileriyle ilgili olduğunu net bir şekilde görebiliyoruz. Kanaatimizce ne rivayetler ne de bağlam bize bu ayeti ehl-i kitaptan sadece Yahudilere mahsus olarak anlamamızı sağlayacak derecede güçlü bir karine sunmuyor. O halde Taberî’nin (ö.310) görüşüne uyarak lafzın zahir manasından hareketle burada anlatılan Allah’ın ayetlerini inkâr etme davranışının hem Yahudilere hem de Hristiyanlara izafe edildiğini düşünmeliyiz.²³⁵ Buna binaen hem Yahudilerin hem Hristiyanların ellerindeki kitaplarında yer alan Hz. Muhammed’in sıfatlarına dair bilgileri gizlediklerine ve bunun zaruri bir sonucu olarak kendi kitaplarını inkâr eder bir pozisyona düştüklerine, böylece de Kur’an’ı da inkâr etmiş olduklarına bu ayetlerde işaret edildiğini söyleme imkânı bulmuş oluruz.²³⁶ Yine bu konuyla ilgili ve lafzen buna çok yakın olup; sadece Yahudileri mi yoksa hem onları

²³² Örnek olarak bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* 1/283; Sa’lebî, *a.g.e.* 3/90; Vâhidî, *el-Vasît*, 1/449; Begavî, *a.g.e.* 1/449; Zemahşerî, *a.g.e.* 1/372.

²³³ Örnek olarak bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, 1/449.

²³⁴ Örnek olarak bkz. Taberî, *a.g.e.* 6/500; Mâtürîdî, *a.g.e.* 2/400; Zemahşerî, *a.g.e.* 1/372.

²³⁵ Ayrıca Ali İmran Suresi 3/69 ayetinin tefsirinde yer alan şu rivayet dikkate şayandır. “كل شيء في آل عمران من ذكر أهل الكتاب فهو في النصارى *“Âli İmran Suresi’nde ehl-i kitabın zikredildiği her şey Hristiyanlar hakkındadır”* Bkz. İbnu’l Münzir, *a.g.e.* 1/248; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 2/676. Bu rivayeti Ali İmran Suresi 3/72-73 ayetlerinin tefsirinde Şevkânî isabetsiz bir genelleme olarak değerlendirmiştir. (Bkz. Şevkânî, *a.g.e.* 1/403) Biz bu ifadede “Yahudilerden müstakil olarak mahzâ Hristiyanlarla ilgilidir” şeklinde bir anlamın kast edildiğini düşünmüyoruz. Kanaatimizce bu rivayet Ali İmran Suresi’nde yer alan “ehl-i kitap” lafzının geçtiği bir ayet zahiren Yahudilerle ilgili bir olaya işaret ediyor olsa bile o ayetin aynı zamanda zimnen Hristiyanlarla da ilgili bir yönünün olabilme ihtimalinin göz önünde tutulmasından bahsediyor. Bu durum ayetin ilk manasını tespit olarak değil, ilk manasından hareketle yapılacak meşru yorumun sınırlarını belirlemekle alakalı değerlendirilebilir.

²³⁶ Bunu kanaati teyit eden rivayetler ve görüşler için bkz. Taberî, *a.g.e.* 6/502-506; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 2/676-678; İbnu’l Münzir, *a.g.e.* 1/248-250; Mâtürîdî, *a.g.e.* 2/401; Sa’lebî, *a.g.e.* 3/90-91; Mâverdî, *a.g.e.* 1/400-401; Begavî, *a.g.e.* 2/53; Zemahşerî, *a.g.e.* 1/372; İbn Atıyye el-Endelûsî, *a.g.e.* 1/452; Râzî, *a.g.e.* 8/255; Kurtubî, *a.g.e.* 6/252; Ebû Hayyân, *a.g.e.* 3/206-207; İbn Kesîr, *a.g.e.* 3/72.

hem de Hristiyanları mı kapsadığı konusunda farklı görüşler serd edilen bir diğer ayet de şudur:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ (98) قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبِعُوا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (99)

“ De ki: Ey Kitap ehli! Allah’ın ayetlerini nasıl inkâr ediyorsunuz. Oysa Allah bütün yaptıklarınızı görüyor. De ki: Ey Kitap Ehli! Gerçeği pekâlâ bildiğiniz halde niçin Allah’ın yolunu eğri göstermek suretiyle iman edenleri o yoldan alıkoyuyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.” Ali İmran Suresi 3/98-99

Ehl-i kitabın Allah’ın ayetlerini inkâr etmesine ve Müslümanları dinlerinden alıkoymak adına kendilerinde olan vahiy bilgisini farklı anlatmalarına yönelik bir azarlama içeren bu ayetler; “قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ” hitabıyla başlaması itibariyle, zahiren hem Yahudilere hem de Hristiyanlara yönelik bir hitap olarak telakki edilmeye müsaittirler. Ancak bazı müfessirler bu hitabı sadece Medine Yahudilerine tahsis etmeyi tercih etmişlerdir.²³⁷ Bu tercihin veya ehl-i kitap ifadesinin kapsamına dair bu ayette yer alan farklı görüşlerin nüzul sebebine dair bir rivayetle ilişkisi vardır. İlgili rivayette şöyle bir olay anlatılır: Yahudilerden yaşlı, çok haset eden, inkârcılıkta şiddetli bir adam²³⁸ bir gün Medine’de Evs ve Hazrec kabilelerine mensup Müslümanların bir mecliste hoş sohbet vakit geçirdiklerini görünce, genç bir Yahudi’yi onların yanına gönderir. Ve o gençten Hz. Peygamber Medine’ye gelmeden önce Evs ve Hazrec ’in arasında uzun yıllar süren kan davası esnasında birçok kişinin öldüğü Buâs harbine dair şiirler okumasını ister. Bu Yahudi denileni yapınca bunun

²³⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* 1/291-292; İbn Atıyye el-Endelûsî, *a.g.e.* 1/480-481. İbn Atıyye (ö.542) görüşüne gerekçe olarak Taberî’de (ö.310) yer alan sebebi nüzul rivayetini aktarır, ancak Taberî’nin bizzat kendisinin bile aktardığı rivayete rağmen hitabı sadece Yahudilere tahsis etmemiş olmasının dikkate alınmasıdır.

²³⁸ Bu şahsın ismi Taberî’de “شَاسُ بْنُ قَيْسٍ” “Şa’s b. Kays” şeklinde hemzenin sükûnu ile zapt edilmiştir. Taberî’nin dışında birçok tefsirde hatta Taberî’de yapılan alıntılarda bile “شَاسُ بْنُ قَيْسٍ” “Şas b. Kays” şeklinde hemzesiz sadece elifle gelir. Tahkik notlarına göz attığımızda yaygın olan bu ikinci zaptın doğru olduğunu söyleyen sadece bir dipnotla karşılaştık. Fakat burada da bu zaptın hemzeli veya hemzesiz olan haliyle bir karşılaştırma yapılmaksızın tahkike konu olan diğer nüshalardaki yanlış zaptlar için bu açıklama getirilmiştir. Bkz. Vâhidî, *el-Basît*, 10/367. (4 nolu dipnot)

üzerine o meclistikiler galeyana gelirler ve karşılıklı atışmalar yeni bir çatışmanın fitilini ateşler. Medine'nin dışındaki Harre mevkiinde vuruşmak için sözleşen iki kişiden sonra her iki kabilenin fertlerinin kendi adamına eklenecek savaş isteğiyle toplanmaya başladıkları haberi Hz. Peygamber'e ulaştınca O'da yanına muhacirlerden bir gurubu alıp toplanan kalabalığın yanına vuruşma başlamadan ulaşır ve onları teskin eder. Bunun bir cahiliye taassubu olduğunu anlamalarını sağlar ve olay böylece yatıştırılır. Bunun üzerine de yukarıda verdiğimiz Âli İmran Suresi 3/98-99 ayetleri ve bundan sonra gelen 100-105 ayetleri nazil olmuştur.²³⁹ Âli İmran Suresi 3/100 ayette geçen “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ”

“Ey İman edenler: Kendilerine kitap verilenlerin bir takımına uyarısanız, sizi imanınızdan çevirir, kâfir ederler” ifadesi bu olayda kışkırtıcılık yapan Yahudilerin durumuyla örtüşmektedir. Devamında gelen ayetlerde; o gün kabile taassubuyla galeyana gelen Müslümanlara yönelik uyarılar yer alır. Geçmişte bu taassuptan dolayı yaşadıkları yıkımlar hatırlatılır ve bir daha aynı duruma düşmemek için Allah'ın ipine sınımsız sarılıp tefrikaya düşmekten uzak durmaları tembihlenir. İnsanlığı hayra çağırarak iyiliği emretmek, kötülüğe mani olmak gibi büyük vazifesi olan Müslüman toplumun bu kurtuluş reçetesini bırakıp da ayrılıklara düşmesinin yakışık almayacağı da ifade edilir.²⁴⁰ Bütün bu ayetlerde anlatılanlar da aynı şekilde nüzul sebebi olarak

²³⁹ Taberî, a.g.e. 7/54-56; İbnu'l Münzir, a.g.e. 1/311-313; Muhammed b. İshak üzerinden Zeyd b. Eslem'e ulaşan bu rivayet aynı lafızlar ve senedin baş tarafındaki bazı farklılıklarla yer almıştır. Taberî'den (ö.310) farklı olarak burada nüzul sebebi 98-105 değil, 98-103 ayetlere mahsus olarak geçer. Öte yandan Taberî'de ve İbnu'l Münzir'de (ö.319) yer alan rivayetteki gibi olayın ayrıntılı anlatılmamasıyla birlikte ayetin Şa's b. Kays hakkındaki rivayetine dair aynı râviye senette Muhammed b. İshak'tan önceki bazı farklı isimlerle ulaşan kısa bir rivayet de İbn Ebû Hâtim'de (ö.327) yer alır. Bkz. İbn Ebû Hâtim, a.g.e. 3/716. Bu senedin aynıyla bu olayı yine kısaltılmış bir şekilde 100. ayette tekrar aktarmıştır.

²⁴⁰ Âli İmran Suresi 3/101-105 “إِن تَطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ” “Hem Allah'ın ayetleri size okunup dururken, üstelik O'nun elçisi de aranızdayken inkârcılığa dönmeniz olacak şey mi? Kim Allah'a tutunursa dosdoğru yola erştirilmiştir. Ey İman edenler! Allah'tan nasıl sakınmak gerekiyorsa öyle sakının ve son nefesinizi O'na teslim olmuş (Müslüman)lar olarak verin. Hepiniz Allah'ın ipine sınımsız tutunun ve sakın ayrılığa düşmeyin. Hele Allah'ın üzerinizdeki nimetini bir düşünün: Hani siz birbirinizin hasmı iken Allah kalplerinizi birbirine ısındırmıştı ve O'nun nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Hani siz bir ateş uçurumunun kenarındayken O sizi oradan kurtarmıştı. İşte doğru yolu

gelen rivayete mutabıktır. Kanaatimizce bu durum bundan önce gelen Âli İmran Suresi 3/98-99 ayetlerindeki “يَا أَهْلَ الْكِتَابِ” lafzı ile sadece Yahudilerin kastedildiğini görüşünün temel sebebi olsa da, nüzul sebebini bu ayetlerdeki hitabı sınırlamaya gerekçe kılmaya ihtiyaç yoktur. Bize göre bu nüzul sebebi rivayetinin işlevi sadece 100-105. Ayetlerin doğru anlaşılmasına katkıda bulunmaktan ibarettir.²⁴¹ Burada bizim konumuz olan Âli İmran Suresi 3/98-99 ayetlerini ise “يَا أَهْلَ الْكِتَابِ” hitabının sarıh delaletine göre anlamamızın önünde hiçbir engel yoktur ki zaten ayetlerin içeriğiyle bu olay arasında 100-105 ayetlerinde olduğu kadar açık bir bağ olmadığı ortadadır. Nitekim bu nüzul sebebi rivayetini aktaran kimi müfessirler bile 98-99 ayetlerin tefsirinde hitabı sadece Yahudilere tahsis etmeyip ehl-i kitabın her ikisinin de konu edildiği görüşünü tercih etmişlerdir.²⁴²

Bu ayetlerde altı çizili olarak verdiğimiz “*Gerçeği pekâlâ bildiğiniz halde niçin Allah’ın yolunu eğri göstermek suretiyle iman edenleri o yoldan alıkoyuyorsunuz?*” ifadesi ile kastedilen şudur: Hz. Peygamber’in nübüvvetine işaret eden Tevrat ve İncil ayetlerini bildiğiniz, Kur’an’ın vahiy bilgisi olduğunu anladığınız halde neden bunları

tutabilmeniz için Allah size ayetlerini böylece açıklıyor. İçinizden öyle bir topluluk bulunsun ki, insanları hayra çağırınsın, iyiliği emretsin ve kötülüğü engellesin. İşte bunlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. Sakın sizler de kendilerine apaçık ayetler gelmişken parçalanıp dağılan ve ihtilafa düşen kimseler gibi olmayın ”

²⁴¹ Nüzul sebebine dair yukarıda verdiğimiz Zeyd b. Eslem rivayetinin dışında tıpkı buradaki olaya benzer bir olayı anlatan Süddî, Mücahid ve İkrime’den gelen iki farklı rivayet daha vardır. Bkz. Taberî, *a.g.e.* 7/58-59 (Süddî - Mücahid); İbnü’l Münzir, *a.g.e.* 1/314-315 (İkrime); İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 3/719 (Mücahid). Bu rivayetler diğerinden farklı olarak sadece Ali İmran Suresi 3/100 ayetinin sebebi nüzülü olarak zikredilir. Zaten bu rivayetleri de “Ey İman edenler” hitabıyla husûsen kimin kastedildiğini belirtme sadedinde paylaşırlar ki Süddî rivayetinde Kaynuka Yahudilerinden birinin kışkırtmasına kapılan Sa’lebe b. Ganeme el-Ensârî ’nin adı geçer. Bunlardan özellikle Mücahid ve İkrime rivayetinde diğerinin aksine bu olayda kışkırtıcılığı yapan Yahudi’nin adı ve bu kışkırtmaya kapılıp vuruşmaya azmeden ilk iki kişinin adı zikredilmez. Biz bu rivayette anlatılan hadisenin daha önce Ali İmran Suresi 3/98-99 ayetleri için anlatılan Zeyd b. Eslem rivayetinden farklı olmadığını, bu rivayetinin aynı olayın ayrıntılarından arındırılmış bir özeti olduğunu düşünüyoruz. (Söz konusu İkrime rivayetinin yer aldığı bir başka kaynak olarak Bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, 1/471-472) Bunun da yukarıdaki kanaatimizi teyit ettiğini zannediyoruz. Nitekim Sa’lebî (ö.427) ve Begavî (ö.516) Ali İmran Suresi 3/100 ayetinde Taberî’nin (ö.310) Ali İmran Suresi 3/98-99 ayetinde aktardığı Zeyd b. Eslem rivayeti aynen aktarırlar. (Bkz. Sa’lebî, *a.g.e.* 3/158-159; Begavî, *a.g.e.* 2/53) Aradaki tek fark rivayetinin sonunda bu olayın üzerine hangi ayetin indiğine dair cümledir. Rivayetinin bu iki müfessirdeki aktarımına göre olay sadece 100. ayetin nüzul sebebidir. Vefat tarihi olarak Begavî ’den (ö.516) sonra gelen birçok müfessir de bu olayı sadece Ali İmran Suresi 3/100 ayetinde aktarmakla yetinmişlerdir. Bkz. Zemahşerî, *a.g.e.* 1/392; Râzî, *a.g.e.* 8/307; Kurtubî, *a.g.e.* 6/252; Beydâvî, *a.g.e.* 2/30-31; Nesefî, *a.g.e.* 1/278-279; Ebüssuûd, *a.g.e.* 2/64.

²⁴² Taberî, *a.g.e.* 7/52 ve 57-58; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 3/716-718; Ebû Hayyân, *a.g.e.* 3/278-279.

insanlardan gizleyerek iman ettiğinizi iddia ettiğiniz kitap ile ters düşüyorsunuz? İşte bu yönüyle ayet hem Yahudilere hem de Hristiyanlara yönelik bir inanç problemine işaret etmiş olmaktadır.²⁴³

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ

يَعْلَمُونَ (146)

“ Kendilerine Kitap verdiklerimiz O’nu (Kur’an’i /Muhammed’i) kendi evlatlarını tanıdıkları gibi tanırırlar. Fakat içlerinden bir topluluk bile bile bu gerçeği gizlemektedir” Bakara Suresi 2/146

Bu ayet en basit anlamıyla ehl-i kitabın bir şeyleri çok iyi bildiğini, ama içlerinden bir gurubun bir hakikati gizlediğini ifade ediyor. Fakat ayette “يَعْرِفُونَهُ” “O’nu bilirler” ifadesinden neyin kastedildiği sorusu üzerinde epey yorum yapılan bir işkâl olarak karşımıza çıkıyor. Burada kilit nokta, tercümeyle “O’nu” diye yansıttığımız zamirin merciinin tespit edilmesidir. Ayetin geri kalanına dair söylenecek her şey burada verilecek olan karara bağlıdır. Bu konuda rivayetlere dayanan farklı yaklaşımları özet halinde Mâverdî ‘den (ö.450) aktaracağız:

“Burada “evlatlarını bilir gibi bildikleri” şeyin ne olduğuna dair iki görüş vardır;

- Kiblenin Beytü’l-Makdis ’ten Kâbe’ye çevrilmesinin hakikatini bilirler.
- Hz. Peygamber’i ve O’nun peygamberliğinin doğruluğunu bilirler.

“لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ” “bu gerçeği gizlerler” ifadesinde ise neyin gizlediklerine dair de iki görüş vardır;

- Kible hakkındaki hakikati gizlerler.

²⁴³ Bu ayetlerin tefsirinde İbn Kesîr (ö.774) önceki dipnotlarda söz konusu ettiğimiz hiçbir nüzul sebebi rivayetini zikretmeksizin ve hitabın kapsamı ile alakalı hiçbir tartışmaya girmeden lafzın zahirine göre ayeti tefsir etmekle yetinmiştir. İbn Kesîr, *a.g.e*, 2/85.

- *Hz. Muhammed'in peygamberliğinin hakikatini gizlerler.*"²⁴⁴

Evlatlarını bilir gibi bildikleri halde gizledikleri hakikatin, yukarıdaki birinci görüş olduğunu varsayarsak bu ayette Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra kiblenin Mescid-i Aksa 'dan Kâbe'ye değiştirilmesi esnasında bunu dillerine dolayan Medine Yahudilerinin kastedildiğini söylemek durumunda kalırız. Zira bu konuda Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında bir tartışma yaşanmamıştır. Ancak bu ayetin öncesinde kiblenin değiştirilmesi hükmüne değinen Bakara Suresi 2/142-145 ayetlerinde o zamanlar Medine Yahudilerinden birilerinin bu konuyu Hz. Peygamber'e, İslam'a tan etmek için istismar ettiklerine açık işaret vardır. Bu durumda zamirin mercii "كعبة" lafzının kastedildiği bir anlam olarak belirlenmiş olur. Bu noktada Taberî'nin (ö.310) hem buna temel oluşturan rivayetleri aktardığı halde, ayeti hem Yahudilere hem de Hristiyanlara şamil kılması dikkate şayandır.²⁴⁵ Taberî'nin çelişkili gibi görünen bu tavrının gerekçesini ayetin ikinci kısmına dair getirdiği rivayetlerle daha net anlıyoruz. Taberî önceki peygamberlerin de Kâbe'ye kible olarak yönelmesinin bilinen bir hakikat olduğunu bunu hem Yahudilerin hem Hristiyanların gizlediğini, bu gerçeği nasıl gizliyorlarsa Hz. Muhammed'in peygamberliğine dair bilgilerini de her ikisinin gizlediğini beyan etmek suretiyle ayeti ehl-i kitap lafzının zahirine göre tefsir etmiştir. Bundan sonra da O'nu gizleyenlerin kapsamına Hristiyanların da girdiğini ifade eden rivayetleri şahit getirir.²⁴⁶ Burada Taberî'nin yaklaşımını şöyle açıklayabiliriz. Bu ayette "الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ" "kendilerine kitap verdiklerimiz" ehl-i kitabın her iki unsurunu da kapsar. Kiblenin değişmesi konusunda ayetin nüzul zamanındaki fiili durum Yahudilerle Müslümanlar arasında cereyan etmiş olsa da; Yahudiler o günlerde Kâbe ile ilgili vahiy kaynaklı bilgilerine dayanan hakikati gizledikleri gibi genel bir tavır olarak Hz. Muhammed'in nübüvvetinin hakikatini de gizlemektedirler ve bu konuda Hristiyanlar da onlarla müşterek bir tutum

²⁴⁴ Mâverdî, *a.g.e.* 1/204-205.

²⁴⁵ İlgili rivayetler Katâde, Rebi', İbn Abbas, Süddi, İbn Zeyd ve İbn Cüreyc kanalıyla gelmiştir. Bkz. Taberî, *a.g.e.* 3/187-188

²⁴⁶ Hitabın hem Yahudi hem de Hristiyanlara şamil olduğuna dair rivayetleri Katâde, Mücahid ve İbn Cüreyc 'den nakleder. Gizlenen hakikatin sadece kible meselesi olmayıp aynı zamanda Hz. Muhammed'in risâleti olduğunu da yine Katâde ve Mücahid rivayetlerine dayandırır. Bkz. Taberî *a.g.e.* 3/188-189.

içerisindedirler.²⁴⁷ Yukarıda Mâverîdî 'den (ö.450) aktardığımız ikinci görüşü savunan pek çok müfessir vardır.²⁴⁸ Bu ikinci görüşü savunanların hareket noktalarından en önemlisi Hz. Ömer' ile Abdullah b. Selâm arasında geçen bir konuşma olmuştur. Hz. Peygamber Medine'ye geldiği zaman Hz. Ömer Abdullah b. Selâm 'a Hz. Peygamber'i evlatlarını tanıdıkları gibi tanımalarının ne olduğunu sormuş o da; 'kendi çocuğum diğer çocukların arasında oyun oynarken onu nasıl ayırt edersem Hz. Peygamber'i görünce de aynı o şekilde tanıdım. Hatta bu tanıma bundan bile güçlüdür. Zira Hz. Peygamber'in tüm vasıfları vahiy bilgisidir, çocuğun annesi kocasına ihanet etmiş olabilir.' diye cevap vermiştir.²⁴⁹ Abdullah b. Selâm'dan yapılan bu açıklamaları aktarıp, bu görüşü tercih etmekle beraber, Kâbe 'nin kible olması hakikatini ikinci bir tevil olarak aktaranlar da olmuştur.²⁵⁰ Bu müfessirler rivayetlere istinat etmeyen üçüncü bir ihtimal olarak burada evlatlarını tanıdıkları gibi hakikatini bildikleri şeyin "Kur'an" olabileceğini de söylemişlerdir ki bu görüş zamirin merciinin Bakara 2/145 ayetinde geçen "العلم" olması ve bunun da "Kur'an'ı karşılaması şeklinde temellendirilebilir. Zamirin merciinin en yakın kelime olmasına dair nahiv kuralı da bunu teyit etmektedir. Bunun dışında daha pek çok dil ve belagat incelikleri ile bu görüşü savunan ve "Kâbe'nin kible olması hakikati" açıklamasını tamamen zayıf gören müfessirler de olmuştur.²⁵¹ Biz Taberî'nin (ö.310) belirttiği üzere ayetin birinci kısmında Kâbe'nin kible olması hakikatinin hususiyetle kastedilmesinin öncelikli olması ile beraber, ayetin diğer karinelerin desteğiyle Hz. Muhammed'in risâletine veya daha uzak bir ihtimal olarak Kur'an'a hamledilebileceğini düşünüyoruz. Kanaatimizce Abdullah b. Selâm rivayeti de tek başına Bakara Suresi 2/146 ayetinin Hz. Peygamber'e hamledilmesine müsait değildir. Çünkü Hz. Ömer'in anlattığı olay Hz. Peygamber Medine'ye gelince olmuştur. Kible değişimi ile hicret arasında ise birkaç aylık bir zaman farkı vardır. Bir de bu rivayetin bazı versiyonlarında Hz. Ömer Abdullah b. Selâm'a soruyu şu şekilde sormuştur. "*Allah peygamberine daha*

²⁴⁷ İbn Ebû Hâtim 'de (ö.327) de bununla aynı sonuca çıkan rivayetler yer almaktadır. İbn Ebû Hâtim, a.g.e. 1/255-256.

²⁴⁸ Mâtürîdî, a.g.e. 1/590. Mâtürîdî A'raf Suresi 7/157 ayetine atıfta bulunarak görüşünü temellendirir.

²⁴⁹ Bkz. Sa'lebî, a.g.e. 2/13; Vâhidî, *el-Vasît*, 1/230-231. Begavî, a.g.e. 1/164.

²⁵⁰ Zemahşerî, a.g.e. 1/204; Kurtubî, a.g.e. 2/162-163.

²⁵¹ Râzî, a.g.e.4/110-112; Ebû Hayyân, a.g.e. 2/33-34.

Mekke’de iken ‘ Kendilerine Kitap verdiklerimiz O’nu (Kur’an’ı /Muhammed’i) kendi evlatlarını tanıdıkları gibi tanırılar.’ ayetini indirdi. Bu tanıma nasıl oluyor bir anlatsana...” ²⁵² Bakara Suresi 2/146 ayetinin Mekke’de nazil olduğuna dair bir bilgimiz yoktur. Ancak Mekke’de nazil olan En’am Suresi’nde ilk cümlesi lafzen bunun aynısı olan bir ayet vardır;

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

(20)

“ Kendilerine Kitap verdiklerimiz O’nu (Kur’an’ı /Muhammed’i) kendi evlatlarını tanıdıkları gibi tanırılar. Kendilerine yazık edenler ise inanmazlar” En’am Suresi 6/20

Önceki ayette anlatılan Hz. Muhammed’in risâletini çok iyi bildiği halde bundan nasiplenemeyenler burada da “kendilerine yazık edenler inanmazlar” ifadeleriyle anılmıştır. Bazı müfessirler de Abdullah b. Selâm’ın ifadelerini sadece bu ayetin tefsirinde söz konusu ederler.²⁵³ Ve bu rivayetlerde Hz. Ömer’in yukarıda verdiğimiz Mekke vurgusu yer alır. O halde nüzul sebebi olarak getirilen rivayetin En’am Suresi ayetiyle alakalı olup, müfessirlerce Bakara Suresindeki ayete ek bir bilgi gibi verildiğini söylemek yanlış olmaz. Hz. Muhammed’in sıfatlarını çok iyi bilen Yahudi ve Hristiyanların bile bile bu gerçeği örtmesi bir itikadî problem olarak her iki ayetinde müşterek konusudur. Bu konuda son örneğimiz de Bakara Suresi’nden olacaktır.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ

يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ (159)

²⁵² Bkz. İbn Hacer el-Askalanî (ö.852), *el-Ucâb fî Beyâni’l-Esbâb* (thk. Abdülhakîm Muhammed el-Enîs), Dâru İbnü’l Cevzî, Demmam 1997. 1/399.

²⁵³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* 1/554, Mâtürîdî, *a.g.e.* 4/43; Mâverdî, *a.g.e.* 2/101.

“İndirdiğimiz apaçık belgeleri ve doğru yolu -biz vaktiyle Kitap’ta (Tevrat’ta) insanlara açıklamış iken- örtbas edenler yok mu, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de lanet konumunda olanlar.” Bakara Suresi 2/159²⁵⁴

Bu ayeti kerimede Allah’ın indirdiği apaçık belgeleri ve doğru yolu gizleyenlerin kim olduğuna dair yorumların çerçevesi biraz daha geniştir. Zira ayette ehl-i kitaptan herhangi birinin adı doğrudan veya dolaylı olarak yer almamıştır. Ayetin sure içerisinde bulunduğu yer de bu konuda güçlü bir delil sunmuyor. Rivayetlerde ise üç madde zikredilir.

- Yahudilerin âlimleri²⁵⁵
- Ehl-i kitabın âlimleri²⁵⁶
- İlmi gizleyen herkes²⁵⁷

Biz bu üç yorum arasında şöyle bir ilişki olduğunu düşünüyoruz. Bu ayetin tefsirinde yer alan bir rivayete göre Medine’de bir gün Muaz b. Cebel’in Yahudi âlimlerine Tevrat’ta yer alan bir şeyler hakkından soru sormuş, fakat onlar cevap vermekten imtina etmişlerdir.²⁵⁸ Başka bir rivayete göre de Ensar’dan bir sahâbî Yahudi bir arkadaşına Hz. Muhammed (s.a.v)’in sıfatlarının Tevrat’ta yer alıp almadığını sormuş, O da yalan söyleyerek ‘hayır öyle bir şey yok’ demiştir.²⁵⁹ Birinci maddedeki görüşe dayanak olabilecek bu hadiseler Medine’de Müslümanların bizzat şahit oldukları bir vahyi gizleme olayını şahit getirmek suretiyle ayette zemmedilen davranışın somut yaşanmış bir örneğini teşkil etmektedir. Yoksa bu rivayetlerin ayetin kapsamını sadece bu yaşanmış olaya tahsis etmek gibi bir fonksiyonu yoktur. İkinci maddede yer alan görüş ise bu ayetin lafzın zahirine dayanan tefsiridir. Dolayısıyla esas mana bu olmalıdır. Çünkü daha önce ifade etmiş olduğumuz birçok ayette geçtiği üzere ehl-i kitabın her ikisinin âlimleri de kendi kitaplarında Hz. Muhammed’in sıfatlarının yer aldığını bilmelerine rağmen bunu açıklamaktan imtina etmişlerdir.

²⁵⁴ Hz. Muhammed (s.a.v)’in sıfatlarını gizleme konusuna işaret eden bir başka ayet de Bakara Suresi 2/174-176 ayetleridir. Burada sadece Yahudilerin işlediği bir “vahiy bilgisini gizleme” durumu olduğuna kanaat ettiğimiz için o ayeti Tahrif Meselesi başlığında ele almıştık.

²⁵⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.* 1/152-153; Mâverdî, *a.g.e.* 1/214; Sa’lebî, *a.g.e.* 2/29; Vâhidî, *el-Vasîl*, 1/244; Begavî, *a.g.e.* 1/175; Zemahşerî, *a.g.e.* 1/209.

²⁵⁶ Taberî *a.g.e.* 3/249-250; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/268; Kurtubî, *a.g.e.* 2/184.

²⁵⁷ Taberî *a.g.e.* 3/251-252. Râzî, *a.g.e.* 4/139.

²⁵⁸ Taberî *a.g.e.* 3/250; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.* 1/268;

²⁵⁹ Taberî *a.g.e.* 3/251.

Ayet Yahudi ve Hristiyan âlimlerinden herhangi birinin adını özellikle anmadan veya buna dair dolaylı bir işaret barındırmadan bu vahiy bilgisini gizleme davranışını yerdiğine göre, ayetteki tehdidin bu yerilen davranışla özdeşleşmiş olan Yahudi ve Hristiyan din adamlarının her ikisini de kapsamaması icap eder.²⁶⁰

Bunun da ötesinde ayette açıkça “ehl-i kitap” tabiri geçmemesi müfessirleri burada anlatılanları en geniş kapsamda düşünmeye sevk etmiş ve hidayet ve delil namına kendisinde bulunan ilmi gizleyen herkesi bu ayetin kapsamında görme yorumu da üçüncü sırada kendine yer bulmuştur. Bu son yorumun gerekçesi Ebu Hureyre ’nin çok hadis rivayet ettiği için kendisini eleştirenlere cevap sadedinde söylediği şu söze dayanır : “...Şayet Allah ’ın kitabında böyle bir ayet olmasaydı, ben size öğrendiğim onca şeyi rivayet etmezdim.”²⁶¹ Ebu Hureyre ’nin bu sözleri bize göre ayetin tefsiri olarak değil, sadece Kur’an’ın ehl-i kitabın yanlış bir tavrını yermek üzere ortaya koyduğu bir beyandan kendisine bir öğüt ve ibret çıkarması olarak düşünülmelidir.

Bu ayette dikkat çeken bir diğer önemli nokta daha vardır. Ehl-i kitap âlimlerinin gizledikleri şeyi ifade eden “الْبَيْتَاتِ” ve “الْهُدَى” kelimelerinin açıklamasında sadece Hz. Muhammed’in sıfatları değil, aynı zamanda kitaptaki ameli hükümlerde söz konusu edilmiştir. Ayeti Medine Yahudileri üzerinden yorumlayan müfessirlerin gizledikleri hükme örnek olarak Yahudilerin recm ayetini saklamasına işaret edilir. Yahudi ve Hristiyanların ellerindeki vahiy bilgisini gizlemeye dönük inanç problemleri sadece Hz. Peygamber’in sıfatları hakkında değil, ahkâm konusunda da ortaya çıktığına dair ilk örneği bu ayette görmüş olduk.

²⁶⁰ Diğer tüm görüşleri aktaran Taberî’nin (ö.310) kendi tercihi de bu yöndedir. Bkz. Taberî a.g.e. 3/249; İbn Atıyye el-Endelûsî, a.g.e. 1/231; Ebû Hayyân, a.g.e. 2/68.

²⁶¹ Taberî a.g.e. 3/252; İbn Ebû Hâtim, a.g.e. 1/268; es-San’ânî, *Tefsîru Abdürezzâk*, 1/299. (Abdürezzak ’ın tefsirinde uzunca yer alan rivayette Ebu Hureyre çok hadis rivayet ettiğine yönelik eleştirilere cevap olarak sadece bu ayetin keskin uyarısını vermekle kalmayıp başka açıklamalar da yaptığını görüyoruz. Muhacirler ticaretle, Ensar ise hurma bahçeleriyle ilgilenirken kendisinin fakir bir adam olarak hep Hz. Peygamber’in yanında olduğunu ve onun yokluğundayken de yanında duyduklarını ezberlemeye çalıştığını, ezberlediklerini unutmaması için Hz. Peygamber’in özel duasına mazhar olduğunu da belirtmiştir. Ebu Hureyre’nin bu ayetle ilgili sözlerinin yer aldığı bazı hadis kaynakları için bkz. Buhârî, Hıfzu’l İlm, 42; Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 112)

3.2.4.2. Kitapta Yer Alan Ahkâmı Gizleme

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ

كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ (15) يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ

السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (16)

“ Ey Ehl-i Kitap! İşte Peygamberimiz size geldi. Kitap’tan gizlediğiniz birçok şeyi size bildiriyor, birçoğunu da geçiyor. (Yüzünüze vurmuyor) İşte size Allah’tan bir nur geldi, işte sizlere apaçık söyler bir kitap geldi. Onunla Allah kendi rızasını kazanmak isteyenleri esenlik yollarına ulaştırır, yine onları izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Onları eğrilmez bir yola götürür.” Maide Suresi 5/15-16

Ehl-i kitabın kendilerinde bulunan kitaptan gizledikleri vahiy bilgisine işaret eden ayetlerden bir diğeri olan Maide Suresi 5/15 ayetinde “يَا أَهْلَ الْكِتَابِ” ifadesi ehl-i kitabın her iki unsurunu da içine alır. Ayetin sure içerisinde bulunduğu yer de bunu teyit eder. Zira bundan önceki ayetlerde ayrı ayrı Yahudi ve Hristiyanlardan Allah’ın söz alması konu edilmişti ve bundan sonra gelen ayette de yine Hristiyanlara yönelik ifadeler vardır. Bu ayetin önce verdiğimiz ayetlerden farklı olan yönlerinden birisi vahiy bilgisini gizleme eylemi için önceki ayetlerde olduğu gibi “كُتِّمَ” değil “أَخْفَى” fiilinin kullanılmasıdır. Bir diğer önemli fark da bu ayete dair rivayetler içerisinde zikredilen Yahudilerin Tevrat’ta yer alan zina haddine dair hükmü saklamalarından bahsetmesidir.²⁶² Böyle bir davranışın iman ettiklerini iddia ettikleri kitabı da aslında

²⁶² Mukâtil b. Süleyman, a.g.e. 1/463. Mukâtil (ö.150) bu ayetin tefsirinde sadece Yahudileri konu etmiştir. Fakat birçok müfessir burada hem ahkâmın gizlenmesi hem de Hz. Muhammed’in sıfatlarının gizlenmesinin kastedildiğini söylemekle kalmayıp ayetteki “يَا أَهْلَ الْكِتَابِ” lafzının sarih delaletine binaen hitabın hem Yahudi hem de Hristiyanları kapsadığını tercih ettiklerini görüyoruz. Bkz. Taberî a.g.e. 10/143; Mâtürîdî, a.g.e. 3/484-485; Mâverdî, a.g.e. 2/22, Vâhidî, el-*Vasît*, 2/168-169; Zemahşerî, a.g.e. 1/617; Ebû Hayyân, a.g.e. 4/208.

inkâr ettikleri anlamına geleceği açıktır.²⁶³ Böylelikle ehl-i kitabın sorumlu tutuldukları hükmü saklama davranışları da tahrifin bir çeşidi olarak tıpkı Hz. Muhammed (s.a.v)’in kitaplarında yazılan vasıflarını saklama gibi bir niteliğe kavuşmaktadır. Tefsir rivayetlerinde zina haddini gizleme şeklinde somut bir örneği olan bu durum bu ayette ehl-i kitabın her ikisinin de genel bir karakteri olması yönüyle uyarıya konu olmuştur. Allah’ın apaçık hükümlerini uygulamamak inanç değil de bir amel problemi gibi telakki edilebilirse de, bunun ikrahla veya başka bazı engellerle değil bizzat kendi tercihleriyle ve kötü niyetleriyle meydana gelmesi bunu bir inanç problemine dönüştürür. Bundan dolayı Hz. Peygamber’in sıfatlarını gizleme ile bir arada aynı zihniyetin iki farklı somut yansıması olarak kendine yer bulur. Nitekim Yahudi ve Hristiyanları Tevrat ve İncil’in hükümlerini tatbik etmedikçe din adına bir temellerinin olamayacağını belirten ayet de yine bu surede yer almaktadır.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ

وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

(68)

“ De ki: ‘Ey Ehl-i Kitap! Tevrat’ı, İncil’i ve rabbiniz tarafından size indirileni tam olarak tatbik etmedikçe hiçbir dini temel üzere değilsiniz’ Şu muhakkak ki sana Rabbinden indirilen (bu Kur’an) onlardan çoğunun azgınlığını ve küfrünü büsbütün arttıracak. Sakın bu kâfir topluluğa acıyacağın tutmasın.” Maide Suresi 5/68

Bu konuda son söz şudur. Yahudi ve Hristiyanlar için Kur’an indiği zamanda ellerinde bulunan Tevrat ve İncil tahrif edilmiş haliyle bile onların Hz. Peygamber’e tabi olmalarını sağlayacak ve Kur’an’ın hükümlerine uymalarını gerektirecek içerikteydi. İşte tüm bu ayetler onlara karşı; mensubiyet iddia ettikleri kitapların

²⁶³ Yahudilerin bu hükümleri saklama davranışlarına doğrudan temas başka bir ayet daha Maide Suresi 5/43 ayetidir. “وَكَيفَ يَحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ (43)” “İçinde Allah’ın hükmü bulunan Tevrat ellerinde dururken bunlar ne diye seni hakem kılıyorlar? Sonra da verdiği hükmün ardından ne diye öbür tarafa dönüyorlar? Bunlar (kendi kitaplarına bile) inanmış değillerdir.” Altı çizili verdiğimiz cümle bu meselenin neden bir inanç problemi olduğunu ortaya koymaktadır. Yahudilerden bahsettiği sarahaten belli olan bu ayet, Medine Yahudilerinin zina haddini saklamalarıyla doğrudan alakalıdır. Örnek olarak bkz. Taberî a.g.e. 10/336.

gerçekten ehl-i olduklarını ortaya koymaları için bir tutarlılık çağrısıdır. Bu tutarlılığın gereği olarak ayette altı çizili verdiğimiz üzere Kur'an'a da tabi olmak zorunda kalacaklardır. Mensubiyet iddia ettikleri kitaba Allah'tan geldiği haliyle layık olmaları ve kurtuluşa ermeleri de ancak böyle mümkündür. Hz. Peygamber Kur'an'ı Allah katından insanlara tebliğ ettiği esnada hem müşriklerin içinde buldukları çaresiz durumu hem de ehl-i kitabın malul olduğu inanç problemlerinden kaynaklanan küfür hallerini tasvir eden ve onların tamamına yönelik çağrının bir özeti sayılabilecek ayetlerle sözümüzü noktalamak istiyoruz.

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ (1) رَسُولٌ
 مِنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً (2) فِيهَا كُتِبَ قِيمَةٌ (3) وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا
 مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَةُ (4) وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ خُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا
 الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيمَةِ (5)

“ Gerek kitap ehlinden gerekse müşriklerden olan o kâfirler kendilerine hakikati gösteren o rehber gelene kadar (buldukları küfür halinden) vazgeçecek değillerdi. O rehber, tertemiz sayfaları okuyan Allah'ın gönderdiği elçidir. Okuduğu sayfalarda en doğru hükümler yer alır. Böyleyken o kitap ehli tutular kendilerine bu apaçık rehber geldikten sonra ayrılığa düştüler. Hâlbuki Onlara sadece; dini yalnızca Allah'a has kılarak, hiçbir şirke bulaşmadan kulluk etmek, namazı hakkıyla kılmak ve zekâtı vermek emredilmişti. Zaten hak din işte budur.” Beyyine Suresi 98/1-5

SONUÇ

Ehl-i kitap terkibi itikadî, ahlaki, siyasi yönleriyle Kur'an ayetlerine konu olmuş bir kavrama tekabül eder. Fakat bu kavram üzerine Kur'an ayetleri çerçevesinde konuşulup yorumlar yapılacaksa öncelikle bu lafzın zihinlerde anlaşılır, net bir karşılığını ortaya koymak gerekir. Bu tezimizde biz bunun iki şekilde icra edilebileceği sonucuna ulaştık. Birincisi; ehl-i kitap kavramının kendisinin ve kapsamlılık ilişkisi içerisinde olduğu diğer kavramların; Kur'an ayetleri üzerinden sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu kavramların; Kur'an'ın nazil olduğu 23 yıllık zaman dilimindeki oluşum sürecini görebilmek adına gerek kavramların kendisinin yer aldığı ayetler, gerekse onunla ilgili diğer lafızların yer aldığı ayetlerin tamamı; içerisinde yer aldığı surenin nüzul zamanı, ilgili ayetin nüzul tarihi, içerisinde yer aldığı ayette hangi anlama karşılık gelmek üzere kullanıldığı gibi veriler üzerinden incelenmelidir. Bu incelemede parametreler çoğaldıkça yapılan araştırma bize daha berrak sonuçlar verecektir. İkincisi ise bu kavramın yer aldığı ayetler hangi konu üzerinden incelenecekse ona göre bir tasnife tabi tutulmalıdır. Birincisi kavramsal çerçeveye oluşturmaya, ikincisi de o çerçeve üzerinden konuyu anlamaya imkân verecektir. Tezimizde bu noktada bizim ulaştığımız sonuç şudur:

“Kitap” lafzının yer aldığı ayetlerde kullanıldığı anlamlardan hareketle anlıyoruz ki “Ehl-i kitap” kavramı Kur'an'da, geçmiş tarihlerde vahiy bilgisine mazhar olmuş, herhangi bir peygamberin etrafında onun tevhid davetine tabi olmuş tüm ümmetleri kapsayacak şekilde bir kapsam genişliğine sahiptir. Ancak bu geçmiş ümmetlerden özellikle iki tanesi Kur'an'ın özel ilgi alanına girmiş ve daha çok bu ikisine mahsus bir kavrama dönüşmüştür. Bu noktada ehl-i kitap = ehl-i Tevrat + ehl-i İncil + diğerleri gibi bir formülle bunu anlatabiliriz.

Ehl-i Tevrat ve ehl-i İncil kelimeleri sadece meramımızı anlatmak için kullandık. Zira Tevrat ve İncil'e varis olan toplulukların içerisinde özellikle ilk dönemlerinde bu iki kitabın esas mesajına tutunan Müslümanlar da vardı, zamanla farklı itikadî sapmalara maruz kalanlar da vardı. Bahsettiğimiz bu ikinci gurubun yaşadığı itikadî sapmaların kurumsallaşmış halini Yahudilik ve Hristiyanlık kelimeleri

temsil etmektedir. Bizim tespitimize göre Kur'an ehl-i Tevrat ve ehl-i İncil içerisinde yer alan ve itikadî sapmalara konu olmayan insanları Yahudi ve Hristiyan adıyla anmamaktadır. Yahudilik ve Hristiyanlık, Tevrat ve İncil'in ortaya koyduğu akideden uzaklaşmanın kurumsallaşmış halinin adıdır. Bu nedenle biz bu tezimizde öncelikle bir kavramsal hassasiyet öneriyoruz. Söz gelimi bir araştırmacı Hz. Musa döneminde yaşanmış bir olayı anlatırken “Yahudilikte şöyle bir şey vardır” gibi bir cümleyi kurmamalı. Yine aynı şekilde Hz. İsa'nın havarilerinden veya tevhidin bozulmadığı bir tarihteki bir olgudan söz ederken “Hristiyanlar” diye bir adlandırmadan kaçınılmalıdır. Bunun yerine ilk dönemleri ifade etmek üzere “İsrailoğulları, Tevrat ehli, İncil ehli, Hz. Musa'nın ümmeti, Hz. İsa'nın ümmeti” gibi kelimeler arasından uygun bir tercihte bulunmalıdır. Klasik dönem müfessirlerinde ve özellikle Taberî'de (ö.310) bu kavramsal hassasiyetin izlerini görebildiğimizi ifade etmeliyiz.

Kur'an Yahudilerin inanç problemlerini hem İsrâiloğullarının tarihindeki bazı olaylar, hem de nüzul sürecinde Medine'de Müslümanların muhatap olduğu Yahudiler üzerinden anlatır. Fakat çoğu kez bu inanç problemleri başka birtakım ahlaki ve ameli problemlerle iç içedir. Özellikle Tahrif meselesini araştırırken bunu çok ciddi düzeyde hissettik. Hatta tahrif konusu Hz. Muhammed'in sıfatlarının gizlenmesi veya İncil ve Tevrat'ın ayetleri içerisinde işlerine gelmeyeceğini düşündükleri şeyleri saklama açısından Yahudi ve Hristiyanların müşterek olduğu bir odağa tekabül eder.

Hristiyanların inanç problemleri Kur'an'da Yahudilere nazaran daha az anlatılır. Bütün mesele Hz. İsa'nın durumuna dair batıl telakkilerinin çevresinde döner. Hristiyanların bunun dışındaki inanç problemleri ancak Yahudilerle bir arada zikredildikleri bir bağlama sahiptir. Bir arada zikredildikleri ayetlerde de sadece inanç problemleri değil İslam'a yönelik düşmanca tavırları da önemli yer tutar.

Ehl-i kitabın olumlu yönlerine dair Kur'an'da az sayıda da olsa ayetler yer alır. Bu üzerinde ayrı bir araştırma yapılabilecek bir meseledir. Ancak bizim tezimizde ulaştığımız kanaat bu olumlu yönlerin Yahudi ve Hristiyanların inanç durumları ile alakalı olamayacağı yönündedir.

Tezimizde özellikle ikinci ve üçüncü bölümde ele aldığımız konulara yaklaşımımız; başta belirlediğimiz yöntem gereği sadece ilgili ayetlerin nüzul

sürecindeki ilk anlamı ve buna dayalı meşru yorum sınırları üzerinden içerisinde yer aldığı başlıkta nereye tekabül ettiğini ortaya koymak ve aynı konuyla ilgili diğer ayetlerle ilişkisini tespit etmek şeklinde olmuştu. Bunun ötesinde dinler tarihinin araştırma sahasına girebilecek ayrıntılardan kaçınmıştık. Başta ortaya koyduğumuz kavramsal hassasiyetten yola çıkarak, burada ele aldığımız inanç problemlerinin dinler tarihi alanında yapılacak müstakil çalışmalara tasnif açısından katkı sağlayabileceğini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKÎ**, Muhammed Fuad (v. 1968); *El-Mûcemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 6.Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2008
- AYDIN**, Mehmet; *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, TDV, 2. Baskı, Mart 2012
- BAĞDÂDÎ**, Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el- Hatîb (ö.463); *Tarihu Bağdâd* (thk. Dr. Beşar Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2002, (I-XVI)
- BEGAVÎ**, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ (ö.516); *Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân* (thk. Abdürrezzâk el-Mehdî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut h.1420, (I-V)
- BEYDÂVÎ**, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed (ö.685); *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* (thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut h.1418, (I-V)
- BUHÂRÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl(ö.256); *el-Câmiu's-Sahîh* (thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsir en-Nâsir) Dâru Tavgu'n-Necât, 1422 (I-IX)
- BURSEVÎ**, İsmail Hakkı (ö.1127); *Rûhu'l-Beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y (I-X)
- CERRAHOĞLU**, İsmail; “*Kur'an-ı Kerim ve Sâbüiler*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1962, cilt: X
- _____ ; *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, 11. Baskı, Ankara 1997
- CEVHERÎ**, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd (ö.393); *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğati ve Sihâhi'l-Arabiyyeti* (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), 4. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987, (I-VI)
- ÇAYIR**, Veli; *Ehl-i Kitâbın Kur'an'a İtiraz Nedenleri* (basılmamış yüksek lisans tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010
- DÂMEGÂNÎ**, Hüseyin b. Muhammed (ö.478); *Islâhu'l Vücûh ve'n-Nezâir / Kâmûsu'l Kur'ân* (thk. Abdülaziz Seyyidu'l Ehl), Dâru'l İlm li'l-Melâyîn 4. Baskı, Beyrut 1983
- DELEBE**, Mustafa; *Cumhuriyet Dönemi Müfessirlerine Göre Ehl-i Kitabın Ahiretteki Durumu* (basılmamış yüksek lisans tezi) , Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Urfa 2008
- DERVEZE**, Muhammed İzzet; *El-Yehûd fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-İslâmî, t.y.
- _____ ; *Et-Tefsîru'l Hadîs*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire h.1383
- EBÛ UBEYDE**, Ma'mer b. Müsennâ (ö.209); *Mecazü'l-Kur'ân* (thk. M. Fuat Sezgin) Mektebetü Hancî, Kahire h. 1381, 1(I-II)

- EBÛ HAYYÂN**, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö.745); *el-Bahru 'l-Muhît fi 't-Tefsîr* (thk. Sıtkı Muhammed Cemîl), Dâru'l-Fikr, Beyrut h. 1420, (I-X)
- EBÛSSUÛD**, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa (ö.982); *İrşâdü Akli 's-Selîm ilâ Mezâya 'l-Kitâbi 'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut t.y. (I-IX)
- ERSOY**, Mehmed Akif; *Kur'an Meali* (Tevbe Suresine kadar. Haz. Recep Şentürk), Mahya Yayınları, 2. baskı İstanbul 2013.
- EZHERÎ**, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî (ö.370); *Tehzîbü 'l-Lügati* (thk. Muhammed İvad Mur'ib), Dâru-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2001, (I-VIII)
- FERRÂ**, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh (ö.207); *Meâni 'l-Kur'ân* (thk. Ahmed Yusuf en-Necâti ve diğ.er.), Dâru'l-Mısriyye, Mısır t.y. (I-III)
- GÖZELER**, Esra; *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, KURAMER, İstanbul, 2016
- GÜNER**, Osman; *Hız. Peygamber'in Ehl-i Kitap'la İlişkileri*(doktora tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1995
- GÜNDÜZ**, Şinasi; "SÂBİİLİK" , *DİA*, İstanbul 2008
- GÜRKAN**, Saime Leyla; " ZEBUR " , *DİA*, İstanbul 2013, (I-XLIV)
- HAKÎM ET-TİRMİZÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen (ö.320); *Tahsîlu Nezâiri 'l-Kur'ân* (thk. Hüseyin Nasr Zeydan), Kahire 1969
- HAMÎDULLAH**, Muhammed; *İslam Peygamberi* (çev. Mehmet Yazgan), Beyan İstanbul 2004
- _____; *Mecmûatü 'l-Vesâiki 's-Siyâsiyyeti li 'l-Ahdi 'n-Nebevî ve 'l-Hilâfeti 'r-Râşideti*, Dâru'n-Nefâis, 6.Baskı, Beyrut 1987
- HALİL B. AHMED**, Ebû Abdurrahman el- Ferâhîdî (ö.170); *Kitâbu 'l-Ayn*, (Dr. Mehdi el-Mahzûmî ve Dr. İbrahim Samarrâi), Dâru Mektebetü'l-Hilâl, t.y, (I-VIII)
- HÂRÛN B. MÛSÂ**, Ebû Abdillâh el-Ezdî en-Nahvî (ö.291); *el-Vücûh ve 'n-Nezâir fi 'l Kur'âni 'l-Kerîm*, Vizâretu's-Sekâfe ve 'l-A'lâm – Dâiratu'l-Âsâr ve 't-Turâs, (thk. Hatem Sâlih ed-Dâmin), Bağdat 1988
- İŞİCİK**, Yusuf; *Kur'an Meali*; Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 1. Baskı, Konya 2008.
- İCÎ**, Ebü'l-Meâlî Muînüddîn Muhammed b. Abdirrahmân (ö.905); *Tefsîru İcî Câmiu 'l-Beyân fi Tefsîri 'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, (I-IV)
- İBN ATIYYE**, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân el-Endelüsî (ö.542); *el-Muharreru 'l-Vecîz fi Tefsîri 'l-Kitâbi 'l-Azîz* (thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, (I-VI)

- İBN EBÛ HÂTİM**, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö.327); *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, Suud h.1419 (I-XIII)
- İBNÜ'L CEVZÎ**, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed (ö.597); *Nüzhetu'l-A'yuni'n- Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir* (thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râdî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1984
- İBN HACER**, Ebu'l-Fadl Şihabüddin Ahmed el-Askalânî (ö.852); *el-Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb* (thk. Abdülhakîm Muhammed el-Enîs), Dâru İbnü'l Cevzî, Demmam 1997. (I-II)
- İBN HANBEL**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (ö.241) ; *el-Musned* (thk. Şuayb Arnavut ve diğeri.), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1995 (I-L)
- İBN HİŞÂM**, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb (ö.218); *es-Sîretu'n-Nebeviyyeti* (thk.Mustafa es-Sekâ ve diğeri.), Şeriketu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Baskı, Mısır 1955 (I-II)
- İBN İSHÂK**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr(ö.158); *es-Sîretu'n-Nebeviyyeti* (thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004
- İBN KESİR**, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer (ö.774); *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut h. 1419,(I-IX)
- _____ ; *Kasasu'l-Enbiyâ* (thk. Mustafa Abdülvâhid), Matbaatu Dâru't-Te'lif, Kahire 1968.
- İBNU'L MÛNZİR**, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm (ö.319); *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân* (thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd), Dâru'l Meâsir, Medine 2002 (I-II)
- İBN SA'D**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'(ö.230); *et-Tabakâtu'l-Kübrâ* (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü Hancî, Kahire 2001
- KÂSİM B. SELLÂM**, Ebû Ubeyd (ö.224); *Garîbü'l-Hadîs*(thk. Muhammed Abdülmuîd Hân), Matbaatü Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydârabâd 1964, (I-IV)
- KAYA**, Osman; *Kur'an'ın Nüzulü Sürecinde Müslümanlarla Diğer Dinî Gruplar Arasındaki İlişkilerin Kur'an'a Yansımaları* (basılmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004
- KUŞCU**, Emir; Aydın, Mahmut; "Hristiyanlıkta Vahiy Algısı", *Milel ve Nihal* 8/1 Nisan 2011
- KURTUBÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (ö.671); *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân* (thk. Ahmed Berdûnî ve İbrahim Atfîş), 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1964, (I-XX)
- KUZGUN**, Şaban; *Dört İncil; Farklılıkları ve Çelişkileri*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 2008

- MÂTÜRÎDÎ**, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö.333); *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* (thk Dr. Mecîd Baslûm) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, (I-X)
- MÂVERDÎ**, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb (ö.450); *en-Nüket ve'l-Uyûn* (thk. Es-Seyyid İbn Abdülmaksûd b. Abdürrahîm), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y. (I-VI)
- MEVDÛDÎ**, Ebu'l Âlâ; *Tefhîmü'l Kur'an*, trc. heyet, İnsan, İstanbul 1986 (I-VII)
- MUKÂTİL B. SÜLEYMAN**, Ebü'l-Hasen el-Ezdî (ö.150); *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l Kur'âni'l-Kerîm*, Merkezu Cumuatu'l-Mâcid es-Sekâfe ve't-Turâs (thk. Hatem Sâlih ed-Dâmin) 1. Baskı, Bağdat 2006
- _____ ; *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* (thk. Abdullah Mahmud Şahâteh) Dâru-İhyâi't-Turâs, Beyrut h. 1423, (I-V)
- MÜSLİM B. HACCÂC**, Ebü'l-Hüseyn (ö.261); *el-Câmiu's-Sahîh* (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991 (I-V)
- MALİK B. ENES**(ö.179), el-Muvatta' (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Dâru-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1985
- NEDVÎ**, Ebu'l Hasen Ali; *Rahmet Peygamberi* (çev. Abdülkerim Özeydın), İz Yayıncılık, İstanbul 2004
- NESÂÎ**, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî(ö.303) ; *es-Sunenu'l-Kübrâ*, (thk. Huseyn Abdurrahman eş-Şelebî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2001 (I-XII)
- NESEFÎ**, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd (ö.710); *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil* (thk. Yusuf Ali Büdeyvi ve diğeri), Dâru'l-Kelimü't-Tayyib, Beyrut 1998, (I-III)
- NÎSÂBURÎ**, Ebû Abdurrahman İsmâîl b. Ahmed (ö. 431); *Vücûhu'l-Kur'ân*, Mecme'u'l-Buhûsu'l-İslâmiyye (thk. Necef Arşi), Meşhed h.1422
- NÎSÂBURÎ**, Ebü'l-Kâsım el-Hasen b. Muhammed b. Habîb (ö. 850); *Garâibü'l-Kur'ân ve Acâibü'l-Furkân* (thk. Zekeriya Umeyrat), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, (I-VI)
- NUMÂNÎ**, Mevlânâ Şiblî; *Son Peygamber Hz. Muhammed* (çev. Yusuf Karaca), İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2005
- ÖZEVİN**, Ayçe; *Süleyman Ateş'in "YÜCE KUR'AN'IN ÇAĞDAŞ TEFSİRİ" Adlı Eserinde Ehl-i-Kitap ve Yorumu* (basılmamış yüksek lisans tezi) , Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2006
- ÖZKUYUMCU**, Nadir; "Asr-ı Saadette Hristiyanlarla İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (ed. Vecdi Akyüz), Beyan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Eylül 2007
- ÖZTÜRK**, Mustafa; *Kur'an-ı Kerim Meali – Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*-Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2015.

- RÂGİB EL-ISFAHÂNÎ**, Ebû'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed (v. 502); *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* (thk. Safvan Adnan ed-Davedi), Dâru'l-Kalem, Dimeşk h.1412
- RÂZÎ**, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (ö.606); *Mefâtihu'l-Gayb - et-Tefsîru'l-Kebîr -*, 3. Baskı, Dâru-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut h. 1420, (I-XXXII)
- SÂBÛNÎ**, Muhammed Ali; *Saffetü-t-Tefâsir, Dâru's-Sâbûnî*, Kahire, 10. Baskı(tarihsiz) ,
- SALLÂBÎ**, Ali Muhammed; *Siyer-i Nebi* (çev. Mustafa Kasadar-Şerafettin Şenaslan-Sadullah Ergin), Ravza Yayınları, İstanbul 2016
- SA'LEBÎ**, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (ö.427); *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân* (thk. Muhammed b. Âşûr), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2002
- SAN'ÂNÎ**, Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö.211); *Tefsîru Abdürezzâk*,(thk. Mahmud Muhammed Abduh) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut h.1419 (I-III)
- _____ ; *el-Musannef* (thk. Habîbürrahmân el-A'zamî),Mektebetu'l İslamî, Beyrut 1970 (I-XII)
- SEÂLİBÎ**, Abdülmelik b. Muhammed (ö.429); *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'l-Elfâzi'l-Kur'âniyye*, Âlemu'l Kütüb, (thk. Muhammed el-Mısri) 1. Baskı, Beyrut 1984
- SEÂLİBÎ**, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf (ö.875); *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Ali Muavvid - Âdil Ahmed Abdülmevcûd) Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut h.1418, (I-V)
- SEMÎN EL-HALEBÎ**, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (ö.756); *ed-Dürrü'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn* (Dr. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dâru'l-Kalem, Dimeşk t.y. (I-XI)
- SİBEVEYH**, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö.180); *el-Kitâb* (thk. Abdüsselam Muhammed Harûn) 3.baskı, Mektebetü Hancî, Kahire 1988, (I-IV)
- SÛLÛN**, Murat; "Kur'an'da Kitap Kavramı ve Kur'an Vahiylерinin Kitaplaşması" *MÜİFD*, sayı 13-14-15, İstanbul 1997
- SÛYÛTÎ**, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed (ö.911); *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y. (I-VIII)
- _____ ;, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Ebu'l- Fadl İbrahim), el-Heyeti'l- Mısriyyeti'l- Âmmeti li'l-Kitâb, 1974
- ŞEVKÂNÎ**, Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l Ma'rife, 4. Baskı Beyrut 2007
- TABERÎ**, Muhammed b. Cerîr (ö.310); *Câmiu'l Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân* (thk. Ahmed Mahmûd Şâkir) 1. Baskı, Müessetü'r-Risâle, 2000. (I-XXIV)

- TABERSÎ**, Ebû Ali Fadl b. Hasen (ö.584); *Mecmeu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (thk. Haşim er-Resul el-Hallâtî ve Fadlullah ez-Zeyd Tabatabâî), 2. Baskı, Dâru'l Marife, Beyrut 1988, (I-X)
- TİRMİZÎ**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö.279); el-Câmiu'l-Kebîr (Sünenu't-Tirmizî)(thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1996 (I-VI)
- TÛSÎ**, Muhammed b. Hasen (ö.460); *et-Tibyan fî Tefsiri'l Kur'ân* (haz. Ağabozork et-Tahrânî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut t.y. (I-X)
- URAL**, Kazım; *Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili Işığında Ehl-i Kitap Kavramı* (basılmamış yüksek lisans tezi) , Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum 2015
- VÂHİDÎ**, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî (ö.468); *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvid ve diğerleri), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, (I-IV)
- _____ ; *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân* (İsâm b. Abdülmuhsin el-Humeydân) 2. baskı, Dâru'l-Islâh, Demmâm 1992
- _____ ; *et-Tefsîru'l-Basît*,(thk. Muhammed b. Suud Üniversitesi'nde 15 kişinin doktora tezi olarak hazırlanmış ve Üniversite bünyesinde bir heyet tarafından yayına hazırlanmıştır), Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi İlmi Araştırmalar Akademisi, h.1430, (I-XXV)
- YAHYÂ B. SELLÂM**, Ebû Zekerıyyâ et-Teymî (ö.200); *et-Tesârif li Tefsîri'l-Kur'ân mimme'stebehet Esmâuh ve Tesarrafet Meânih*, Muessetü Âli Beyt, (thk. Hind Şelebi) Amman 2007
- _____ ; *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm* (thk. Hind Şelebî – doktora tezi-), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, (I-II)
- ZECCÂC**, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî (ö.311); *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh* (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1988, (I-V)
- ZEMAŞERÎ**, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö.538); *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvid) 3.baskı, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut h.1407, (I-IV)
- _____ ; *Esâsü'l-Belâğâ* (thk. Muhammed Basil Uyûn es-Sûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, (I-II)

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

Aslen Konyalı olup 01.05.1988 tarihinde Şanlıurfa/Siverek'te dünyaya geldi. 2002 yılında Konya'da Akşemsettin İlköğretim Okulu'ndan, 2006 yılında Selçuklu Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 2006-2010 yılları arasında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde lisans eğitimini tamamladı. 2010-2011 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde İmam-Hatip olarak görev yaptı. Aynı dönemde Van-Başkale'de kısa dönem er olarak askerlik görevini yaptı. 2011-2014 yılları arasında ve Selçuk Dini Yüksek Merkezi'nde kursiyer olarak eğitimini tamamladıktan sonra 2014 yılında kısa bir süre Düzce İl vaizi olarak görev yaptı. Ocak 2018'de Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Kur'an'ın Ehl-i Kitabın İnanç Problemlerine Bakışı" adlı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı.

Ocak 2015'ten bu yana Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde Tefsir Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

Evli ve üç çocuk babasıdır.